

9. 11. - Dan borbe protiv fašizma i antisemitizma

FAŠIZAM? NE, HVALA!

Pišu i govore:

Lovorka Kozole,
Mirjana Radaković,
Zoran Pusić,
Juan Pablo Ordoñez,
Srđan Dvornik,
Sead Muhamedagić,
Željko Mrkšić,
Snežana Žabić

stranice 21-28

Imre Kertész

**Jezik
progonstva**

zagreb

ISSN 1331-7970

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 7. studenoga 2002, godište IV, broj 91 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Nenad Popović

Korak prema modernizaciji

Nataša Petrinjak
stranice 8-9

Esej

O cirkusu "sigurnost ili sloboda"

Rastko Močnik
stranice 14-15

Razgovor: David Harrower

Za luksuz teatra

Agata Juniku
stranica 7

Esej

Oh, Barbie

Irena Matijašević

stranica 20

Noga filologa

Di je Ovidije?

Neven Jovanović

stranica 45

Kritika

Liberalizam, terorizam, fundamentalizam

Zoran Kurelić, Noam Chomsky, Tariq Ali

stranice 39-43

zarež

Gdje je što

Info i najave

Milan Pavlinović, Karlo Nikolić, Grozdana Cvitan, Dragan Grozdanić 4-6

U žarištu

Hrabar kao Bobetko *Boris Beck* 3
 Mreža kulturnih vijeća *Biserka Cvjetičanin* 3
 Razgovor s Davidom Harrowerom *Agata Juniku* 7
 Razgovor s Nenadom Popovićem *Nataša Petrinjak* 8-9
 Pozdrav iz zemlje Safari *Rade Dragojević* 10
 Nacionalna dresura *Andrea Dragojević* 10
 Razgovor s Mladenom Martićem *Agata Juniku* 11
 Mali katekizam za velike ljude *Boris Beck* 12-13
 Kakva kava predsjedniku? *Grozdana Cvitan* 13
 O cirkusu "sigurnost ili sloboda" *Rastko Močnik* 14-15
 Razgovor s Vladimirom Gligorovim i Jožetom Mencingerom *Omer Karabeg* 16-17
 Razgovor s Eduardom Cadaveom *Brančka Arsić* 18-19

Riječi i stvari

Identitet i njegova ekspanzija *Marina Gržinić* 17
 Oh, Barbie *Irena Matijašević* 20
 Di je Ovidije? *Neven Jovanović* 45

Vizualna kultura

Ye(s) ije... *Željko Jerman* 29
 Kontrafor baštine *Nataša Petrinjak* 29
 Poruka u vremenskoj kapsuli *Silva Kalčić* 30
 Razgovor s Charlesom Escheom *Ivana Mance* 31

Kazalište

Od premijere do vječnosti *Robertino Bartolec* 32-33
 Nazovi M radi medijskog ustrojstva *Kim Cuculić* 33

Film

Natjerujući hrvatski film *Krešimir Košutić* 34
 Redatelj glumačkog lica *Kim Cuculić* 35

Glazba

Položen prvi ispit *Trpimir Matasović* 36
 Opera za dobro raspoloženje *Zrinka Matić* 36
 Plastično slikanje *Zrinka Matić* 37
 Kontrast izraza *Ivana Kostešić* 37
 Uživanje u očekivanome *Dina Puhovski* 38
 Geni čine svoje *Zvonimir Bajević* 38

Kritika

Užitak nesumjerljivosti *Biljana Kašić* 39
 Ekstaza činjenica *Višeslav Kirinić* 40-41
 Preko jezika, pa u šumu *Ivo Vidan* 41
 Budizam za kurve *Larry McCaffery* 42
 Fundamentalistički kondomi *Igor Marković* 43
 Bibliofilski Pocahontas *Paul Maliszewski* 43

Reagiranja

Nikica Gilić, Damir Radić 44

Svjetski zarezi

Gioia-Ana Ulrich, Srđan Rahelić 46

Queer Portal

Homofobija ili heteroseksualne oči *Marijeta Babić* 47

TEMAT: FAŠIZAM? NE, HVALA!

Priredili Lovorka Kozole i Trpimir Matasović

Zašto antifašizam danas? *Lovorka Kozole* 21
 Centar za djelovanje *Mirjana Radaković* 21
 Razgovor sa Zoranom Pusićem *Lovorka Kozole* 22-23
 Razgovor s Juanom Pablom Ordoñezom *Trpimir Matasović* 23
 Jezik progonstva *Imre Kertész* 24-25
 U ime većine *Srdan Dvornik* 26
 Krokodilske suze, dodatne potrebe, desert *Sead Muhamedagić* 27
 Nevidljivi Holokaust *Željko Mrkšić* 28
 Antifašizam u ženskim rukama *Snežana Žabić* 28

impressum**zarež**

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Vodnikova 17, Zagreb**telefon: **4855-449, 4855-451**fax: **4813-572**e-mail: **zarež@zg.tel.hr**web: **www.zarež.hr**uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**nakladnik: **Druga strana d.o.o.**za nakladnika: **Boris Maruna**poslovna direktorica: **Nataša Polgar**glavna urednica: **Katarina Luketić**zamjenica glavne urednice: **Nataša Govedić**izvršna urednica: **Lovorka Kozole**uredništvo: **Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić,****Agata Juniku, Trpimir Matasović,****Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,****Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar**suradnici: **Sandra Antolić, Boris Beck, Iva Pleše,****Dužanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,****Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štikl**grafički urednik: **Željko Zorica**lektura: **Žana Mihaljević**priprema: **Romana Petrinc**tiskar: **Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a**

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske**Ured za kulturu Grada Zagreba****Institut Otvoreno društvo Hrvatska****zarež**

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na *zarež*:6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**12 mjeseci **170,00 kn**Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

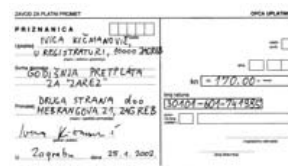
ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
 2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice
 priložiti listiću i obavezno poslati na adresu
 redakcije.

Pred liječničku komisiju što je odlučivala o otpustu iz ludnice jedan je trknuti stalno dolazio vukući četku na špagi. Psihijatri bi ga pitali što mu je to, on bi rekao da mu je to kujica Fifi, oni bi ga proglasili neuračunljivim. Sve dok im jednog dana nije rekao: "Pa to je četka, vidite i sami." Dok je s potvrdom o duševnom zdravlju izlazio van, pogladio je s ljubavlju četku i šapnuo joj: "Ha, Fifi, jesmo ih prešli!"

Taj je ludak iz vica poslije postao liječnik i izdavao je priopćenja o zdravlju Tute i Tuđmana, a sad se brine za Bobetka. Ne nosi više pidžamu nego skupo večernje odijelo s kravatom; da bi bio uvjerljiviji kad novinarima noću pred Bobetkovom viletinom u Ulici Gorana Kovačića tumači nešto o infuziji, oko vrata stavi stetoskop, a četku ostavi doma. Ali misao je ista: kako ih rijeći.

I ravnateljica to voli

Sve smo već vidjeli: Gotovina se ukazuje u Zagrebu kao što se Maršal ukazao u Brešanovu filmu. DHK je kombinacijom gluposti, šovinizma i nekompetentnosti izbacio pisce van, a sad im ne da niti časopise (*Republiku Viskoviću*). I to sam već vidio, kad je uredništvo *Vijenca* izletjelo iz Matice hrvatske i ostavilo izdavaču samo praznu ljušturu, ime i grafički dizajn lista. Viskovićev časopis točno je tamo gdje je *Zarez* bio 1998. – ima suradnike, urednike i koncepciju te nadu da ga kulturne vlasti neće prepuštiti kulturnom tržištu (tj. ostaviti ga na cjedilu). Uzaludnu nadu, bojim se.

Novine su raščetvorile čovjeka kao si-lovatelja samo zato što je policija rekla da je kriv; ali nije bio kriv. Sjećate se Vještica iz Rija?

Roditelji u zagrebačkoj školi nisu mogli zaštititi svoju djecu od napada jednog učenika (primjerice, bacao je stolce po njima) pa su stvar dali u novine. Škola nije smislila ništa bolje nego da okrene učenike protiv kolege: morali su zapisivati kako ih sve klinac maltretira, pa su onda popise nosili ravnatelju. Linč u školi, slučaj u novinama umjesto pred psihologom. Zvuči poznato?

Elektra za državni novac objavljuje oglašavanje u kojima laže da struja neće poskupjeti (poskupjela je duplo). Nije li prije godinu Telekom reklamirao jeftinije pozive u Australiju samo da prešuti da su telefonski računi dvostruko veći? Američki bombarderi napali su Ninivu, onu istu čiju je propast najavio još prorok Jona.

Roditelji traže ostavku ravnateljice dječjeg vrtića jer je četrdeset tisuća kuna uložila u uređenje svojeg ureda umjesto u gumene podloge bitne za sigurnost djece; ministrica vojske potrošila je na svoj ured

četnik, ustaša, partizan ili dragovoljac Domovinskog rata). Pajo Kanižaj prepričao je hrvatsku Andersenicu besmislicom: Hlapić je bio hrabar kao Hlapić.

Još jedan stari vic, divan u svojoj nadrealnosti: u šumi vila, u vili garaža, u garaži mercedes, u mercedesu čovjek, u čovjeku srce, u srcu ljubav za radničku klasu. Vic je danas isti, čak je i čovjek isti, samo u srcu ima ljubav za hrvatski narod – i strah od Haaga. Je li ratne zločine zbilja počinio general koji stanuje u vili u Kovačićevoj, ili ih je počinio general iz vile u Nazorovoj, ili pak onaj koji se vozika u

krava, brijanje svinja). Generali ne moraju usisavati u dva ujutro, peći djeci palačinke u tri i peglati posteljinu u četiri. Pa ipak ne plaćaju ni skupog liječnika koji u večernjem odijelu i sa stetoskopom oko vrata govori kako se njegov pacijent protivi bolničkom liječenju, vladi, sudu i zakonima koje je donijela baš njegova stranka dok je bila na vlasti te poziva narod na Slogu u ime kućne infuzije (a na pameti su mu samo konfuzije). Liječnika ispred generalove vile plaća vlada – dosad je pljunula 200.000 kuna.

I dok tonem u san uz zvuke ponoćne centrifuge, pitam se što bi bilo da je četnički nož htio da rat preživi Goran Kovačić, a ne Bobetko: bi li danas Goran sjedio u vili u Bobetkovoj ulici i odbijao poziv na sud u Haagu? U to moje načete živce pohada Hlapić i pita me bih li napisao za njega da je hrabar kao general Blebetko (tako su ga zvali za vrijeme rata, nadimak koji je odonda stoput potvrdio). Ma pusti politiku, dobri moj Hlapiću – kažem ja njemu – i radije me povedi sa sobom do kuće s plavom zvijezdom, do kuće u mojem srcu.

Četka koja laje ne grize

Obožavam Johna Cleesea, ali ni on nije što je nekad bio: rekao je da se više smijao dok je bio mlad. Kao montipajtonovcu činilo mu se da je dovoljno narugati se gluposti i ludosti pa da će se stvari srediti. Sad misli obrnuto: svijet je posve poludjelo mjesto s malim oazama normalnosti. Zbog toga mu je teže i smijati se i nasmijavati – ne vjeruje da se svijet može popraviti smijehom. Da nadovežem pesimistički niz: vjeruje da će laž uvijek postajati istina, a da će istina uvijek postajati laž. I da će se uvijek neki ludak zadovoljno smješkatati kako nas je prešao.

Ali laž nije istina, a istina nije laž. Možda zelena zona i može postati građevinski plac, možda šuše mogu postići Slogu, možda će četke lajati, a šutnja postati zlato, ali laž nikad neće postati istina. To treba ponavljati i sve će biti u redu: laž nije istina. Da ponovimo: laž nije istina. Još jednom: ☒

Ponoćna centrifuga Hrabar kao Bobetko

Velika je napast postati hrvatskim alkemičarom koji šutnju pretvara u zlato

Boris Beck

deset puta više.

Policajac koji je rekao da ga je gradonačelnik pokušao podmititi dobio je otkaz; drugi sudionik u sudaru koji je rekao na sudu da se gradonačelnik ponašao prema policiji korektno dobio je građevinsku dozvolu u zelenoj zoni. Laž je postala istina, istina je postala laž. Čemu riječi? Mogu samo reći: opet.

Za infuziju spremni

Jedan od onih koji su u Hrvatskoj na kraju ostali bez riječi bio je Vraz. Kad su mu ponudili da pjeva o *Slozi* (hrvatskoj, dakako) to je prezirno odbio: "Jer ne ljubi moja duša što ljubi i pjeva svaka druga šuš." Divan primjer Sloge kako je zamišljaju šuše našao sam i u jednom novom izdanju *Hlapića* (zanimalo me je li hrabar kao Kraljević Marko, kao vitez ili su ubacili nešto treće; kad jednom otvorite Pandorinu kutiju političke prevrtljivosti, zbilja možete zamisliti Hlapića koji je po volji svakom režimu: hrabar kao solunac, pa

**Laž je postala istina,
istina je postala laž.
Čemu riječi? Mogu samo
reći: opet.**

Mercedesovu džipu s njemačkim tablicama (tim je poreznim i carinskim prekršajem uštedio desetogodišnju plaću prodavača) – mislim da su nijanse. Petsto tisuća ljudi, točno koliko ih se i borilo u ratu (a vjerojatno su to uglavnom i isti) čeka jedanaest sati i jeftiniju struju kako bi mogli početi obavljati kućanske poslove (peglanje, kuhanje, kupanje, pečenje, mužnja

Nedavno je Hrvatska zajednica pučkih otvorenih učilišta održala u Tuheljskim toplicama *VIII. hrvatsku andragošku akademiju*. Program je obuhvatio, uz glavnu temu obrazovanja odraslih, kulturnu politiku i kulturnu djelatnost u pučkim otvorenim učilištima. Dvije godine je proteklo od skupa u Pučkom otvorenom učilištu u Ivanić Gradu koji je otvorio raspravu o ciljevima kulturne politike, decentralizaciji, ulozi pučkih otvorenih učilišta u cjelokupnom razvitku zemlje. Tada su izrečene brojne kritike na razvojnu viziju koju je dalo Ministarstvo kulture. Dvije godine kasnije, sudionici rasprave na ovogodišnjem skupu istakli su pozitivne rezultate promjena koje su se zbile u tom razdoblju, kako u glavnim pravcima – npr. demonopolizacija odlučivanja u kulturi, otvorenost inovacijama, potpora kulturi mladih i jačanje kulturnih industrija, poticanje interdisciplinarnog pristupa, tj. povezivanje kulture, obrazovanja i znanosti – tako i u pojedinim segmentima kulturne politike kao npr. razvitku i opremanju knjižnica, od kojih je dio u sustavu pučkih učilišta. Naravno, bilo je riječi i o potrebi poboljšanja u nekim sektorima, osobito u efikasnijem funkcioniranju mreže kazališnih gostovanja. Pučka otvorena učilišta u mnogim manjim sredinama su jedine kulturne institucije, te njihovo kulturno djelovanje ima odlučujuću važnost za razvitak tih sredina. Stoga i ne čudi da su svi sudionici bili zainteresirani za rad kulturnih vijeća koja ulaze u drugu (proračunsku) godinu svojeg djelovanja. Zakonom o kulturnim vijećima stručnjaci za kulturu i umjetnici u prvom su planu suodlučivanja u kulturi. Ingerencije kulturnih vijeća ne odnose se samo na razdiobu proračunskih sredstava prema kulturnim korisnicima nego i na određivanje kulturnih prioriteta i predlaganje programskih smjernica za buduću razvoj, što

znači da otvaraju i nove odnose kulture i države u pravcu autonomnosti kulture.

Koprivnica kao primjer

U jednom od posljednjih ljetnih *Zareza* navela sam da Zakon predviđa da se kulturno vijeće može osnovati i na razini pojedine županije i grada, čime će se omogućiti odlučivanje i suodlučivanje na području županija ili gradova o kulturnim pi-

Kulturna politika Mreža kulturnih vijeća

Pučka otvorena učilišta u mnogim manjim sredinama su jedine kulturne institucije, te njihovo kulturno djelovanje ima odlučujuću važnost za razvitak tih sredina

Biserka Cvjetičanin

tanjima vezanim uz interese tog područja, te da nijedna županija ili grad nisu osnovali kulturno vijeće. Međutim, na *Hrvatskoj andragoskoj akademiji* istaknuto je da je kulturno vijeće osnovano u Daruvaru, a dobila sam i dopis da je prije nekoliko mjeseci osnovano kulturno vijeće u Koprivnici, o čijem sam djelovanju saznala višeg prilikom nedavnog boravka u tom gradu. Namjera je koprivničkog kulturnog vijeća da ne bude samo savjetodavno tijelo Poglavarstva grada niti samo prosudbeno tijelo za raspodjelu sredstava, nego inicijator i koordinator u formuliranju kulturne politike grada. Vijeće je sastavljeno podjednako od ljudi iz institucija, udruga, privatnih kulturnih firmi, te slobodnih umjetnika, koji će potaknuti ras-

prave o modelima kulturnog razvitka Koprivnice. Danas se kulturna politika gradova nalazi u središtu zanimanja Vijeća Europe i mnogih međunarodnih organizacija, a međunarodna konferencija koja će se na tu temu uskoro održati u Grčkoj svakako će pridonijeti razmjeni iskustava i potaknuti suradnju gradova u toj domeni. Kratko, ali dragocjeno iskustvo kulturnog vijeća Koprivnice može, tako-

odavno spominju starija imena poput Crneca, ili pak neka mlađa imena poput Denisa Peričića ili pak Bajze, Galovićev prinos modernom postamentu kajkavskog stiha bit će još mjerljiviji". Mladi je pjesnik za svoga kratkog života ostavio upečatljiv trag, a u sklopu njegove jeseni državna godišnja nagrada *Fran Galović* za najbolje književno djelo zavičajne tematike dodijeljena je Vladimiru Korotaju za zbirku pjesama *Gosenica za vratom*.

Isctavanje kulturne mape

U isto vrijeme odvijali su se *Dani Ksavera Šandora Gjalskog* u Zaboku, koji su završili svečanom dodjelom nagrade *Gjalški Nedjeljku Fabriju*. Prozaik i akademik Nedjeljko Fabio posljednjih tri desetljeća suvereno vlada hrvatskim prozom nebom. Uz neospornu kvalitetu pisanja, što je odavno potvrdila i domaća i strana stručna kritika, svakako je jedan od najuspješnijih autora koji je za svoj rad ovjenčan brojnim domaćim i stranim uglednim nagradama. Da samo spomenem, Nedjeljko Fabio je dobitnik *Herderove nagrade*, pa tako jedan ugledni hrvatski autor automatski postaje i cijenjeni pisac intelektualne Europe. Ujedno, koliko to inozemno visoko priznanje hrvatskom autoru znači i za konstituiranje intelektualne pozicije Hrvatske na europskoj kulturnoj mapi – nije potrebno posebno naglašavati. U *Jadranskoj trilogiji* kao velikoj "obiteljskoj priči" o hrvatskoj obitelji u vremenom razdoblju od gotovo dva stoljeća, tj. od Napoleona do Domovinskog rata, Fabio se – prateći načinom rasnog pripovjedača obiteljske generacije u vrtlogu nemirne povijesti – nepogrešivo odlučuje za ugroženi personalitet pojedinca i pojeđinčevo neosporno pravo na zadovoljstvo u svijetu umjetnosti, pravo na mir i toleranciju. ☒

Improvizacija stare dame

Nagrade hrvatskog glumišta, 24. studenog 2002., HNK Zagreb

Milan Pavlinović

Hrvatsko društvo dramskih umjetnika prvakini hrvatskog glumišta Milki Podrug Kokotović i baletnoj umjetnici Vesni Butorac Blaće dodijelilo je Nagrade hrvatskog glumišta za životno djelo. Milka Podrug Kokotović od početka umjetničkog djelovanja angažirana je u dubrovačkom Kazalištu Marina Držića, a vjerna mu je i danas. Talentom, radom i upornošću ostvarila je više od 150 kazališnih uloga, od antičke drame, hrvatske baštine i svjetskih klasika do suvremenih dramatičara, obrazložio je žiri. Vesna Butorac Blaće nagradu je dobila za dugu plesnu karijeru, od 1959. godine kada je angažirana u HNK u Zagrebu do umirovljenja početkom devedesetih godina, te za pedagoški i koreografski rad. Odigrala je stotinjak uloga u klasičnim, neoklasi-

nim i modernim baletima. Ovogodišnja dodjela Nagrade hrvatskog glumišta održat će se 24. studenog u zagrebačkom HNK, kada će se znati nagrađeni u jedanaest dramskih i glazbenih kategorija. I ove godine bilo je više dobrih ostvarenja nego nagrada i nominacija, pa je žiri imao puno posla, izjavila je predsjednica žirija Doris Šarić Kukuljica. Najavila je da će za iduću dodjelu biti predložena promjena pravilnika, na način da se eventualno izdvoji žiri za dramu i glazbu, te uvede nagrada za dramaturgiju.

Za najbolju predstavu s područja drame nominirane su *Nosi nas rijeka* splitskog HNK, *Posjet stare dame* ansambla Dubrovačkih ljetnih igara i *Večeras se improvizira* zagrebačkog HNK, a s područja opere, operete, mjuzikla i baleta *Bajadera* Baleta HNK u Zagrebu, *Ero s onoga svijeta* Opere HNK iz Splita i *Noć u Veneciji 2002.* Gradskog kazališta Komedija iz Zagreba. Za najbolje redatelje nominirani su Ivica Kunčević (*Posjet stare dame*), Franka Perković (*Adam i Eva*) i Zlatko Sviben (*Večeras se impro-*

vizira) a na području glazbe Krešimir Dolencić (*Ero s onoga svijeta*), Ozren Prohić (za operne jednočinke *Cavalleria rusticana* i *Gianni Schicchi*) te Petar Selem za *Carmen*. Za nagrade u kategoriji glavne ženske uloge natječu se Jasna Bilušić (*Piaf*), Branka Cvitković (*Večeras se improvizira*) i Olga Pakalović (*Raspra*), a u kategoriji glavne muške uloge Vanja Drach (*Posjet stare dame*), Ljubomir Kerekeš (*Sveti Aleksi*) i Pero Kvrčić (*Zlatni dečki*). Nominacije su još objavljene u kategorijama za najboljeg redatelja radio-drame, glumačka ostvarenja u TV i radio drami, glavne uloge na području glazbenih i plesnih ostvarenja, za mladog umjetnika do 28 godina, za najbolju scenografiju i kostimografiju, kazališnu scensku glazbu, lutkarsku predstavu i glumačka ostvarenja u kojima te u predstavama za djecu i mladež. Redateljice dodjele u HNK, koju će uživo prenositi HTV, bit će Saša Broz, a voditelji Bojan i Goran Navojec. Žiri je bio u sastavu: Kruno Šarić, Darko Lukić i Dražen Ferencina za dramu, a za operu, operetu, mjuzikl i balet Sonja Kastl, Maja Stanetti i Dražen Sirišćević. ☒

Knjiga je most

Mjesec hrvatske knjige, 15. listopad-15. studeni 2002.

Tradicionalna manifestacija Mjesec hrvatske knjige 2002. započela je 15. listopada u Klanjcu otvorenjem nove Gradske knjižnice i čitaonice Antun Mihanović. Za uređenje knjižnice u zgradi stare klanječke obitelji Broz Ministarstvo kulture izdvojilo je dva milijuna kuna.

Knjižnica je na tom mjestu postojala od 1886. te je kroz sto i šesnaest godina promijenila nekoliko lokacija, da bi se konačno smjestila u prvobitni prostor. Obnovljena knjižnica, glavno središte kulturnoga života Klanjca, ima u svom fundusu 14.000 svezaka. Ovogodišnja manifestacija Mjeseca knjige održava se pod geslom *Mostovi grade knjige* i tijekom mjesec dana održale su se diljem Hrvatske raznovrsne prezentacije knjiga, književne tribine, susreti s piscima, izložbe i druge aktivnosti vezane uz knjigu i knjižnice, kao i kviz za poticanje

čitanja u organizaciji Hrvatskog centra za dječju knjigu. U sklopu Mjeseca knjige organizirana je i Peta međunarodna konferencija narodnih knjižnica zemalja u tranziciji, s naglaskom na utjecaj globalizacije i informatizacije. Mjesec knjige posebno je obilježen u Petrinji proslavom sto i šezdeset godina Gradske knjižnice i čitaonice. Program svečanog zatvaranja manifestacije održat će se 15. studenoga na Zagrebačkom velesajmu Danom knjige na Interliberu. Pokrovitelj Mjeseca knjige je Ministarstvo kulture, a organizator Knjižnice Grada Zagreba. ☒

Spomenik za hodanje

Arhitektonski studio 3LHD dobitnik međunarodne nagrade

Milan Pavlinović

Zagrebački arhitektonski studio 3LHD dobitnik je ovogodišnje nagrade Ar+d, najvažnije svjetske nagrade za mlade arhitekta, za realizaciju Memorijalnog mosta hrvatskih branitelja u Rijeci. Jedan od najvećih i najutjecajnijih svjetskih arhitektonskih časopisa, britanski *The Architectural Review*, koji izlazi od 1896. godine, zajedno s danskom tvrtkom D-Line dodjeljuje svake godine nagradu Ar+d (službeni je naziv *The World's Leading Emerging Architecture Award*). Nagrada se dodjeljuje za realizirano arhitektonsko djelo arhitekta do 45 godina starosti, a pobjednici osim nagrade dijele i ček u vrijednosti od deset tisuća funti. Među prijašnjim dobitnicima nagrade Ar+d su danas svjetski poznata

imena Shigeru Ban, Sauerbruch/Hutton, Klein/Dytham i drugi. Ove godine je na natječaj prijavljeno preko sedam stotina realizacija iz cijelog svijeta (šezdeset zemalja). Međunarodni žiri u sastavu Stefan Behnisch (Behnisch&Partners, Stuttgart, Njemačka), Margarét Hardardottir (Studio Granada, Reykjavik, Island), Rick Joy (Tucson, Arizona, SAD), Carme Pinós (Barcelona, Španjolska), Hin L. Tan (Kuala Lumpur, Malezija) i Peter Davey (glavni urednik časopisa *The Architectural Review*), proglasio je pet pobjednika za 2002. godinu i

in memoriam

Dunja Rihtman-Auguštin

(6. rujna 1926. Sušak – 4. studenoga 2002. Zagreb)

Dunja Rihtman-Auguštin rođena je 1926. na Sušaku. Ondje je pohađala klasičnu gimnaziju koju je prekinula zbog rata a školovanje je završila u Zagrebu. Diplomirala je etnologiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Godine 1976. stekla je doktorat znanosti iz sociologije na Fakultetu za političke vede, sociologiju in novinarstvo u Ljubljani.

Bavila se novinarstvom, a od 1964. bila je zaposlena kao stručni savjetnik u Ekonomskom institutu Zagreb. Od 1972. do 1986. bila je ravnateljica Instituta za narodnu umjetnost i kasnije Zavoda za istraživanje folkloru u okviru Instituta za filologiju i folkloristiku. Dugo je godina bila urednica *Narodne umjetnosti*, časopisa zagrebačkog Instituta za etnologiju i folkloristiku te predsjednica Hrvatskog etnološkog društva.

Od 1984/85. predaje na postdiplomskom studiju etnologije na Filozofskom fakultetu u Zag-

rebu; 1982. sudjeluje u radu UNESCO-ve konferencije o zaštiti folkloru u Parizu. Bila je gost predavač na brojnim sveučilištima u Sieni, Rimu, Ljubljani, Varšavi, Budimpešti, Krakovu, Baselu... Dobitnica je Herderove nagrade.

Bila je voditeljica raznih znanstvenih projekata i istraživanja. Objavila je veliki broj radova i sljedeće knjige: *Pretpostavke za istraživanje vrednota budućnosti*, *Struktura tradicijskog mišljenja*, *Etnologija naše svakodnevice*, *Folklore and Historical Process* (uredila), *Simboli identiteta* (uredila), *Knjiga o Božiću*, *Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, *Ulice moga grada* i *Etnologija i etnolit*. ☒

Bajke su crtići

Animirani film *Neva* dobio je nagradu na Festivalu novih medija u Kanadi

Animirani film *Neva* Kanađanina Edgara Bealsa, rađen prema priči *Sunce djever* i *Neva Nevičica* Ivane Brlić Mažuranić u produkciji tvrtke ALT F4 d. o. o. – Bulaja naklada iz Zagreba, na kanadskom festivalu New Media Festival dobio je posebno priznanje (honourable mention). New Media Festival već se šestu godinu održava u Georgetownu, popularnoj turističkoj destinaciji na Otoku princa Edwarda, uz kanadsku atlantsku obalu. *Neva* je na ceremoniji održanoj 19. listopada nagradena u kategoriji Entertainment u žestokoj konkurenciji velikih tvrtki iz industrije zabave. Među 28 finalista bili su i multimedijalni radovi u produkciji uglednih televizijskih i filmskih kuća. Dodijeljene su tri novčane nagrade, a crtić *Neva* dobio je ovo posebno priznanje. Može se pogledati na adresi www.bulaja.com/FAIRYTALES/start-neva.html. *Neva* je dio međunarodnog multimedijalnog projekta *Priče iz davnine* (*Croatian Tales of Long Ago*) koji je ove godine već osvojio niz nagrada i nominacija na najuglednijim svjetskim festivalima novih medija, kompjutorske i klasične animacije. Kanađanin Edgar Beals (<<http://www.edbeals.com/>>) redatelj, autor animacije i glazbe u *Nevi*, ugledni je kanadski Flash animator, dobitnik brojnih festivalskih nagrada i priznanja. Više informacija o tom festivalu može se pronaći na adresi <http://www.newmedifest.com/>. Multimedijalni međunarodni CD-rom/Web projekt *Priče iz davnine* sastoji se od osam animiranih interaktivnih priča, igara i ani-

miranih filmova inspiriranih slavnom zbirkom Ivane Brlić Mažuranić, prvi put objavljenom 1916. godine. Kao alat za realizaciju projekta odabran je Macromedijin program Flash, koji je danas glavno pomagalo za izradu animacija za Internet i CD-romove, ali se koristi i za produkciju televizijske i filmske 2D animacije (primjerice, tim programom rade se serijali kao što je *South Park*). Urednica Helena Bulaja putem Interneta je okupila sedam timova animatora, ilustratora, glazbenika, glumaca, prevoditelja, programera iz različitih dijelova svijeta i različitih kulturnih tradicija (SAD, Kanada, Škotska, Australija, Danska, Njemačka, Rusija, Francuska itd.), dok je osmi tim sastavljen u Hrvatskoj. Svaki je tim jednu od priča iz te zbirke prenio u digitalni svijet. Umjetnici iz različitih kultura, kojima ta zbirka i hrvatska kultura uopće nisu bili poznati i koji se nisu međusobno poznavali, na potpuno su nov način interpretirali te priče. Priče će do kraja studenoga 2002. godine biti objavljene na dva CD-roma, na tri jezika, engleskom, njemačkom i hrvatskom. CD-rom će se pokušati plasirati na inozemna tržišta i tako obnoviti interes za "hrvatskog Andersena". Tijekom 2003. priprema se objavljivanje projekta i na DVD-u te dodatni prijevodi na strane jezike. Dijelovi priča i informacije o projektu mogu se pogledati na adresi www.bulaja.com/bajke. ☒

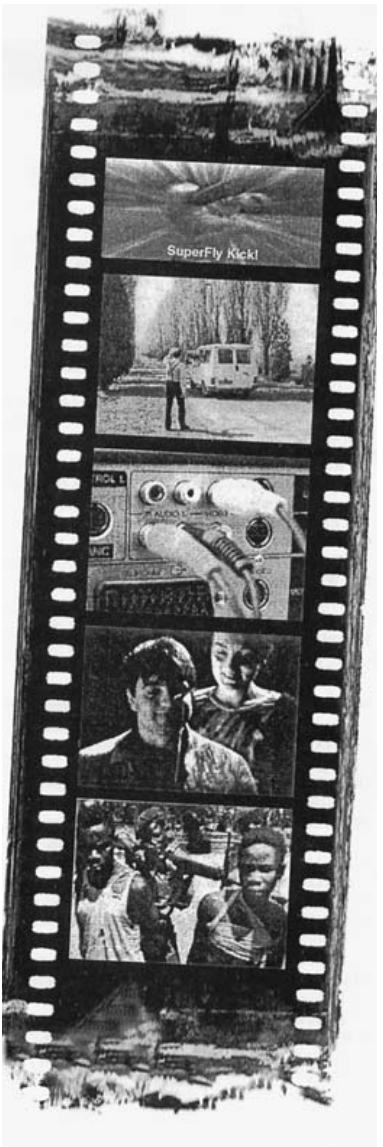
INF

34. revija hrvatskog filmskog i video stvaralaštva

Organizator Hrvatski filmski savez, Split, od 22. do 24. studenoga 2002.

Revija je nacionalna godišnja prezentacija neprofesijskih radova iz područja filma i video stvaralaštva. Obuhvaća radove autora različitih dobi iz cijele Hrvatske, a održava se svake godine u drugom gradu. Najboljim autorima dodjeljuju se nagrade i diplome. Utemeljena je 1964. godine i posredno je, preko Hrvatskoga filmskog saveza, uključena u Međunarodni savez filmskih i video amatera-UNICA (International Federation of Film and Video Amateurs).

Kontakt:
Hrvatski filmski savez
Dalmatinska 12, 10000 Zagreb
Tel: +385 1 48 48 771
Fax: (01) 48 48 764
E-mail: verica.robic-skari-ca@hztk.tel.hr
E-mail: hrvo-je.turkovic@hz-tk.tel.hr
URL: www.hfs.hr
Kontakt osoba: Željko Radivoj

najav

Vožnja se nastavlja

Novi projekt Damira Bartola
Indoša Školski autobus/Razgovori s djecom, 7. studeni 2002., Tvornica

Autor predstave već više od četiri godine volonterski prati autobus sa školskom djecom na relaciji Dubrava-Waldorfska škola i obratno. Predstava čine dva dijela: Školski auto-

bus u kojem je zabilježeno nekoliko događaja za vrijeme vožnje tijekom školske godine 2000/01 i ti su događaji uprizoreni. U

kreaciji dijelom sudjeluju i djeca koja su bila stvarni svjedoci i aktivni sudionici u datumom i mjestom zabilježenoj priči. Drugi dio predstave nosi naslov *Razgovori s djecom* gdje je osnova tekst iz istoimene knjige R.D Lainga i taj se dio izvedbe temelji na procesima vezanim uz nastavu.

Predstava promiče ideju odgoja ka slobodi, demilitarizaciji

školskog sistema i svakog društvenog sistema koji podstiče diskriminaciju po starosnoj dobi, pacifizam i pravo na slobodno političko stajalište i na kraju se veseli suživotu odraslih i djece, promatranju i sudjelovanju u nji-

hovom odrastanju u tako posebnim okolnostima kao što je jednosatna vožnja autobusom kroz grad, na putu od stanice najbliže kući pa sve do škole i natrag.

Vague, Volatile, Incomprehensible

From 7th till 10th November 2002 the performing arts magazine *Frakcija* together with The Centre for Dramatic Art and The Academy of Dramatic Art are organizing a symposium

Encouraged by the debate conducted in the issue of our magazine on the topic of Energy (#19), we have decided to continue reflecting that aspect, dimension, phenomenon, force, perhaps even the distinctive feature of (artistic) performance which, on the level of reception, verges on impression, while in an attempt of its description within the confines of a concept it often cannot escape from metaphor. Neither can it avoid to be pushed to the margin or even beyond the interest of theoretical or analytical discourse which, in accordance with a restatement and verification of its argumentation, aspires to as high a level of exactness and coverage in order to settle down as closely as possible to science as a socially privileged discursive practice.

In contrast to such pretensions, we would like to raise an old question and place it into the centre of our symposium debate, the question which, in a cyclic manner, so to speak, produces always a new

context and a new horizon of reference: what (and how) artists themselves can say about practices which open up the fields of different experiences between the poles of comprehension and incomprehension, representation and experience, having a defined meaning and not having meaning. How can these phenomena in the performing arts be approached from the point of view of criticism and analysis and, after all, can they in any way be approached from the point of view of discourse. How can one approach phenomena which seem invisible, elusive, vague, imponderable, volatile, incomprehensible, unpredictable, which (nevertheless?) occur outside the text itself, like momentary "interruptions of semioses" (Lehmann) over which we yet need to try to extend the language? How can such "interruptions" be induced altogether, how and where can they be noticed, heard, experienced? In that case, can we still speak about theatre mostly as a medium, an art of representation, or, above all, as a (just intimate) happening, a play on the brink of what can and what cannot be performed, somewhere between vagueness, elusiveness, uniqueness...

All papers will be published in

the topic issue of the performing arts magazine *Frakcija* (#25, spring 2003) under the same title, both in Croatian and English. Expected duration of presentation is 30 minutes + 10 minutes for discussion (if necessary, there is a possibility of prolonged discussion after each session).

Additional programme: festival Akcija Frakcija (performances of the new Croatian dance and theatre which you will be able to see during the days of the symposium) Expenses, Accommodation: the organizers are willing to cover the costs of accommodation in Zagreb (food included) as well as, after your confirmation, apply for the financial help of adequate institutions for covering the costs of travel.

Confirmed participants:

Marin Blažević (Hr), Bojana Cvejić (Yu), Lada Čale Feldman (Hr), Joachim Gerstmeier (D), Matthew Goulis (USA), Emil Hrvatin (Slo), Baz Kershaw (GB), Bojana Kunst (Slo), Tomislav Medak (Hr), Petar Milat (Hr), Chris Mills (USA), Aldo Milohnić (Slo), Goran Sergej Pristaš (Hr), Heike Roms (GB), Georg Schoelhammer (A), Jackie Smart (GB), Márten Spångberg (S), Ana Vujanović (Yu), Susanne Winnacker (D)

Guests: Hooman Shariffi (No), Ana Vujanović & Tanja Marković from TkH Belgrade, Mario Kovač (Hr), Oliver Frlić (Hr), DASARTS students and staff.

Proboj preko rampe

Predstava *Dekadencija* ponovo na repertoaru teatra Exit

Zbog učestalih upita publike tijekom proteklih godina, teatar Exit odlučio je obnoviti njihovu kultnu *Dekadenciju* autora Stevena Berkoffa, veliki hit iz 1994. godine u režiji Matka Raguža, u kojoj nastupaju Nataša Lušetić i Vilim Matula. Može se reći da *Dekadencija* obećava kazališni doživljaj u punom smislu riječi, nesputano i iznad svega duhovito progovarajući o snobizmu, seksu, nasilju, ljubavi i društvu koje nas okružuje. *Dekadencija* je osmišljena kao predstava koja je kod nas otvorila novi obrazac onoga što podrazumijevamo pod pojmom komike. S jedne strane, to je ispit glumca opterećen ukidanjem općepriznatih elemenata teatra, s druge strane to je ispit publike koja se opterećena lavinom smijeha odjednom osjeća ulovljena u klopku samokritike. Glumačkom majstorijom, Nataša Lušetić i Vili Matula predstavljaju dva para, dva svijeta koji u međusobnom sudaru uspijevaju izraziti potpunu besmislicu svih, za njih i za nas relevantnih vrijednosti. U subotu, 2. studenog održana je svečana izvedba, a 5., 9. i 12. studenog odigrat će se još tri predstave.

najav

četvrtak, 7. studenoga 2002., 20 sati

u suradnji: Trekanten Video Formidling, Kopenhagen

THE ENDLESS STORY OF FLUXUS, part 1-13

Program Francuskog instituta za studeni

četvrtak, 7. studenoga
Predavanje: Prof. dr. Miljenko Lapaine – Francuski i hrvatski kartografi
18 sati, Medijateka, Preradovićeva 5

od 7. studenoga do 1. prosinca
Izložba: Graditelji imaginarnog – Idealna palača poštara Chevala.
Autor izložbe: Clovis Prevost.
Otvorenje u četvrtak 7. studenoga u 18 sati, Muzej suvremene umjetnosti, Katarinin trg 2

petak, 8. studenoga
Glazba: Zagrebačka filharmonija pod ravna-

Program za studeni, MM centar SC, Savska cesta 25

četvrtak 21. i nedjelja 24. studenoga 2002., 20 sati

u suradnji: Film Fernseh Fonds Bayern/Goethe Institut Inter Naciones
NOVI BAVARSKI FILM

njem Pascala Raphea
Solist: Jean-Guihen Queyras, violončelo,
19,30 sati, KD Vatroslava Lisinskog, Trg S. Radića 4

petak, 15. studenoga
Promocija knjige: Prvi francuski prijevod *Judite* Marka Marulića (prijevod Charles Bene,
18 sati, Francuski institut, Preradovićeva 40

ponedjeljak, 18. studenoga
Predavanje: Pierre Cabanes – Istraživanje ilirske povijesti
18 sati, Filozofski fakultet, I. Lučića 3

četvrtak 28. i petak 29. studenoga 2002., 20 sati

u suradnji: Hrvatski državni arhiv-Hrvatska kinoteka

početak ciklusa KNJIŽEVNOST I FILM

utorak, 19. studenoga
Okrugli stol na temu hrvatskog prijevoda knjige *Iliri* Pierrea Cabanesa
10 sati, Filozofski fakultet, I. Lučića 3

srijeda, 20. studenoga
Predavanje: Pierre Cabanes – Povijest Jadrana
18 sati, Medijateka, Preradovićeva 5

Najava za prosinac:
Izložba: Povijest Francuskog instituta u Hrvatskoj
Hrvatski državni arhiv, Marulićev trg 21

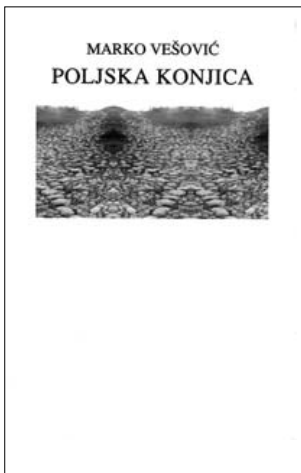
Srijeda, 4. prosinca
Promocija knjige: *Francuski nadrealizam* 1 i 2, naklada Konzor; Prijevod Višnja Machiedo

ukratk

Vodostaj zla

Marko Vešović, *Poljska konjica*, Planjax, Sarajevo 2002.

Karlo Nikolić

Poljska konjica je zbirka pjesama koja funkcionira kao svojevrsan dnevnik iz opkoljenog Sarajeva, dnevnik kojeg čine razgovori sa susjedima, prijateljima i prolaznicima te autorova

razmišljanja. Vešović je ponekad sjetan, istinski žalostan, tek rijetko se nasmije, a zajednička nit je bijes čovjeka čiji je svijet uništen. Vešović je u prijeratnim vremenima prijateljeva s ponekim od zlikovaca koji su mu kasnije radili o glavi. U jednom od svojih intervjua izjavio je kako su mu tri najbolja prijatelja bili Abdulah Sidran, Rajko Nogo i Nikola Koljević. Poslije rata ostao je samo Sidran. Ostala dvojica nepovratno su se povampirili. Ipak, od ljudi s kojima se nekoć družio najviše su ga pitali o nesuđenom psihologu *Crvene Zvezde* i Limonovljevu instrukturu streljaštva Radovanu Karadžiću.

Uštekan u život

Pjesme Marka Vešovića karakterizira njihov osebujni antiratni angažman. Njegova poezija nema milosti. On vrlo jasno progovara o krivcima za rat u Bosni. Vešović je bijesan i to ne želi skrivati. Emocije koje su u njemu proizvela ratna stradanja bliže su gnjevu nego sentimentalnosti. On je i (gorko) duhovit, kao primjerice u pjesmi *Tim Ujević u opkoljenom Sarajevu*, kada njegova kćer jedući prvo meso nakon godinu i pol dana kaže: *Umrijet ću od ljepote*. Zbirka *Poljska ko-*

njica sastavljena je od rečenica iz živih usta, iz novina, iz knjiga i iz piščeve glave i to je, čitajući je, odmah uočljivo.

Vešović je ugledni bosanski književnik i profesor na sarajevskom Filozofskom fakultetu, Crnogorac koji je rat proveo u opkoljenom gradu. Njegovo ogorčenje je razumljivo. Premda profesionalno vezan uz akademske strukture, on nije sterilni intelektualac koji djeluje u hermetičnom okruženju, već je izravno *uštekan* u (literarni) život. Svoju inspiraciju crpi s ceste, od običnih ljudi koji ga okružuju. Njegova istina je istina razočaranih ratnika, raseljenih obitelji i majki koje su u ratu izgubile djecu. Njegov gnjev je pravedan i opravdan. Pjesme su izravno (anti)politički angažirane i funkcioniraju kao monolozi zamišljenih likova i pjesnika samog. Vešovićeve ratna poezija nabijena je emocijama i prepuna snažnih stihova koji će čitatelja dugo posjedati: *...nijedan rat nikad nije nijednu majku nasmijeo ili Pero je obična motka/kojom se mjeri vodostaj. Vodostaj zla u svijetu./Vodostaj očaja/u duši.*

Živjeti u Sarajevu

Vešović se također ne libi spominjanja stvarnih osoba, političara i *denerala* koji su krvlju natopili zemlju gdje živi. Jedna je pjesma iz zbirke tako posvećena srpskom generalu Milanu Gveri, a spominju se i bivši prijatelji poput Koljevića, Noge i spomenutog Karadžića. O njemu u pjesmi u prozi *Naš bivši kolega* Vešović govori: *Taj zbilja sve umije! I da liječi kuršumom! I da sanjari kamom! Da misli haubicom! Umije sve, sem jedno: da ne ukenja što počne*. Osnovni je Vešovićeve stav da moral u teškim situacijama dobiva na težini. Za razliku od mnogih svojih kolega intelektualaca Vešović nije poklekao izazovima politike, nije slegao ramenima niti tražio isprike za kukavičluk ili niske strasti. On je ostao živjeti i pisati u Sarajevu. Svoj moralni ispit Vešović je položio s odlikom. Politički korektni mogli bi u pjesnikovim stihovima pronaći i malo mržnje, ali mržnja koja izbija iz Vešovićeve riječi ništavna je prema zlu koje ju je proizvelo. Uzevši u obzir sve što se događalo oko njega, autoru se ne može poreći pravo da koljače zove koljačima i da se katkad obrušava na čitave nacije. Jednom je prilikom Vešović izjavio kako ne vjeruje u vanknjiževni utjecaj svojih pjesama, no ne treba mu potpuno vjerovati. Netko tko se izravno obračunava sa zločincima ne može ne imati želju da mijenja svijet oko sebe. *Poljska konjica* snažna je, iskrena zbirka u kojoj je svaki stih na mjestu, a ideja jasna kao gorski potok. *Vodostaj zla* još uvijek je visok. ☒

poznatijim pod nadimkom Dede, basistom grupe i jednim od pokretača dub reggae zvuka kod nas.

Otkud toliko zanimanje za dub reggae glazbu? Možeš li nam nešto reći o njenim izvorima i utjecajima tog glazbenog pravca na vas, koji je na našoj sceni tek u povojima?

– Presudna je bila prije svega ljubav prema toj glazbi, a kako u početku nismo imali pjevača, počeli smo svirati instrumentalnu glazbu. U cijeloj toj priči najvažniji je ritam, a sama činjenica da je bend osnovala ritam sekcija sve govori. No, do reggaea smo došli preko punka, kao i dosta bendova iz osamdesetih koji su koke-tirali s reggae glazbom. Upravo zato velike utjecaje nalazimo u punku tih godina preko bendova kao što su The Clash, Ruts, pa sve do Bur-

razgovor

Čarolija dabrova

U povodu nastupa grupe *Abrakha-dub-R*, SKUC, Zagreb, 19. listopada 2002.

Dragan Grozdanić

Zanimljivi zagrebački dub reggae band nastao je u jesen 2000. i dosad su održali više od dvadeset koncerata s iznimno pozitivnim reakcijama kako publike, tako i onih koji pobliže prate događanja na dub reggae sceni. Tako je jedan od njihovih nastupa u Ljubljani potajno sniman, te emitiran na drugom programu tamošnje televizije. Inače, susjedna Slovenija nerijetko je prava meka za bendove iz Hrvatske, i *Abrakha-dub-R* također nisu iznimke. No, izvrsnim koncertom u dvorani Pauk stvari bi se mogle promijeniti, jer je bend počeo promicati dub i reggae ritmove u Hrvata i zasigurno udario temelje u popularizaciji tog žanra glazbe. O svemu tome razgovarali smo s Tomislavom,

ukratk

Prvo desetljeće osvojenog kazališta

Dinko Šokčević, *Osvajanje kazališta/A színház meghódítása*, dvojezično hrvatsko – mađarsko izdanje, Hrvatsko kazalište, Pečuh, 2002.

Grozdana Cvitan

Naslov jednog od dramskih tekstova Dubravka Jelačića *Bužimskog Osvajanje kazališta* uistinu je mnogo značio i u doslovnom i u prenesenom smislu kad je riječ o Hrvatskom kazalištu

u Pečuhu. Prvo i jedino hrvatsko kazalište izvan zemlje predstavljalo je doslovno osvajanje kazališnog prostora za grupu umjetnika koja je bila sposobna osmisлити i ponijeti zanimljiv dramski program, često izvođen na oba jezika (hrvatskom i mađarskom) te plesni program posebice tijekom ljetnog razdoblja za manifestaciju *Ljetne igre u Aninjoj ulici*. U kasnijem razdoblju postojanja umjetnici Hrvatskog kazališta u Pečuhu osmislili su i dio kazališta za djecu, što im je omogućilo stalnu suradnju s Međunarodnim festivalom djeteta u Šibeniku. Knjiga *Osvajanje kazališta* ponajprije je pregled desetogodišnjeg programa prezentiranog kazališnim listićima, fotografijama i ulomcima iz kritika i to onih dijelova koji izravno govore o zbivanju na sceni. Zamjetno je da je mnoge od premijera u Pečuhu za različite novine u Hrvatskoj dugo pratio pokojni Dalibor Foretić. Uopće, iz knjige *Osvajanje kazališta* i načina na koji je prvo desetljeće Hrvatskog kazališta u Pečuhu prezentirano posredno je moguće iščitati i mnoge druge značajke te institucije. *Kraljevo* Miroslava Krležje bilo je prva predstava kazališta, a premijera se dogodila u srpnju 1990. Sljedeće dvije godine utrošene su za prev-

ladavanje prepreka, a onda su 1992. Brešanova *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* i Matišićeva *Božićna bajka* konačno označile početak rada prvog manjinskog

kazališta u Mađarskog i prvog hrvatskog kazališta izvan zemlje. Od samog početka rada postoji praksa koja govori o promišljenom i dugoročno planiranom pothvatu koji uporno susreće, ali i prevladava teškoće. Tako je razvidno da su najčešći suradnici Hrvatskog kazališta u Pečuhu uz mađarske umjetnike, umjetnici iz Osijeka, Virovitice i Istre, da neki nedovoljno iskorišteni umjetnici s hrvatskih kazališnih scena dobivaju izuzetne kritike u Pečuhu, premijere prate mađarske stručne i druge novine, dok je zanimanje iz Hrvatske različitog intenziteta u različita vremena. Nastupi kazališta planirani su, ovisno o repertoaru, u mjestima gdje živi hrvatska manjina u Mađarskoj te česta gostovanja u Slavoniji, do različitih centara među kojima je Budimpešta ipak najčešća. Ali kad se uzme u obzir da su umjetnici iz Pečuha gostovali i u Ljubljani, da im je Pula često bliže od Zagreba itd., onda nije neprimjereno govoriti i o regionalnoj orijentaciji i afirmaciji tog kazališta.

Iako dvostruko nespretna (i kao izbor za kronološki prikaz i kao novinarsko ostvarenje), razgovor s početka knjige s ravnateljem Hrvatskog kazališta u Pečuhu Antunom Vidakovićem pokazuje sve muke kroz koje su utemeljitelji prošli od ideje do realizacije. Ipak, treba reći da je realizaciju kazališta uz neke donatore ostvarila isključivo financijska potpora mađarskog državnog i regionalnog ureda za manjine, dok se u suizdavaštvu knjige *Osvajanje kazališta* konačno spominju Hrvatska matica iseljenika, Matica Hrvatska i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Znači li to da se i u Hrvatskoj shvatilo kako onima koji prelaze granice i vezuju kulturu treba pomoći i s ove strane. Činjenica je da je bilo vremena kad se obećavalo i neispunjavalo.

U zgradi kazališta (čiju malu pozornicu primjerenu komornim izvedbama, Antun Vidaković i ekipa planiraju kad-tad proširiti i na dvorište zgrade) djeluje i Galerija Csopor/t/ – Horda u kojoj su uz mađarske i hrvatske umjetnike dosad izlagali i mnogi drugi, pa se s pravom smatra međunarodnom.

Uz nekolicinu mađarskih fotografa lukusuznom izdanju knjige umnogome je pridonio grafički urednik Levente Bagossy. ☒

znači jako mnogo, iako mi nismo jedini dub-reggae bend. Osim nas, na sceni su sve prisutniji zagrebački Radikal Dub Kolektiv te Brain Holidays. Iznenađila me reakcija publike i to načinom na koji smo dosad bili prihvaćeni, te mi zasad sve to jako godi i ispunjava me optimizmom. Recimo, u Njemačkoj je reggae totalni hit, Summerjam festival jedan je od najposjećenijih ljetnih festivala u ovom dijelu Europe, a glazbenici na tom tržištu mogu živjeti od svirke. Kod nas nedostaje tradicija slušanja takve glazbe, drugim riječima scena je tek u stvaranju.

Što Abrakha-dub-R dalje priprema i kakvi su planovi za budućnosti?

– U planu i pripremi je obogaćivanje zvuka pjevačem, te snimanje albuma za koji je materijal spreman. Postoji suradnja s DJ Ilkom Čulićem koji vodi program Bass Culture, a posljedica te suradnje je i koncert u SKUCU-u. Također, tražimo izdavača koji bi materijal izdao, po mogućnosti i u inozemstvu jer nismo ograničeni samo na domaću scenu. Volio bih i da razriješimo nedoumicu oko imena benda, ako eventualno i postoji. *Abrakha-dub-R* čista je igra riječi, te nema nikakva magijskog niti bilo kakva drugog značenja, iako osobno mislim da naša muzika ima nekakvu magiju. Vidimo se na sljedećem koncertu u Ksetu 12. prosinca gdje ćemo prezentirati jedan sasvim novi *Abrakha-dub-R* kakav dosad niste imali prigodu čuti. ☒

li arhetipskoj priči koja u strukturi ima nešto gotovo biblijsko. Što Vas je motiviralo da napišete ovakvu dramu?

pekta i imaginarnog oslobođenja – razmišljajući o imaginarnim ljudima u imaginarnom pejzažu – priča se zarolala vrlo lako.

Blasted Sare Kane, *Shopping and Fucking* Marka Ravenhilla... Čini mi se da su u Evropi *Noževi* izvedeni nešto prije ostalih, što nije imalo veze s tim valom. Mislim da rasprostranjenost moje drame ima veze s njenom ne-lokalnošću i ne-specifičnošću, vjerojatno je metafizika, ta pridodana filozofija o tome što jezik može učiniti, ono što "hvata" ljude. Sama priča je vrlo konvencionalna. Izgleda da na što više mjesta odlazi ima bolju recepciju, glumci je jako vole. Ne znam, ima neka misterija u središtu toga da znam o čemu je riječ napisao bih ponovo nešto slično. Valjda ima nešto u tome što svojim živcima, dahom i jezikom kreiramo riječi. Ali moram biti oprezan, ako krenem analizirati više neću biti dramatičar.

Dio tolikog interesa svakako se odnosi na metafiziku jezika, ali čini mi se da uvelike ima veze s (pro)feminističkom recepcijom koja u Vašoj drami vidi prije svega motiv oslobađanja žene.

– Kada krenem pisati dramu, pazim da sa sobom ne ponesem tematsku prtljagu. Prvo stvaram karakter, a teme o kojima mislim ili čitam idu negdje ispod teksta, ili sa strane. Mislim da nema ništa gore nego kada čujete dramatičara da vam izravno priča. Morate ne čuti pisca, vjerovati da dramu nitko nije napisao. Bojao sam se da će neke žene, tj. feministička kritika, pomisliti kako je ovdje riječ o oslobađanju žene opet kroz muškarca, što nije točno. Riječ je o ženi koja već ima alat, a srećući drugu osobu, zapravo kroz izdaju muškarca, ona uči što jezik može učiniti. Ona ne uči mnogo od Mlinara, nego iz nove perspektive gledanja na svijet. On je izvan sela i vidi drukčije, on je *outsider*, gorak je i skeptičan. Žena ima sposobnost za jezično razvijanje i ona je zapravo istraživački duh. I želi znanje. A u selu misle da će znanje doći ako imaš puno obaveza, tako misli i njezin muž. Ona se od toga na neki način oslobađa shvaćajući da je voljena.

Bez imena i etikete

Nisam mislio na feminističko čitanje teksta, ali svjesno sam donio odluku da glavno lice bude žena, mada ne znam zašto. Možda zato što su žene radoznalije. Možda je to i povijesna činjenica, muškarci su radili na polju, žene ostajale doma. Pazio sam također da joj ne dam ime, jer nisam joj htio dati etiketu. Kada se radila prva produkcija u Škotskoj, glumica je željela znati ime Mlade žene pa sam joj obećao da ću joj ga reći na kraju proba. Ali kad je došao taj dan, shvatio sam da toj ženi ne mogu dati ime, jer čim joj dam ime, ograničavam je na neki način. Mogao sam je nazvati Jane ili Marry, ali čim bih joj dao ime u svojoj glavi, već sam u to stavljao nešto. Rekao sam konačno glumici neka si sama smisli ime. Tako da, kad glumica napiše ime na papir, nikada ne znam što napiše. Možda samo neku črčkicu. Možda ipak mora napisati neko ime za sebe, za svoju glavu.

Mlinar u predstavi kaže Imaš krasno ime...

– Da, to je replika, ali ja nikada ne znam koje je to ime.

Koliko su Noževi u kokošima utjecali na Vaše daljnje pisanje, i mislite li da su u nekoj mjeri utjecali na mlade kolege?

– Tada sam imao 26 godina i učio svoj zanat. To djelo me naučilo smjelosti i tome da ne moraš mnogo pisati, da ne moraš publici sve proslijediti, ona će te sama pratiti. Naučio sam ideju ritma, raditi s jezikom, gledati posve drukčije na pisanje drama. Morao sam ograničiti vokabular, koristiti samo određene riječi. Istodobno, želio sam jeziku dati poetsku kvalitetu, htio sam da ljudi čuju nešto što nikada ne čuju na škotskoj pozornici. S druge strane, ova drama nije baš tako nekonvencionalna. Točno je da je ona vezana za neko prošlo vrijeme, ali ona nije tu da bi zahvatila 16. stoljeće. Tu je, recimo, vrlo važna misao o *olovci*, a olovke tada nisu postojale, što se tiče utjecaja na mlade kolege, ne znam na koga sam utjecao, ali ako jesam, onda sam vjerojatno utjecao – kao i ne sebe – ritmom i primjenom jezika.

Što i kako ste pisali u međuvremenu?

– Teško pišem, tj. teško mi je započeti pisati. U međuvremenu sam napravio nekoliko adaptacija, između ostalog Čehovljeva *Ivanova* i Pirandellovih *Šest lica*. Zbog potpuno drukčijeg pristupa drami u *Noževima*, sve što sam napisao formirano je tim iskustvom. Napisao sam i tri svoje drame. Trenutačno pišem dramu o škotskom selu koja će se zvati *Dark Earth*. Ne znam još što će to biti, ali trebalo bi izaći u ljeto 2003. na festivalu u Edinburgu.

Režirate li ikad?

– Ne. Dovoljno je pisanje.

Odrastanje pisca

Nedavno ste se u jednom intervjuu žalili na odsutnost tematske ambicije u suvremenoj britanskoj drami. Što ste pritom mislili?

– Nova britanska drama tendira biti komorna jer su zbog loše financijske situacije u kazalištu pisci prisiljeni ili zamoljeni pisati male drame s dva, tri, četiri lica. Kada to usporedite s velikim komadima doista velikih tema, pravim socijalnim panoramama što su u sedamdesetima i osamdesetima pisali primjerice Edward Bond i Howard Barker, vidite da današnje generacije pišu doista male drame. Mislim da pisac mora odrastati. Tretirate li, naime, teatar ozbiljno, onda želite odrasti, želite se obračati većim stvarima, želite više ljudi na pozornici, morate željeti prestati biti *young kid on the block* s brutalnom, šokantnom dramom, morate produbiti i proširiti svoj zanat. Neki iz moje generacije su to i učinili, neki su otišli na film, neki na televiziju. Volim kazalište i nadam se da će mi biti dopušteno raditi na svojim sposobnostima i da ću prestati pisati tako male drame. Možda ni ne znam pisati veće drame, ali volio bih imati prigodu da pokušam. Ali neće mi mnogo ljudi tu prigodu dati. Novi si pisci vrlo rijetko mogu priuštiti pisati za 15 glumaca. Želim pisati više angažirane komade koji komuniciraju s publikom na svakodnevnoj razini. Kada gledam *Noževa* dio mene uvijek misli "gle, pa ovo je drama mladog čovjeka, postavlja neka filozofska pitanja, ali nisam baš posve siguran obraća li se današnjici". Još nisam siguran zašto redatelje zanima ta drama. Želim pisati takve drame da točno znam zašto ih ljudi žele raditi. ▣

David Harrower, autor drame *Noževi u kokošima* i jedan od najizvođenijih britanskih dramatičara devedesetih

Za metafiziku jezika i luksuz teatra

Još nisam siguran zašto redatelje zanima ta drama

Agata Juniku

David Harrower postao je zanimljivo ime britanske kazališne scene nakon praizvedbe njegove drame *Noževi u kokošima* (*Knives In Hens*), 1995. godine u Traverse Theatre u Edinburgu. Nakon velikog uspjeha iste drame u Londonu postao je i *važno ime*. Nakon što se istog teksta 1997. godine prihvatio tada najveći *enfant terrible* u redateljskoj branši Thomas Ostermeier, Harrower je postao jedan od najizvođenijih mladih pisaca u Evropi. Sve režije *Noževa* ne bi imalo smisla nabrajati, ali od nedavnih, nama geografski najbližih, svakako treba spomenuti onu Mateje Kolečnik u Ljubljani i Damira Zlatara-Freya u Sarajevu. Izravan povod ovom razgovoru je, međutim, režija Saše Anočića u zagrebačkom Teatru EXIT, u kojoj igraju Daria Lorenci (*Mlada žena*), Hrvoje Barišić (*Orač*) i Franjo Dijak (*Mlinar*). Predstavu je prije nekoliko dana pogledao sam autor.

– Uživao sam. Teško je na stranom jeziku dokučiti ton predstave, ali mogao sam osjetiti strast i predanost glumaca.

Vidjeli ste nekoliko produkcija Noževa. Možete li ih komparirati?

– Vidio sam svega par produkcija – onu u Ljubljani redateljice Mateje Kolečnik, berlinsku režiju Thomasa Ostermeiera, jednu predstavu u Kopenhagenu... Teško je komparirati, jer riječ je o različitim glumcima i redateljima s različitim aplikacijama na istu dramu, a osim toga kada slušate nepoznati jezik naprosto ne znate glume li glumci dobro ili loše. Zato zapravo ne mogu odgovoriti na pitanje.

Dobro, možete li reći koja vam se interpretacija činila najbližom onome što mislite da ste napisali?

– Opet, vrlo teško pitanje. Ovisi što mislite pod *blizu* – blizu teksta, ili blizu duhu drame, ili nešto treće. Čini mi se da su prenijele ispravnu i inteligentnu interpretaciju onoga što sam napisao. Bilo je produkcija u kojima i nisam uživao, jer nisu pratile duh drame, možda su išle i protiv njega, ali u Ljubljani, Berlinu, Zagrebu i Kopenhagenu prepoznao sam svoju dramu, dobio osjećaj da glumci rade s redateljem na istraživanju značenja tog teksta.

Riječi i stvari

Za razliku od ostalih pripadnika tzv. nove britanske drame koji se uglavnom bave radikalizacijama današnjice, Vi ste se vratili

Prisjetite li se Bondovih ili Barkerovih velikih socijalnih panoramama, vidite da današnje generacije pišu doista male drame

– Motiv je bio vrlo jednostavan – nijedna mi drama još nije bila postavljena. Napisao sam druge, mnogo realističnije, drame koje nikad nisu došle do pozornice. Ovaj put namjeravao sam napisati nešto – mogao bih možda reći – za zabavu. Do tada sam obično mnogo istraživao, a ovog puta želio sam naprosto napisati dobru priču. Ispala je to jedna nominalna priča – priča o ljubavnom trokutu, o ženi koja ide u mlin. Mnogo više možete naučiti o drami tako da stvari dolaze k vama, da ih osjetite... takvo razmišljanje o svijetu je kao imaginarno istraživanje. Ideja je bila istražiti što bi bilo kada biste živjeli, kao nekada, u svijetu u kojemu imate samo određene riječi za određene stvari. Da imate samo one riječi koje osiguravaju vaše preživljavanje; nebo je nebo, zemlja je zemlja, bez pridjeva i prijedloga. Te riječi ljudima nisu bile potrebne za opstanak, oni nisu vidjeli smisao u tome da se u svojim svakodnevnim životima zaustave i gledaju prirodu onako kako je mi gledamo, objektivno. Mi smo danas obdareni vremenom, možemo stati. U ono doba preživljavanje je bilo toliko krucijalno da nije bilo vremena za gledanje na prirodu, naprosto ste živjeli unutar pejzaža. I radili da biste preživjeli. Dakle, kada sam došao do tog metafizičkog as-

Krenuli ste pisati dramu za zabavu, a kao rezultat dobili filozofsku dramu...

– Da, i meni je to bilo otkriće. Mislio sam da pišem vrlo jednostavnu priču. Ta metafizika samo određenih riječi o kojoj sam govorio utjecala je na jezik kojim su moji imaginarni ljudi pričali, na to kako su komunicirali međusobno. Bilo je to vrlo zanimljivo pisati. Svako malo napisao bih nešto što te osobe nikad ne bi izgovorile, pa sam se morao često korigirati. Želio sam napraviti poetičnu i neobičnu dramu...

Ljudi su se pitali What the fuck, gdje smo? A baš to sam i želio

Priča se da su *Noževi* škotska drama. Ali ona nije pisana na škotskom dijalektu, nego na jeziku koji sam gotovo izmislio za tu priliku. Kreirao sam sintaksu, način govorenja, riječi koje uopće nisu poznate u Škotskoj, ili igdje drugdje. Osim toga, radnja se ne događa u Škotskoj, nego na nekom *Mjestu*, u nekom *Vremenu prije*. Tu ima nekih škotskih riječi, možda i nešto škotskog ritma, ali želio sam da se ljudi kada to slušaju osjećaju neobično, neusidreno. Da ne znaju gdje su, da ne prepoznaju jezik, sintaksu... želio sam ih ubaciti u svijet mojih termina, a ne im podilaziti dajući im što očekuju. U Škotskoj su očekivali realističnu dramu o ljudima koji rade na zemlji. Međutim, učinio sam svojevrsni perverzni obrat započinjući rečenicom *Ja nisam polje*. Ljudi su se pitali *What the fuck, gdje smo?* A baš to sam i želio.

Znanje i Žena

Ljudi su bili zbunjeni, ali, konačno, recepcija je bila neočekivano dobra?

– U Edinburgu je predstava igrala samo devet večeri. Na škotskoj turneji ljudi su pljeskali, ali u stilu *bilo je o.k.* Tri mjeseca kasnije igrali smo u Londonu, i tamo su izašle izvrsne kritike. Ali mislim da je za evropski proboj ključna bila Ostermeierova produkcija iz 1997. godine. On je dosta riskirao, išao je protiv trendova njemačke drame. Napravio je vrlo vjernu interpretaciju teksta, predstava je igrala pune dvije godine u *Baraci* Deutsches Theatra. U časopisu *Theater Heute* proglašen sam najboljim stranim piscem, a predstava je dobila nekoliko nagrada.

Kako objašnjavate takvu naglu ekspanziju Noževa na evropsku scenu?

– Još nisam siguran. Godina izlaska predstave bila je velika godina drama identificiranih kao novi val britanske drame, poput

je da se s time pomirimo. Nadalje, mislim da se Društvo hrvatskih pisaca hitno mora priključiti međunarodnim književnim raz-

koji ima veliku tradiciju i mogućnosti za organiziranje velikih skupova, a koji su u razdoblju hrvatskog patriotizma à la Fra-

to Mađarska, Austrija, Italija, Grčka, Bugarska, jer su interes, razumijevanje i sukladnosti mnogo jači u regiji nego u svije-

Thompson proglašavaju uzvišenim životnim vrijednostima?

– Mislim da će Društvo hrvatskih pisaca kao Društvo arhitekata ili likovnih umjetnika i sva ostala pristojna društva iz kulturne sfere dobivati samo 5, 6 ili 8% od onoga što dobivaju gospoda poput Thomsona ili redatelj filmova o četveroredu, Majci Božjoj i kralju Zvonimiru. S time se treba pomiriti. Živimo u zemlji u kojoj to ljudi jako vole, pa čak i suci *poskakuju* ratnim zločincima dok pjeva Thompson. No, kako je DHP svojevrsna sindikalno okupljanje, lobistička organizacije, grupa za pritisak – molim ustaše da zapišu tu riječ – mi ćemo taj pritisak raditi i mislim da će biti dobro dočekan. Ponajprije jer je ministar kulture u vrlo dobrim, konstruktivnim, radnim odnosima s Velimirom Viskovićem i upravom Društva. Kad HDZ dođe na vlast, a na čemu SDP i svi ostali tako svesrdno rade, onda će to biti malo drukčije, ali ipak imamo godinu dana vremena.

Može li se kontaktima i suradnjom s međunarodnim institucijama i pojedincima na neki način preskočiti hrvatski okvir, hrvatske institucije?

– Ne, jer se književnost i kultura na međunarodnom planu uvijek pomažu iz matične zemlje. Bogati američki tvorničari, vlasnici, rentijeri plaćaju putem zaklada ili direktnim sponzorstvima da bostonska filharmonija ode i svira u Parizu. Ne može Francuska pozvati Berlinsku filharmoniju da svira na komercijalnoj osnovi jer je tako skupa da to nitko ne može platiti. Riječ je o kulturnim vanjskim poslovima koji se uvijek obavljaju «iz zemlje» i samo o pojedinoj državi zavisi što radi sa svojom kulturom prema van. Naša zemlja se nikad nije osobito brinula o tim stvarima, niti je smatrala da pisci predstavljaju zemlju iz koje dolaze.

Spomenuli ste priključivanje i suradnju sa Sarajevom, no ovogodišnji masovni odlazak izdavača u Beograd pokazuje da se shvatilo koliko je i to tržište za nas važno. No, već pri prvom organiziranom posjetu napravili su propust i organizirali tek izložbu knjiga, premda je interes za kupnju bio vrlo velik.

– Iz svoje potpredsjedničke funkcije za međunarodne odnose izuzimam prostor štokavskog jezika, to nije moja domena. Bosnu uopće ne smatram inozemstvom. Odnosno, smatram je formalnim inozemstvom, ali u potpunosti integralnim dijelom onoga što zovemo naš kulturni prostor.

Dakle, granice su granice jezika, a ne državne granice?

– Da, takvo što postoji među Nijemcima, među Francuzima. Ne mislim da se time moram baviti jer to nije međunarodna suradnja, niti mislim da je netko za mene glasao zato da uspostavam kontakte sa srpskom ili vojvodanskom književnošću.

Regionalne inicijative

Svi izvještaji o netom završenom Sajmu knjiga u Frankfurtu govorili su o svojevrsnom kvantitativnom i kvalitativnom padu u odnosu na prethodne godine. Za naše je nakladnike godinama to bio najznačajniji događaj sezone zbog kojeg su se lomila mnoga koplja. Hoće li se nešto promijeniti?

Nenad Popović, potpredsjednik za međunarodne odnose Društva hrvatskih pisaca

Korak prema modernizaciji

Svoju novu funkciju vlasnik nakladničke kuće Durieux vidi kao niz akcija kojima bi se hrvatska suvremena književnost više i bolje prezentirala u inozemstvu. Barem dok HDZ ponovo ne dođe na vlast

Nataša Petrinjak

Prerano je govoriti o konkretnim planovima novoosnovanog Društva hrvatskih pisaca na međunarodnom planu, no koje su po Vama osnovne smjernice? Kako vidite svoju novu funkciju?

– Ima nekoliko stvari koje ću pokušati napraviti zajedno s kolegama. Prvo, dobru web stranicu i publikaciju u kojoj bi članovi društva bili predstavljeni na engleskom jeziku. One moraju sadržavati biografije, opise njihova rada i po mogućnosti prijevode dijelova njihovih radova koji bi mogli biti zanimljivi nekom inozemnom uredniku. Potom, ako društvo bude imalo snage, trebalo bi izdavati nešto poput časopisa *Most* (*The Bridge*) ili iskoristiti već postojeći, ali da ne bude muzealan i ne donosi vijesti iz srednjega vijeka. Takav časopis mora sadržavati zanimljiva štiva suvremenih aktivnih pisaca jer to je jedino što zanima ljude koji bi vani nešto, eventualno, preveli. Izvan Hrvatske nitko ne zna hrvatski i što je izdavač veći, jači i uspješniji to mu je jedan takav mali jezik kao što je hrvatski egzotičniji. A na nama

Jednom godišnje treba otići u New York, Berlin ili Stockholm i napraviti jaku višednevnu priredbu. Riječ je o skupom projektu koji se ne može realizirati takoda sudionici spavaju kod aktivista HDZ-a ispod kreveta, nego o predstavljanju dijela kulture na način kao što se predstavljaju simfonijski orkestri

govorima u Sarajevu u organizaciji Centra Andre Malraux koji postaju jaka, prominentna književna manifestacija. Riječ je o manifestaciji u kojoj sudjeluju vrhunska imena književnosti, kritike i izdavaštva primarno iz frankofonih zemalja, ali polako stižu i ljudi s njemačkoga i engleskoga govornog područja. Sljedeća aktivnost Društva mora biti utjecanje na državu da oslobodi novac za vrhunske prevodioce koji bi prevodili dijelove, poglavlja iz suvremene hrvatske književnosti, odnosno književnosti Hrvatske jer u Hrvatskoj imamo i npr. talijansku književnost.

Dobro iskorišten trenutak

Najbolje mjesto za ljetne prezentacije i učenja o hrvatskom jeziku i književnosti nesumnjivo je Dubrovnik, i tu scenu treba oživjeti. Tim više što tamo postoji Interuniverziteti centar

njo Tuđman bili potpuno zapušteni i marginalizirani. Naravno, Društvo hrvatskih pisaca mora tijesno surađivati s Hrvatskim PEN Centrom, osobito dok mu je na čelu Sibila Petlevski, kozmopolitkinja koja govori i piše na nekoliko jezika i rado aktivno prezentira hrvatsku književnost.

Treba utjecati na državu i da se osigura novac za organizaciju dva-tri vrhunska nastupa suvremene hrvatske književnosti u svijetu, kao što to već rade Slovenci. To znači da jednom godišnje treba otići u New York, Berlin ili Stockholm, Rim, Madrid ili Los Angeles i napraviti jaku višednevnu priredbu. Riječ je o skupom projektu koji se ne može realizirati da sudionici spavaju kod aktivista HDZ-a ispod kreveta, nego o predstavljanju dijela kulture na način kao što se predstavljaju simfonijski orkestri. Jedno takvo predstavljanje mora biti i u regiji, nebitno je sada je li

tu. Budući da Hrvatska ima i intelektualnu i etničku manjinu u svim tim zemljama nije teško naći prirodnu vezu za organiziranje takvih nastupa. Sve ovo govorim jer je osnivanje Društva hrvatskih pisaca jedinstvena šansa za korak prema modernizaciji hrvatskog književnog pogona, a koji je dosad bio na razini ceremonijalno svečanog. Pa je DHK bilo društvo za dodjelu medalje i nastupima na pogrebima, svadbama i kolektivne odlaske predsjedniku Tuđmanu na koktele. Sada se neko drugo društvo osamostalilo i ono počinje djelovati u svom interesu i u interesu pisaca, ne recimo nacije. Što je jako pametno jer hrvatsku naciju hrvatska književnost ne zanima. Mislim da je sve napravljeno u dobrom trenutku jer je Društvo aktiviralo generaciju mladih pisaca koji su zainteresirani za pisanje, za komunikativno pisanje, ali i nastupe, a čiji su najznačajniji predstavnici ušli u upravna tijela novog Društva.

Dosta naglašavate potrebu za modernizacijom i uloge mladih pisaca. Postoji li bojazan da se i unutar ovog Društva dogodi jaz i sukob generacija?

– Teško je to predvidjeti, ali sve ovisi od mladih pisaca, u kojoj će mjeri surađivati s onim piscima iz generacije koji su to društvo zapravo osnovali jer je došlo do loma u DHK. Kad se pogleda s aspekta Velimira Viskovića, Dražena Katunarića ili Sibile Petlevski društvo je nastalo zato jer Dražen Kaunarić nije postao predsjednik. Da kojim slučajem jest nikakva velikog osnivanja novog društva ne bi bilo. To je bio samo dobar povod i iako govorim o tome s malom ironijom, ispalo je odlično jer se mlađi pisci ne bi odlučili priključiti DHK-u ni da je Katunarić postao predsjednik. Zasad, koliko sam mogao vidjeti na sastancima, vlada tolerancija jednih prema drugima, što je posljedica potpune nezainteresiranosti jednih za druge i to je, zapravo, jako dobro. Ne vjerujem da npr. mlađi pisci nešto pretjerano čitaju tekstove onih starijih i to je, ponavljam, jako dobro jer dobivamo dinamičnu grupu. Iskreno, nadam se da neće biti jedinstvenih stavova, jedinstvenih stremjenja. Društvo hrvatskih pisaca je sindikalni skup koji je zbog samoruiniranja DHK preuzeo i neke reprezentativne funkcije. Strani sveučilišni profesori, urednici, novinari će se kada dođu u Zagreb vjerojatno bolje osjećati u društvu pisaca gdje ih neće dočekati šest alkoholičara i šest divljih dinaroida.

Grupa za pritisak

Spomenuli ste i pritiske na državu i društvo za potrebe ostvarenja pojedinih ciljeva. Kako napraviti pritisak za potrebe književnosti u društvu u kojem službeni državni predstavnici vrijednosti koje propagira

Nenad Popović rođen je 1950. godine u Zagrebu. Pohađao je škole u Zagrebu i Koblenzu, te studirao u Zagrebu i Bonnu. Diplomirao je germanistiku, južnoslavenske književnosti i hrvatski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nakon dvogodišnjeg studijskog boravka u Freiburgu od 1976. do 1980. radi kao asistent u Referalnom centru Sveučilišta u Zagrebu. Potom postaje urednik i kasnije glavni urednik Grafičkog zavoda Hrvatske u kojem mu početkom devedesetih uručuju otkaz kao tehnološkom višku. Godine 1991. suosnovao je nakladničku kuću Durieux.

Piše za niz hrvatskih i njemačkih novina, časopisa i radio stanice, te prevodi s njemačkog. Dobitnik je nagrada – *Premio '92 per il lavoro letterario* Talijanskog kulturnog instituta u Zagrebu, *Liepziger Buchpreis*, Saveza njemačkih izdavača i knjižara, zajedno s Freimutom Duveom *Nagradu Bruno Kreisky za političku knjigu*, te je primio *Medalju Hermann Kesten*, Njemačkog centra P.E.N. Suosnivač je Grupe 99, a 2000. godine proglašen počasnim građaninom Sarajeva.

Član je Hrvatskog centra PEN-a, HHO-a, Cap Anamur-German Emergency Doctors/Köln, Journalisten helfen Journalisten/München, Međunarodnog foruma Bosna i Društva hrvatskih književnih prevodilaca. ☐

– Odlazak na frankfurtski sajam bio je važan i ranije, ali je posebno značenje dobio nakon raspada Jugoslavije i disfunkcije beogradskog Sajma knjiga. Pretvorio se u godišnju paradu, pregled hrvatskog izdavaštva, odigrao je ulogu eksteritorijalne nacionalne smotre. To će se sigurno promijeniti ponovnim oživljavanjem beogradskog sajma kao očito središnjeg sajma štokavskog govornog područja. O tome najbolje svjedoči brojnost nakladnika koji su ove godine participirali, pa i susreti ministra kulture. Hrvatski nakladnici okrenuli su se prema Beogradu i kada u godišnjim planovima budu raspodjeljivali budžete za nastupe na sajmovima, Frankfurt će sigurno malo izgubiti.

Ovogodišnji sajam je u cjelini bio nešto reduciraniji; prvo, jer ga je posljednje dvije godine vodio loš direktor. Zatim, nakon 11. rujna 2001. godine kod američkih i drugih «overseas» izdavača nestalo je onog veselja i elana potrebnog za uspješan nastup na sajmovima, a osim toga mnogo se toga danas može riješiti elektroničkom poštom. Treći razlog je kriza koja je zahvatila njemačke knjižare i prodaju knjiga, tako da je nestao onaj njemački motor sajma.

Jesu li možda manji regionalni sajmovi, poput našeg u Puli, modeli za budućnost?

– Pa Istra općenito odlično funkcionira, pa tako i pulski sajam knjiga. Svojim regionalnim snagama i pameću toliko odskače od mrtvila ostalog dijela Hrvatske, te ne iznenađuje što nakon 12 godina velikog hrvatskog patriotizma najbolji hrvatski sajam knjiga imamo u Puli, a ako bilo što hoćemo postići idemo u Beograd. Nedostaju nam književni festivali, dani knjiga. Gradovi poput Osijeka, Rijeke, Dubrovnika Splita doslovno vape za tako nečim, ali festivali se ne rade tako da se kupi rabljeni šator na napuhavanje na koji se nalijepi papir s natpisom – ovo je sajam knjiga. Inicijative, dakako, moraju doći iz pojedine regije, kao što je to spomenuti slučaj u Istri i prvenstveno to treba nap-

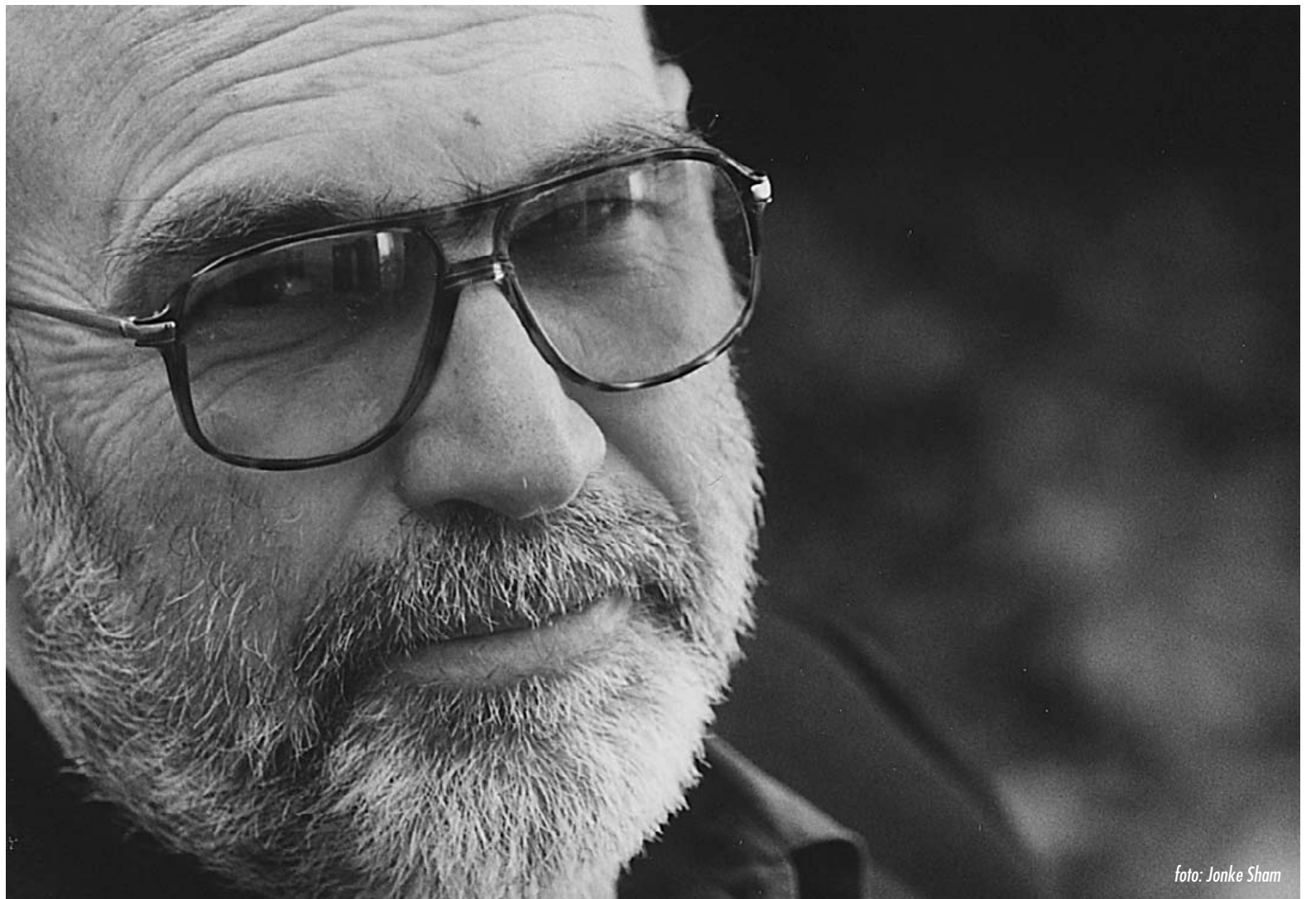

foto: Jonke Sham

raviti zbog mladih ljudi. Koji kako žive u gradovima, a zapravo žive u potpunoj kulturnoj, mentalnoj i estetskoj pustoši.

Bijeg iz provincije

I za kraj pomalo osobno pitanje. Kako ste se odlučili za angažman u tjedniku Feral Tribune? Kao uspješnom izdavaču s nizom društvenih angažmana materijalna strana sigurno nije bila razlogom.

– Skoro svaki tjedan objavim prikaz jedne nove knjige koja je izašla u nekoj drugoj zemlji, na stranom jeziku, a smatram da je od nekog općeg interesa. To radim kako bih obnovio vlastitu privatnu biblioteku. Zahvaljujući tome ponovo sam počeo kupovati knjige, kada odem u inozemstvo ulazim u knjižare i tamo prove-

Iz svoje potpredsjedničke funkcije za međunarodne odnose izuzimam prostor štokavskog jezika. Siguran sam da za mene nitko nije glasao da bih uspostavljao kontakt s vojvođanskom književnošću

dem dva-tri sata. Izbor onoga o čemu ću pisati je afirmativan, dakle, pronalazim knjige koje preporučujem za čitanje, a ne pišem o nekoj lošoj knjizi publiciranoj u Italiji. Na taj se način i sam pokušavam izvući iz provincijalne zatvorenosti, skučenosti ratne, tuđmanističke, posttuđmanističke, totalitarističke Hrvatske. Pokušavam ponovo postati normalan čovjek, jer nije lako živjeti u zemlji u kojoj je desni parametar kako stojiš prema ledeno hladnom pogledu Ante Gotovine, a lijevi kako stojiš prema ledeno hladnom pogledu Borisa Budena.

Postoje li i kakve su reakcije čitatelja Ferala?

– Nekoliko nepoćudnih intelektualaca reklo mi je da redovno pogledaju i tu rubriku. Naime, to je jedna informativna rubrika,

ona nema nikakav profil koji bi ljude na neki drugi način zainteresirao. Osim kad pišem o knjigama koje govore o ustašama i partizanima, onda dobivam duga pisma o tome kako je to zapravo bilo. Upravo se spremam pisati o jednog Goldhagenovoj knjizi o ulozi Katoličke crkve u doba nacionalsocijalizma i fašizma, i s obzirom ma to da se spominje i hrvatska Katolička crkva očekujem poduže komentare. Inače, ta mi je rubrika veliko veselje i vrlo rado o njoj govorim i zato jer sam vidio da je biblioteka mog djeda koji je bio muzičar zapravo mnogo bolja od biblioteke koju sam sam prikupio, a ja sam kao neki izdavač. Kada bih se u slučaju požara morao odlučiti koju biblioteku spašavati odlučio bih se za onu djedovu. ☒

komentar

Pozdrav iz zemlje Safari

Hrvatski nakladnici u Beogradu su pokazali da nemaju ništa protiv normalizacije ekonomskih odnosa sa Srbijom

Rade Dragojević

Gotovo su sva ovdašnja izvješća u posljednjih nekoliko godina o stvari stvari «s one strane Drine» vrjela, koja više a koja manje, neskrivenim ambicijama autora da pokažu svu kulturnu premoć naše, hrvatske strane, i da neskriveno izraze svojevrsni kulturni prezir prema, a kakvoj drugoj, negoli balkanskoj, istočnoj (čitaj: zaostaloj, neciviliziranoj i slično) državi Srba i Crnogoraca. Posrijedi je svojevrsni kulturno-društveni safari, čiji su akteri uglavnom hrvatski novinari i publicisti i čiji se sadržaj kreće u rasponu od otvorenog naslađivanja nad tuđom nesrećom (lošija ekonomska situacija, prljavije ulice, neokrećene fasade, više prosjaka i lošiji javni prijevoz), do specifične kolonijalne svijesti koja se ovdje rađa i koja u Srbiji i Beogradu vide samo egzotičnu zajednicu jednog bizarnog balkanskog plemena čiji pripadnici vole pečene paprike, dobar roštilj, pevaljke i zabavu do zore na savskim splavovima.

Ceca, Habermas i Derrida

Odlazak na Beogradski sajam knjiga trebao bi po svim parametrima takvu optiku izmijeniti, te rezultirati tvrdnjom kako su Srbi upravo suprotno od gore navedenog – narod knjige i čitanja, dakle *par*

excellance, narod vrhunske kulture. Tome bi u prilog trebao ići i podatak o skoro pola milijuna posjetitelja na ovogodišnjem Sajmu, o postojanju stotina i stoti-

na tamošnjih izdavača koji godišnje izbacuju na tisuće novih naslova, zatim činjenica da srpsko izdavaštvo, posebno u odjeljku za prevođenje knjiga iz humanistike, u stopu prati suvremenu svjetsku scenu, da im je domaća romaneskna situacija vrlo opširna i tako dalje, i tome slično. Mi

pak odustajemo od ovakve impostacije problema, od ovako nametnute dvojbe, ne priklanjamo se ni jednoj soluciji, ni soluciji *kultur-rasizma* ni soluciji adoriranja istočnog, navodno, izvornog *kultur-vitalizma*. Posve nam je nevažno što u mirnom suživotu u Beogradu obitavaju Ceca i najnoviji prijevodi Jürgena Habermasa i Jacquesa Derride. Štoviše, niti mislimo da je njemačka sociologija neofrankfurtovaca u srpskom prijevodu garant civilizirane politike ili nevidenog duhovnog uzleta, niti je pun stadion na Marakani na koncertu neke folkloriške dokaz da je eventualno postojeća duhovna prizemnost – kako bi netko mogao odčitati popularnost novokomponirane muzike u Srbiji – siguran put u ratno klanje. Ne pristajemo na takav simplifikirani kauzalitet, ne pristajemo se samo tako složiti bilo s vječnom hrvatskom sumnjičavošću (ah, ti prepredeni Srbi koji nas svojim gostoprimstvom zapravo žele zavarati), bilo s «von oben» pozicijom s koje Srbe-Balkance tretiramo kao drugorazrednu kulturnu naciju. Premda smo kolega Boris Rašeta i ja sjajno jeli u jednom restoranu na Karaburmi, kod popularnog Dače, na mjestu gdje nerijetko svrati i američki veleposlanik Montgomery, i premda sam kupio promptno prevedenog mađarskog nobelovca Imru Kertésza, ne mislimo niti da su nas «lukavi» Srbi namjerno «okupirali» svojom tradicionalnom gostoljubivošću – teza koja se, kako rekostmo, često mogla čuti u Hrvatskoj – kao što ne mislimo da ičija prevodilačka brzina znači išta više od običnog dobrog uredničkog nosa. Kulturni vitalizam, ma kolikogod bi nacional-kulturalisti htjeli da tome nije tako, sam po sebi ne znači ama baš ništa i nije zalag ni za kakav društveni ili politički napredak. To je dakako, u nacijama, poput srpske ili hrvatske teško shvatiti, s obzirom na to da su oba etnosa nastala iz, kako bi to Istvan Bibo kazao, jezičnog nacionalizma, gdje je, dakle, kulturna, lingvo-jezična komponenta divinizirana i premetnuta u temelj nacije.

Novac ipak pokreće svijet

Hrvatski su izdavači ove godine prvi put nakon jedanaestogodišnje stanke nastupili u organizaciji Zajednice nakladnika i knjižara. Imali smo svoj nacionalni izložbeni štand, neki su izdavači imali posebne pultove i tamo su prodavali svoju kulturnu robu. Posebno su profitirali Golden Marketing i Školska knjiga, a da više njih nije zaradilo pripriječila se srpska državna administracija i nepostojanje platnog prometa između Hrvatske i Srbije. Značajno je i to da su se brojni naši pisci pojavili kod srpskih izdavača – počevši od Ante Tomića kojemu je srpski domaćin bio novosadski Prometej, preko Denisa Kuljiša i Milana Kangrga, a stalni pisci prisutni u beogradskim knjižarama su i Dubravka Ugrešić, Boris Buden, Daša Drndić, Igor Mandić, Dunja Rihtman-Auguštin, Zvonimir Majdak, dok je posebno iznenađenje Vedrana Rudan. Ona je, naime, kod Vladimira Arsenijevića i njegove kuće Rende svoj prvijenac *Uho, grlo nož* već prodala u tisuću primjeraka.

U Beogradu se već standardno pojavljuje i Srpsko kulturno društvo Prosvjeta iz Zagreba koje je imalo također svoj poseban štand na kojem je izložilo sedam svojih novih knjiga. Među njima su *Antologija srpskog pjesništva u Hrvatskoj* Nebojše Devetaka, roman *Konstantin Bogobojazni* Sime Mraovića, ogleđi *Zločin i kazna* Jovana Mirića, *Knjiga o Zahariju Orfelinu* Laze Čurčića i drugi. Najnovija je vijest, koju je novinama priopćio ministar kulture Antun Vujić, da su četiri beogradske trgovačke kuće potpisale ugovor s ovdašnjim izdavačima o plasmanu hrvatske knjige u Srbiju, te da je posrijedi posao od nekoliko stotina tisuća eura. U slučaju hrvatsko-srpskih kulturnih veza, kako vidimo, sirovi materijalizam i fiskalni rezoni više su nego ozdravljajući. Samo nas novčarska logika može izliječiti od kulturnog naci-sentimenta koji je u ovom ili onom obliku vladao na svim ovim područjima. ☒

“Svaki četvrti punoljetni stanovnik Hrvatske istjerao bi Srbe iz zemlje, svaki sedmi učinio bi to sa Crnogorcima i Bošnjacima, gotovo svaki deseti sa Slovencima”, ovako počinje tekst nedavno objavljen u *Večernjaku*, koji sažima rezultate ispitivanja razine socijalne bliskosti prema pripadnicima drugih nacija. A njih su u nastavku odmah iskomentirala dvojica političara, jedan s lijeve i jedan s desne strane tezulje, te jedan sociolog. U skladu s tim dobili smo i tri moguća tumačenja rezultata. Desničar se priklonio mišljenju da zbog rata rezultati nisu neočekivani, lijeničar se u liberalnom ključu zgrozio zbog porasta netrpeljivosti, te iskazao strepnju da će na sljedećim izborima pobijediti radikalna desnica, dok se sociolog zauzeo za tezu o vječnoj, gotovo iracionalnoj netoleranciji između dva etnikuma, što je potkrijepio i rezultatima istraživanja u Srbiji od prije četrdeset godina, a koji su pokazivali da Srbi najviše netolerancije iskazuju upravo prema Hrvatima. Naš je pak stav da i ovo, kao i neka ranija, slična istraživanja govore samo jedno: kako su različite vrste unutar društvenih konflikata temeljito i, možda, nepovratno transferirane i sublimirane pod samo jedan tip sukoba – onaj međunacionalni.

Konstrukcija identiteta

Dakle, u devedesetima je na ovim područjima izvedena jedna vrsta, dotad rijetko viđenog, pacificiranja društava prema etno-nacionalnom principu i izgradnje beskonfliktnih zajednica prema etno-nacionalnom principu; izvršeno je opće unutar socijalno pripitomljavanje i svojevrsno unutarnje *glajbšaltovanje* društava prema etno-nacionalnom principu, čiji pripadnici od tada svu svoju agresiju upućuju prema jednom jedinom pseudoproblemu – drugoj etniji. Prijašnji, različiti društveni antagonizmi u

svim su postjugoslavenskim društvima reducirani na međuetničke konflikte. Ta je pak vrsta sukoba uzdignuta gotovo do razine prirodnog zakona, a takva «naturalistička» teorija koja, dakle, zbori o samorazumljivoj, prirodnoj vjekovnoj mržnji, u dobroj je mjeri prisutna i u brojnim tumačenjima uzroka ratova u tim društvima.

Kako se, primjerice, klasni sukob u nas preformulirao u nacionalni, govori i jedna «lingvistička» intervencija Franje Tuđma-

smo pomislili da smo tako specifični, tako različiti i samo svoji, ponosni na vlastitu nacionalnu netrpeljivost, koja s odmakom od rata ne samo da ne pada nego i raste, u stvari uopće ne iskazujemo bog zna kakvu originalnost, pružajući samo jedan u nizu primjera za tezu da etniziranje manje-više svih društvenih odnosa nužno vodi svojevrsnom slijevanju mnogobrojnih socijalnih frustracija u jedinstvenu etnički motiviranu uskratu, kao jedinu društvenu poželjnu frustraciju.

postojanja objekta mržnje poznat je u još nekim istočnoeuropskim zemljama. Primjerice, u Poljskoj je i dan-danas stabilno visok stupanj antisemitizma, premda je židovska zajednica u toj zemlji praktički istrijebljena tijekom Drugog svjetskog rata, a slično je i s Ukrajinom i Rusijom. Takva, na prvi pogled iracionalna, mržnja u ovim zemljama, može se objasniti pokušajima nacionalnih elita da se u uvjetima osiromašene istočne Europe stvori ono radi čega bi Lenjin bio veseo kao malo dijete: postantagonistička narodna zajednica.

Fantazme o arhi-neprijatelju

Vratimo se anketi koja pokazuje, koliko god u podtekstu možda bila prisutna, i za bulevarsku štampu razumljiva, želja za šokiranjem, svu bijedu položaja današnjeg tzv. malog hrvatskog čovjeka. I dok mu globalizirane telekomunikacijske kompanije uzimaju i do polovice ukupnih mjesečnih davanja za režije, i dok svakodnevno gubi posao i smješta se u sve duži red za nezaposlene, on jadan i dalje bulazni o Srbinu kao arhi-neprijatelju. Ta ga fantazma ne napušta čak ni kada neprijatelja fizički nema, ili mu je bitno smanjen broj o čemu se mogao uvjeriti zagledajući u rezultate popisa stanovništva, pa ni u uvjetima kada je iz nedavnog rata izašao kao kakav-takav pobjednik.

Večernji list, koji je i inače poznat po žurnalističkoj anketomaniji, svojedobno je priupitao svoje čitatelje tko je kriv za požare na Jadranu. Odgovor je bio – Srbi, jedna se pak ekološka televizijska emisija «proslavila» potragom za Srbima-piromanima, a vječno suspekti Srbi nedavno su bili implicirani i kao mogući krivci nekih bankarskih afera. Morali bismo provjeriti, jer Luka Podrug kaže kako je «istraživanje provedeno na tendencioznim osnovama», ne stoje li iza spomenutog istraživanja – sami Srbi. ☒

Na meti

Nacionalna dresura

I dok mu globalizirane telekomunikacijske kompanije uzimaju i do polovice ukupnih mjesečnih davanja za režije, i dok svakodnevno gubi posao i smješta se u sve duži red za nezaposlene, mali hrvatski čovjek i dalje bulazni o Srbinu kao arhi-neprijatelju

Andrea Dragojević

na. Na jednoj tradicionalnoj proslavi Prvog maja u Maksimiru, Tuđman je okupljenom radništvu zaželio «Sretan prvi svibanj, Praznik rada», ali ne bilo kakav, nego, kako je to tada Tuđman kazao, «hrvatski Praznik rada», ne bi li se taj valjda razlikovao od – «srpskog Praznika rada». Konstrukcija hrvatskoga identiteta, koju je u proteklome desetljeću stvaralo hrvatsko državotvorstvo, temeljila se upravo na njegovu odnosu prema srpstvu i Srbiji – nas je nama činio upravo jezik različit od srpskoga, naša je kultura kulturom postajala tek u svojoj različitosti u odnosu na srpsku, a Hrvatima nas je činio i stoljetni, sada slobodno izražavan, odium prema Srbima. Ali, vidi vraga, upravo tu gdje

Poznato je da mržnja može poslužiti kao element izgradnje identiteta. No, niti se Hrvati ne pokazuju posjedovateljima ikakva ekskluziviteta. Iako rezultate takvih istraživanja ne poznajemo, a ne znamo ni postoje li ona, ipak možemo pretpostaviti da socijalnu distancu prema Srbima, jednako veliku kao i Dalmatinci i Slavonci, pokazuju i, recimo, Albanci i Kosova. Još je važnije da i hrvatsko društvo, kao i ostala društva s ovih prostora – a ovo istraživanje to potvrđuje – pokazuje kako samo jedna vrsta solidarnosti, pa bila ona i unutaretnička, nipošto ne garantira unutrašnju koheziju. Štoviše, karakteristika takvih društava izrazita je fragilnost i nestabilnost. Fenomen mržnje bez

godinama se radi na utemeljenju Katoličkog sveučilišta, Hrvatski studiji se vode također u tom smjeru, postoje i privatna učilišta

ta koja će prerasti u sveučilišta... bilo bi onda logično da SC bude na raspolaganju svima njima, i u vlasništvu države.

Vlada si je zadala donošenje Zakona o visokom obrazovanju koji bi nas morao uskladiti s Bolonjskom deklaracijom i u tom

situaciju, cijelu sliku SC-a, ali i kulturnu sliku Zagreba.

Svojedobno je planirana izgradnja shopping centra. Više nema govora o tome?

– Ta koncepcija je definitivno otpala i nadam se da se to nikada neće ponoviti kao ideja. Pitanje je sad jedino hoće li ovaj drugi, po meni jedini logični koncept – a to je kulturni centar Zagreba – doista zaživjeti. Ako bude pametni i poslovnog sluha, vjerujem da hoće. Grad bi morao SC iskoristiti kao svoju legitimaciju, nešto što će ga dalje oblikovati, profilirati i predstavljati prema van. Ako se pak riješi pitanje vlasništva i pametne registracije ovih djelatnosti, onda možemo potražiti partnere kojima nudimo elitni prostor tako da bi oni preko lokacije vrlo brzo vratili uloženo, a nudimo i mladu, urbanu, akademsku publiku koja je interesna ciljna skupina marketinga svake propulzivne privredne grane, od piva do turizma.

Sve u svemu, ideja Vam je Studentski centar pretvoriti u dnevni boravak?

– Da, u dnevni boravak za studente, ali i druge... Želimo da se ovdje cijelo vrijeme nešto vrti. Siguran sam da će donošenje zakona i sistemsko rješavanje vlasništva u roku od nekoliko godina promijeniti sliku na tako dramatičan način da će to iznenaditi čak i nas koji već dugo sanjamo te snove. Možemo uhvatiti korak s najnovijim trendovima, čak ponovno prethoditi trendovima, kao nekad. Ironično, ali za Studentski centar i njegovu kulturu je u ovom trenutku idealno što je nakon 10 godina propadanja potpuno oslobođen bilo kakvih repova prema prošlosti. Prostori su potpuno uništeni, opreme nema, ljudstvo svedeno sa 150 na 50, tako da ni doslovce nemamo što amortizirati. Možemo krenuti ispočetka.

Aktivirati studente

Prate li Vas studenti u tim inicijativama? Zanima li ih to uopće?

– Ja sam, istina, formiran u šezdesetim godinama koje su bile specifične u vezi sa studentskim aktivizmom, ali mislim da su i objektivno gledajući studenti, nažalost, jako pasivni u svemu tome. U posljednje vrijeme smo velikim naporima okupili tridesetak udruga s kojima radimo na planovima. Ti planovi su, naime, napravljeni u vrlo širokom konsenzusu s mladim ljudima, to su dakle njihovi planovi. Kao jedan od najstarijih u kulturi SC-a samo sam moderator. Ti mladi ljudi su vrlo vrijedni i korisni, ali bilo bi još korisnije kad bi se i drugi mladi ljudi u ovo uključili i počeli graditi svoj koncept aktivnije.

Htio bih samo podsjetiti – a to je onaj dio repova prošlosti kojime se kultura SC-a iznimno ponosi – da su ovdje uz Teatar ITD nastali Omladinski radio, Z3, biblioteka i časopis *Teke i Razloga*, Muzički salon, galerija koja je prva izlagala Piceka i Srneca... SC u Zagrebu ima iza sebe tradiciju, znanje i strahovitu snagu u ljudima koji su nekada, kao studenti, ovdje radili. Neki od njih su danas uvaženi umjetnici, sveučilišni profesori, ministri. Siguran sam da bi nam i oni rado dali svoj *know-how* i tako pomogli u stvaranju novog-starega SC-a. ▣

Mladen Martić, direktor Odsjeka kulture Studentskog centra u Zagrebu

Dnevni boravak u Savskoj 25

Ususret reanimaciji

Agata Juniku

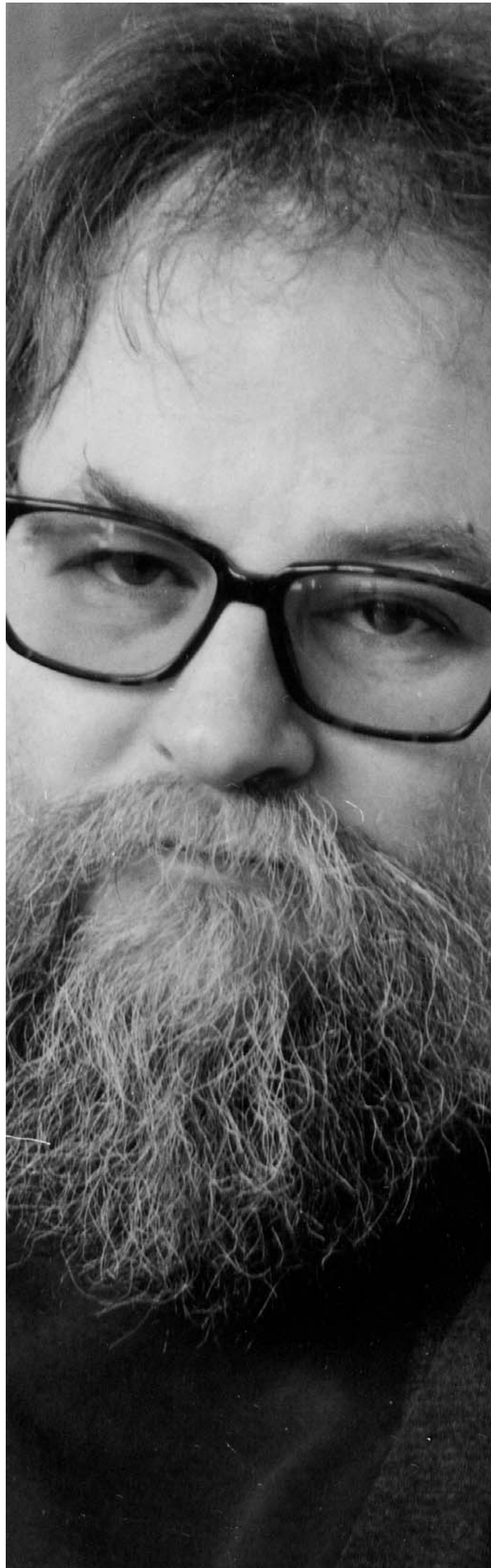
Mladen Martić prvi je put za *Zarez* govorio netom nakon njegova osnivanja, u proljeće 1999. Bilo je riječi o tome kako se tijekom devedesetih godina Studentski centar ispraznio od studenata i sadržaja koji bi ih zanimali, o tome kako se pretvorio u rezervat kulture zavičajnih klubova te o tome da nije više ono što je nekada bio i što bi svaki takav centar trebao biti – integrativno mjesto budućih akademskih građana, u stalnoj dinamičnoj vezi s gradom. Tom prigodom Martić je sa žaljenjem konstatirao kako je klub Močvara – tada smještena par metara dalje u Crnatkovoju – prepuna, a da je Savska već u 20 sati pod ključem.

Izravna sankcija Martiću za taj istup u javnost bio je – otkaz. Istina, nakon dva ročišta vraćen je na posao, što je, kako sam kaže, samo potvrdilo da je istina bila na njegovoj strani. U trenutku Martićeva povratka na posao za vršitelja dužnosti ravnatelja SC-a bio je postavljen Vlatko Jurišić. Tadašnje upravno vijeće Jurišića je ubrzo smijenilo i imenovalo Matu Pavkovića, no ministar Kraljević je natječaj poništio. Nakon nekoliko mjeseci svojevrsnog interregnuma i desetljeća golemih dugova, Vlada je u prosincu 2001. donijela Zakon o sanaciji studentskih centara, a u siječnju 2002. i odluku kojom se Jurišić imenuje za sanacijskog upravitelja. Sveučilište u Zagrebu – vlasnik SC-a od 1993. godine – privremeno je izvlašteno, a Vlada je preuzela do okončanja sanacije vlasnička prava nad centrom. Dolaskom sanacijske uprave, osim što je pokrenut proces rješavanja vlasničkih pitanja, otvoreni su i neki procesi kojima bi se Studentski centar konačno napunio – sadržajem. Time pak donedavno utopijska namjera povratka u *dane ponosa i slave* postaje nešto realnijom opcijom.

Riješiti vlasništvo

Kako bi, prema Vašem mišljenju, trebalo riješiti pitanje vlasništva nad SC-om?

– Još postoje dvojbe s kime bi SC trebalo vezati. Možda je to više stvar politike, ali želio bih istaknuti činjenicu da je od trenutka kad je Sveučilište preuzelo vlasnička prava SC naglo počeo propadati. Ne mislim samo programski, nego i doslovce. Ti prostori su u posljednjih 10 godina posve devastirani. Sveučilište ne raspolaže s dovoljno novca da bi adekvatno vodilo tako veliki centar, ali ni s menadžmentom koji bi u takvoj situaciji pomogao. Osim toga, nedavno je objavljena inicijativa da se osnuje filozofsko sveučilište s više od 4000 nastavnika i studenata, već

smislu. Nigdje u Evropi ne postoji studentski centar u okviru tako velikog sveučilišta. Osim toga, neophodan nam je i Zakon o studentskom standardu koji bi regulirao pitanje studentskih centara, a time i pitanje kulture unutar njih.

Koje bismo evropske modele trebali slijediti?

– Budemo li se približavali Evropi vjerojatno ćemo odabrati rješenja koja su se odlično pokazala, primjerice, u Austriji i Sloveniji. Glasoviti ljubljanski ŠKUC u djelomičnom je vlasništvu države i grada, i kao samostalna ustanova u kulturi funkcionira izvrsno. Smještaj i prehrana su tamo također u vlasništvu države, ali kao posebna ustanova. Studentski centar u vlasništvu države bio bi i dalje na dispoziciji svim studentima, kao što je i bio od 1957. do 1993., a Grad bi onda ušao ne samo novcem za program – u čemu nas je dosad pratio vrlo dobro – već i za plaće, čime bi se pak odteretilo Ministarstvo znanosti.

Urediti dvorište

U očekivanju zakona radite na novoj programskoj strategiji. O čemu je riječ?

– U proteklih pola godine napravili smo kratkoročne i dugoročne programe, te sve pripremili za normalno djelovanje kada do okolnosti za to dođe. Postoji nekoliko inicijativa. Francuski paviljon je, primjerice, jedna od njih. Taj objekt nulte kategorije je potpuno devastiran i Francuzi su pokazali interes da u njemu, na temelju koncesije, utemelje svoj centar za knjigu, tj. da ujedinje u njemu sve svoje kulturne

SC u Zagrebu ima iza sebe tradiciju, znanje i strahovitu snagu u ljudima

prostore. Jedan krasni objekt bio spašen, jedan širi prostor bi dobio novi izgled, Francuzi bi riješili svoje pitanje, a višak kapaciteta takva prostora bi bio na raspolaganju našim djelatnostima. Na prostoru izgorjenog Njemačkog paviljona država je najavila izgradnju dvorane za plesni teatar. Središnji prostor, dvorana kina s tisuću mjesta, kao takav ne može funkcionirati pa ga treba pretvoriti u multipleks kino i oko njega razigrati čitav niz sadržaja koji bi mogli udomiti Filmski centar. Ovdje bi se mogla konačno udomiti i Muzička akademija. To su samo neki od programa koji bi ulaskom u dvorište Savske 25 bitno promijenili

Religija

Uvod u katolike

Mali katekizam za velike ljude

Boris Beck

Jesu li katolici posebna vrsta ljudskih bića?

– Ne, oni su u prvom redu ljudi, a potom kršćani. Katolici su tek na trećem mjestu.

Jesu li oni građani drugog reda?

– Katkad. Ustavna odvojenost Crkve od države shvaća se tako da su i vjernici odvojeni od države, a da oni koji nisu vjernici nisu odvojeni od države. U stvari su državne institucije (od škole to Televizije) zajedničko vlasništvo svih građana (pa i vjernika svih mogućih vjera) te su im dužne osigurati slobodu savjesti i vjeroispovijesti.

Neki primjer?

– Rektor Filozofskog fakulteta spriječio je izbor dekana Teološkog fakulteta za rektora Sveučilišta u Zagrebu jer je smatrao da je teologija manje znanost od filozofije. Ipak: upravo se godina utemeljenja studija teologije obilježava kao datum osnutka Sveučilišta te je upisana na svakoj stranici svakog indeksa. (Ako je u međuvremenu dokazano da je potraga za mudrošću egzaktnija, svrsishodnija i korisnija od potrage za Bogom, ispričavam se; promaklo mi je.)

Plašt nevidljivosti i nečujnosti

A što je s četiri ugovora i povlaštenim položajem Katoličke crkve?

– Država više ne propisuje moral, nego bdije nad slobodom lobiranja – zakone daje na tržište unutar kojega se bore interesne grupe. Katolička crkva čini isto što i homoseksualci i lezbijke: organizira se da bolje prođe u zakonu. Druge su vjerske zajednice još lošije organizirane i još siromašnije pa kasne – ali polako stižu. Prodavačice u *Getrou* također su neorganizirane i siromašne pa ih zakonodavac tretira kao zadnje smeće.

Je li se trebala Katolička crkva odreći svojih prava i tražiti jednaka prava i za druge vjerske zajednice?

– Ne bi im time pomogla. Zakon svim hrvatskim građanima osigurava besplatno studiranje, ali više od devedeset pet posto njih to pravo ne iskoristi. Što bi oni koji nisu upisali studij dobili da se upisani studenti iz solidarnosti s njima odreknu studiranja? Ništa.

Vrijeđa li se katolike paušalno?

– Da. Ja sam u novinama o sebi već pročitao da sam licemjerman, dogmatičan, rigidan, monologičan, nasilan, nedosljedan i demagogičan. Ti sudovi nisu o meni doneseni na temelju poznavanja moje osobe nego isključivo prema mojoj vjeri. To je definicija govora mržnje.

Što je sa slobodom savjesti i vjeroispovijesti?

– To se shvaća tako da svakog tko vjeruje u bilo što treba prekriti plaštem nevidljivosti i nečujnosti da ne ugrožava slobodu onih koji u to ne vjeruju. Slobodu savjesti i vjeroispovijesti imaju samo ateisti.

Je li Crkva bogata?

– Ne. Hrvatska je nacionalizacijom, konfiskacijom i privatizacijom osigurala da vjerske zajednice (ne samo katolička nego baš sve) izgube svaku ekonomsku osnovu za opstanak. Država je također za sebe pridržala i škole, bolnice i staračke domove podignute novcem kršćana.

A pomoć izvvana?

– Katolicima slabo stiže otkad imamo mir i demokraciju.

Ali je zato došao Opus Dei!

– Opus Dei je vrlo strogo organiziran, pomalo staromodan i tajanstven, a namjera mu je da kršćani postanu sveti obavljajući svakodnevna zanimanja. Privlačan je

čak i oni u znatnom postotku (po crkvenim anketama) odobravaju abortuse i rastavu brakova (a po svjetovnim anketama i podmićivanje, utaju poreza, krađu na radnom mjestu, alkohol, drogu, bračnu nevjernu, ratne zločine i njihovu aboliciju).

Zašto je to tako?

imaju samo jednu osobinu i to su je naslijedile od glista: na koliko god ih dijelova podijeliš, svaki dio može nastaviti živjeti samostalno.

Smiju li kršćani glasati za stranke koje idolatriziraju rat i endebaziju?

– Svaka idolatrija je veliki grijeh.

Naginju li svećenici i biskupi desnici?

– Neki, ali to ih ne čini monstrumima.

Biskup Prenda možda voli čitati Ivankovićevu knjigu o Gotovini, ali je prvi i dosad jedini u Hrvatskoj pokrenuo kampanju protiv segregacije djece zaražene HIV-om (jumbo plakati plus novčani prilozii).

Gradi li se previše crkava?

– U Zagrebu je od 1945. do 1990. izgrađena jedna nova crkva, u Splitu jedna, u Rijeci nijedna. Kršćani su dugo mise održavali u stanovima. Istina, možda je bilo više vjernika kad je crkava bilo manje.

Nisu li nove crkve uglavnom ružne i loše urbanistički smještene?

– Jesu. Kao i sve što se gradi u Hrvatskoj.

Što je s novokomponiranim vjernicima koji se guraju u prve redove, a ne znaju kada treba ustati, a kad sjesti pod misom?

– Niste dugo bili u crkvi: prazni su i prvi i zadnji redovi.

Koliko katolici moraju imati djece?

– Nije propisano. Od kršćanskih roditelja očekuje se ljubav, velikodušnost i vjernost – i to je sve.

Bog za malu djecu

Je li vjeronauk indoktrinacija? Ne bi li djecu trebalo pustiti na miru s vjerom do punoljetnosti?

– Važne stvari, kao što su cijepljenje, pranje zubi i prelazanje ceste preko zebre ne odgađaju se do punoljetnosti. Vjera je vjernicima važna stvar.

Neka onda ostane u domu. Zašto uvoditi vjeronauk u školu i vrtić?

– Ako se vjera izbaci iz škola i vrtića, učitelji i tete morat će djeci zabranjivati da se prekrize prije jela i šutjeti ako ih klinici pitaju zašto se ide na groblje, kiti bor i farbaju jaja.

Hoće li školski vjeronauk povećati broj kršćana?

– Neće. Djecu roditelji šalju na vjeronauk kao što bi ih vodili na engleski ili ritmiku, dakle aktivnosti namijenjene djeci; djeca se potom vraćaju u domove u kojima se ne moli, ne čita Biblija i ne ide na misu. Gle čuda, po stjecanju punoljetnosti djeca će izabrati isto što i njihove mame i tate: vjersku indiferentnost, malograđansku ispraznost, moralnu nezainteresiranost.

Zašto se onda vodi kampanja protiv školskog vjeronauka?

– Zato da se djecu agnostika i ateista

jer polazi od toga da su kršćani usamljeni u svijetu. Neće preuzeti vlast u Hrvatskoj.

Katolici koji nisu kršćani

Što je s velečasnim Sudcem?

– Za njega se kaže da ima nadnaravne darove stigmi, proricanja i pojavljivanja na dva mjesta istodobno. Tko zna, možda je to stvarno istina. Ako i jest, njegove privatne objave ne obvezuju nijednog katolika.

A Međugorje?

– Ista stvar.

Što je s pedofilijom?

– Isus je za pedofile rekao da bi bolje bilo da se nisu niti rodili.

Smiju li katolici maltretirati homoseksualce i lezbijke?

– Homoseksualnost nije spojiva s kršćanskim moralom, ali nije ni mržnja: kršćani nikome ne smiju činiti ono što ne bi željeli da se čini njima.

A mržnja prema Srbima, muslimanima i Židovima?

– Dragom Bogu je svejedno je li tko Hrvat ili Srbin. Muslimani, Židovi i kršćani imaju istog oca vjere: Abrahama.

Jesu li katolici većina u Hrvatskoj?

– Ne. U Hrvatskoj u crkve ne ide redovito više od deset-petnaest posto ljudi, a

– Ne zna se. Osamdeset pet posto kršćana splahnuto je krsnom vodom samo izvana, bez ozbiljnih posljedica za duševni i društveni život: svećenicima dolaze samo po obrtničke usluge da uveličaju rođenja, vjenčanja i sprovode.

Može li se biti katolik, a da se ne ide u crkvu?

– Ne, ne može se čak biti ni kršćanin. Ali zato se može biti dobar i pošten čovjek.

Je li onda Hrvatska katolička zemlja ili ne?

– Prije bih rekao da je bioenergijska, makrobiotička, horoskopska, metroovska i kladioničarska.

En de ha, ha, ha

Vole li svi katolici Thompsona?

– Ne. Svaki katolik ima svoj vlastiti glazbeni ukus. Isto vrijedi i za čitanje Aralice.

Mogu li katolici osnovati svoju stranku?

– To više ne bi imalo smisla. Pokazalo se da su demokršćanske stranke korumpirane kao i sve ostale.

Za koga onda glasaju katolici?

– Za onu stranku koja ime najviše kršćanskih osobina. Nažalost, naše stranke

Karikature su prenesene iz Glasa Koncila

svakako rastavi od djece kršćana. Inače bi djeca vidjela da njihovi vršnjaci nemaju ni rogove, ni repove, ni lomače, nego samo drukčije razmišljaju o važnim stvarima.

Rastava Crkve od države temelj je demokracije.

– Temelj je demokracije poštivanje zakona i tolerancija, a ne vidim da bi se temelji demokracije zaljuljali ako netko upozna vjeru ili vjernika. No netolerancija prema vjernicima sigurno nije demokratska.

Zavijanje s vukovima

Jesu li katolici prisutni u javnosti?

– Nisu. Ako izađu iz svojih katakombi, boje se da će biti bačeni lavovima. O vjeri šute da ih ne smatraju dogmatima, karikaturama, sadistima i općenito patološkim tipovima – idealnim objektom ružanja i omalovažavanja.

Možete navesti koji primjer?

– Prije godinu ili dvije Srećko Puntarić nacrtao je za Uskrs izvrsnu karikaturu: njegov nosonje sline nad punim stolom pisanica, šunki, luka i hrena, zadovoljno trljajući ruke i pitajući se jel' im nešto još fali. Dobivaju odgovor: *Ja mislim da nam fali vjere*. Jeste li znali da je Felix uvjereni kršćanin? Ja sam to doznao nedavno, iz intervjuja u kojem je rekao i to da zna da ne može takve karikature (to jest o toj temi) raditi svaki dan – iako za to ima i unutrašnje i kreativne potrebe.

Još netko?

– Neki sam dan gledao Renea Medveška na televiziji i na pitanje voditeljice o

Djecu roditelji šalju na vjeronauk kao što bi ih vodili na engleski ili ritmiku...; djeca se potom vraćaju u domove u kojima se ne moli, ne čita Biblija i ne ide na misu. Gle čuda, po stjecanju punoljetnosti djeca će izabrati isto što i njihove mame i tate: vjersku indiferentnost, malograđansku ispraznost

izvoru morala svojih predstava izbjegao je odgovor – iako i kazališni vrapci na krovu znaju da je izvor kršćanski.

Je li Medvešek zatajio svoju vjeru?

– Ne. Medvešek samo zna gdje živi i da kršćani nisu moćna većina nego nemoćna manjina.

Jeste li i vi osobno doživljavali porugu zbog vjere?

– Da. Ljudima je to kao reći dobar dan. Zato je ne stavljam na velika zvona. Dapače, pomalo mi je i neugodno pisati ovaj članak.

Jesu li mediji protukršćanski i protukatolički orijentirani?

– Jesu. Mnogi novinari zavijaju protiv Crkve jer misle da ne zavijaju s vukovima. Nije istina: lakše mi je nabrojiti tko nije pisao protiv kršćanstva nego one koji jesu.

Je li to samo u Hrvatskoj?

– Ne. Tako je u cijeloj Europi i SAD-u. Dijelom zbog zlobe i predrasuda, a dijelom zato što samo afere i skandali prodaju vijesti. U Hrvatskoj nije lošije nego vani, a mnogo je bolje nego u Sloveniji.

Ali postoje vjerske emisije na televiziji, vjerski tisak, čak i radiopostaje...

– To su rezervati. Crkva nema ni ljudi ni novca da njezini mediji izdrže konkurenciju. U javnosti kršćani mogu biti prisutni jedino u javnim televizijskim raspravama i komercijalnim novinama – a pozivi rijetko stižu.

Rastava kuhinje od države

Što bi kršćani mogli reći kad bi ih se pitalo?

– Svatko bi rekao nešto drugo. Svaki kršćanin vidi u svojem zvanju kako bi mogao unaprijediti jedan mali djelić svijeta: ekonomiju, medicinu, školstvo – bilo što.

Na primjer?

– Prodavači u novim hipersuperultramarkećima prisiljeni su raditi noću i nedjeljom, a da im se ne plaća prekovremeno; kr-

šćani bi se mogli suprotstaviti robovskom izrabljivanju tako da prestanu nedjeljom kupovati. Kršćani bi mogli i bojkotirati videoteke u kojima pornografski filmovi nisu na neki način zaklonjeni od pogleda djece. Kršćanski liječnici mogli bi pokrenuti raspravu o abortusu i eutanaziji. Bez obzira na to što kršćana nema mnogo, ipak bi se čulo da je život vredniji od kupnje, ljubav od pornografije, a život od smrti.

To je sve?

– Ne. Kršćani vjeruju u solidarnost, milosrđe i opraštanje. U Hrvatskoj je nakon rata sigurno najveći problem ranjenost duša i opterećenost mnogih savjesti mržnjom. Kršćanstvo ima izvrstan lijek za to: razgovor s Bogom.

Ali zašto bi svijet uopće morao biti kršćanski? Nije li grozno biti kršćanin? Sve vam se propisuje, morate potiskivati seksualnost, plaše vas paklom...

– Ateistima je još gore. Ateisti prosječno žive kraće od vjernika i imaju veću stopu samoubojstava.

Piše li se ikad išta pozitivno u našim novinama o kršćanima?

– Ne. Zna se li da jedine tri kuhinje za najsiromašnije u Zagrebu drže Misionarke Božje ljubavi i fratri? Rastava Crkve od države vrijedi i na polju pučkih kuhinja, ali tako da su sve kuhinje pripale Crkvi.

Pročitala sam kako katolici promiču segregaciju i obožavaju patnju. Je li to istina?

– Katolici vjeruju da će im mjesto u drugom svijetu ovisiti isključivo o tome koliko su protiv patnje i segregacije učinili u ovom. I o Božjoj milosti, naravno. ☒

Nedostaje mi Sabor. Već danima svi su daleko od javnosti. Malo proučavaju međunarodno pravo za sljedeću rundu zakona, malo se sjećaju svojih mrtvih. Neki i naših. Primijećeno je da je ministrica obrane otišla na misu zadušnicu za branitelje, a da klupe u crkvi nisu bile promijenjene. Kao da ona u staroj klupi ne troši svoje radno dostojanstvo, čak i dignitet, a klupa je možda još od arheoloških vremena Gojka Šuška. Ništa nije rečeno o tome je li poslije otišla na Trg potpisati peticiju za Vukovarcima kojim i oni traže pravo na otkup stana što je svojedobno dopušteno Hrvatskoj, ali ne i tom području koje je navodno od posebne državne skrbi. Država tako skrbi o onima što su ostali bez svega da će Sabor opet morati naći neku kvaku kako bi im se omogućilo ono što je drugima dopuštao davno ugasli zakon. Naravno, postoje prioriteta, pa zasad upravo zbog te kvake u zakonu nitko još ne okuplja majstore na stadionu ili nekom trgu da kolektivno izjave *Svi smo mi Vukovarci*, pa nakon toga u Saboru neki genij predloži promjenu Zakonu o otkupu stanova kao, primjerice, onih koji predlažu promjenu Zakona za suradnju s Haagom. Boli ih. Stanove su otkupili, Vukovarci nisu, a o tome je li ukidanje prava Vukovarcima da i oni nešto otkupe pitanje digniteta Domovinskog rata ne pita se nitko. Sirotinja vjerojatno nije pitanje digniteta. Nema ni ispitivanja javnog mnijenja koje s 60 ili 80 posto podržava peticiju Vukovaraca. I inače, teško je povjerovati u te brojke prema kojima su svi tako jedinstveni s jedne i s druge strane. S jedne strane je potpora generalima ili prvom među (ne)jednakima, a s druge 70 posto mladih koji žele napustiti zemlju. Teško je (iako ne i nemoguće) vjerovati da je riječ o ispitanicima koji podjednako predstavljaju javno mnijenje.

Naši i njihovi zakoni

Sljedom tih shizofrenih i logici nepojmljivih rezultata ispitivanja javnog mnijenja, narodni su zastupnici navodno kao prioritet shvatili zakon o isticanju fašističkih simbola i zaštiti predsjednika! Valjda u paketu. Uz odgovarajuću medijsku senzibilizaciju.

Mi smo već preživjeli razne zakone koji su štitili sve i svašta, pa sad oni koji su zbog toga robijali dobivaju odštete, mirovine, a u međuvremenu su pripomogli i promjeni države. Zato bi prije donošenja

zakona možda bilo dobro da oni koji ga predlažu naprave vrlo jednostavnu stvar. Od 1990. nas se uvjerava kako su neki zakoni riješeni ovdje i ondje – sintagma o tome glasi: *dijem Zapadne Europe i cijelog razvijenog svijeta*. Čini se da Hrvatska ima stručnjake za međunarodno pravo brojnije od pečenjara svega i svačega u ponudi brzi hrane. Nema tog zakona koji dosad nismo prepisali u jednoj varijanti, ako je nekom odgovarala, a prepisuje ga se i u drugoj kad nekom više ona prva ne odgovara. Bi li umjesto toga bilo moguće prevesti te zakone na koje se naši stručnjaci opće prakse i međunarodnog prava pozivaju, pa da svi znamo kako su to nešto Za-

Daljinski upravljač Kakva kava predsjedniku?

O tome je li ukidanje prava Vukovarcima da i oni nešto otkupe pitanje digniteta Domovinskog rata, ne pita se nitko. Sirotinja vjerojatno nije pitanje digniteta

Grozdana Cvitan

padna Europa i cijeli razvijeni svijet zaista riješili jer smo mi pomalo umorni od predsjednika koje treba štititi i simbola koji se tako masovno upotrebljavaju da ih se vidi samo kad ih se hoće vidjeti. Zašto baš sada, sljedeće je pitanje. Umorni smo i od znanja kako je nešto u Njemačkoj, Francuskoj ili Austriji... Mi samo ne znamo kako je u Hrvatskoj.

Thompson i njegova publika

Naime, opet je nešto postalo događaj kad se negdje odluči da to jest događaj. Thompson je, čini se, propjevao prekjučer. Što je laž. Istina je da nije bio miljenik elektroničkih medija iz različitih razloga, a onda se (takoreći jučer) pojavio svom dužinom svog koncerta nedugo nakon činjenice u novinama da s njim u svijetu nastupa i kćer glavne tv-urednice. Koncert je uopće pobrao toliki publicitet da me čudi kako već nemamo serije, feljtone i romansirane nizove svih ljudi koji u tome jesu i nisu sudjelovali – od Thompsona preko publike do biljetera, uključujući i rezervirana a prazna mjesta na stadionu.

ih se na televiziju i sluša što imaju za reći. To što kažu nije važno, jer je glupo, ali su se oni prikazali naciji. Svi su ih vidjeli. Sljedom njihove izjave oni koji brinu o zdravlju društva shvatili su da bi trebalo ići nekim drugim putem. O tome što je dalje bilo u Švedskoj, *Zapadnoj Europi i cijelom razvijenom svijetu* očekujem da sve znaju oni koji se i uopće u to silno razumiju, a usput bi mogli pokupiti i podatke o tome koliko tamošnjih mladih ljudi želi napustiti svoju zemlju. Kad se već uspoređujemo i ugledamo. Uostalom, u Saboru i sjede samo stručnjaci za poredbe i ugledanja. Oni su spretinji i sposobniji od Vukovaraca – mnogi ne samo da su otkupili jedan stan nego ga i prodali, a onda otkupili onaj drugi namijenjen državnim kadrovima s primjerenom količinom mramora i hrastovine. Oni znaju i što je dignitet Domovinskog rata jer su uvjereni da to znači rat na kojem su nešto dignuli (lovu, stan, privilegije...), a oni koji su to uspjeli odlučili su dignuto i braniti. Zato sada nemaju vremena za edukativne poteze jer im se egzekutivni čine efikasnijima. I stvar – riješena.

Narod bez imuniteta

Problem je zapravo samo predsjednik države. Jer to što nema zakona o njegovoj slici nekima je znak da mogu držati sliku koga hoće. Pa netko u radnoj sobi i službenom prostoru drži ženu, drugi ljubavnicu ili papu, ili oboje, sve troje, a ima i drugih kombinacija jer je dosta i onih koji su zaboravili (ili baš nisu) skinuti sliku bivšeg predsjednika. Je li to bit uvrede? Sumnjam.

Uvrijediti predsjednika je javno osporiti njegovu nastojanja. Primjerice, predsjednik u zadnje vrijeme uglavnom hoda uokolo, već je viđen i na nekim dernecima i prošenjima, gdje "tom prigodom" izjavljuje da će Hrvatska u izolaciju ako... A što ako? Ako premijer i Vlada ne shvate da im je postupati prema zakonu. Koje je Sabor već donio (istina, bez nekih uzora, ali pod pritiscima pa uzora naglo nije trebalo). Je li netko u Vladi u posljednje vrijeme uvrijedio predsjednika? Ima li to neke veze sa zakonom koji će ga zaštititi kad ga već ne štiti činjenica da je demokratski izabran za funkciju koju obnaša?

Čini se da većina hrvatskih problema ovog trenutka proizlazi iz činjenice da narod nema imunitet. Pa se na njega odnosi svaki zakon koji onima s imunitetom padne napamet. Zato su u Hrvatskoj uhvaćeni i osuđeni mnogi sitni lopovi i džepari, prometni prekršitelji i ostali slabodignitetni pojedinci koji se nešto usuđe i pokušati. Bilo je još nešto uhvaćenih, ali je s osudom išlo teže. Oni su bili veći lopovi, a njihova djela ni iz skromnosti ne treba zvati samo prekršajem. Ali se ispostavilo da i oni imaju imunitet. Istina, ne propisani nego neki drugi imunitet koji ih štiti bez obzira je li to tako i u *Zapadnoj Europi i cijelom razvijenom svijetu*. Tko zna, možda je stvar u kofeinu? Možda netko konačno zaštititi od nesaniće predsjednika koji sa svakim hoće popiti kavu. Čime nanosi uvredu samom sebi jer gdje je tu dignitet. Ili od njega samog. Čovjek treba paziti s kim pije kavu. Neće valjda to i dalje raditi s narodom bez imuniteta i digniteta. A nije nevažno ni pitanje ne bi li trebao piti laganu američku kavu ili kavu bez kofeina? Uskoro, dok nastupe stručnjaci možda doznamo što se od toga trenutačno nosi u *Zapadnoj Europi i cijelom razvijenom svijetu*? Gdje i s kim piti kavu ne bi li ga zaskočili novinari, pa da se i njegov glas ne samo čuje nego i uvaži? ☒

ESEj**Apstraktni odnosi apstraktnih pojedinaca**

Ali, beskonačno ponavljanje, koje omogućava ta ideološka

odnosi "prirodni", "divlji", nedruštveni.) Upravo taj prvi ugovor između "prirodnih" ljudi uvodi među pojedince prvo pos-

pologije prikazuju nam (i reproduciraju) *strukturnu logiku* moderne (buržoaske) političke sfere, koju obrazuju međusobno

je cijena sigurnosti odricanje od slobode, nema nikakve načelne razlike: sloboda i jednakost su *samo mehanizmi vlasti*, unutar istog ideološko-političkog horizonta kao i "hobbesovske" varijante. A "sigurnost" koju osigurava taj tip buržoaske države samo je sigurnost vlasti i garancija njezina očuvanja. Zato što između oba kraka buržoaske političke ideologije nema načelnih razlika, moguće je bez zapreka prelaziti s manje represivnih državnih praksa na represivnije: to je puko pitanje taktike i konkretnih okolnosti klasne borbe. Naravno, zato u tome horizontu, horizontu buržoaske političke ideologije, buržoaskih političkih institucija i prakse, nije moguće postaviti stvarnu alternativu represivnim praksama. To se pokazalo i u sadašnjoj "anti-terorističkoj" kampanji, s obzirom na to da cjelokupna svjetska buržoaska politika nije bila u stanju pružiti ni verbalnu alternativu protiv ekstremizma režima SAD-a.

Moderna pravno-politička sfera, time što društvo razbija na atomizirane, usamljene pojedince, ne djeluje na obje strane klasne granice jednako: prednost daje kapitalističkoj klasi, a radništvo dezorganizira. I više od toga: to moderno pravno-političko uređenje održava klasnu granicu. Prema tome, moderna pravno-politička sfera, sa svojim "slobodnim i jednakim pojedincima", samo je mehanizam vladavine kapitalističke klase ili institucija klasne borbe kapitalističke klase.

Moderna autonomna politička sfera odlučno poseže u društvene odnose, upravo time što se uspostavlja s pomoću abstrakcije od društvenih odnosa i održava samo apstraktnog pojedinca. Ti pojedinci nisu pak jednaki, s obzirom na to kamo se postavljaju u društvenoj strukturi. Upravo zato što je struktura "produktivnih faktora" odsutna iz pravne i političke konstrukcije, ta konstrukcija odlučujuće pomaže pri očuvanju i obnavljanju te strukture.

Upravo zato što je suvremena autonomna politička sfera, sa svojom "slobodom i jednakosti", institucija kroz koju se reproducira klasna struktura društva i mehanizam vlasti hegemonne klase nad drugim, naročito radničkim, klasama, naivno bi bilo očekivati da bi iz te sfere etablirane buržoaske politike mogla doći kakva povijesno produktivna alternativa sadašnjoj "protu-terorističkoj" kampanji. Pa ipak: "protu-teroristički" slogan, kao što smo pokazali, načinje jednu od temeljnih crta političkog pojedinca u modernom pravno-političkom uređenju – ograničava njegovu slobodu. Time što ograničava, tj. stvarno uklanja, buržoasku političku slobodu, uklanja neizbježno i ograničeni oblik buržoaske političke "jednakosti". To pak vjerojatno znači da su možda i naši gornji izvodi u sadašnjem povijesnom trenutku već zastarjeli. "Protu-teroristička" kampanja u biti razgrađuje državno, pravno i političko uređenje, pomoću kojega se dosad čuvao i obnavljao svjetski kapitalistički sistem. To vjerojatno dokazuje da klasna borba vladajuće svjetske klase mora posezati za drastičnijim metodama i sredstvima nego li što su to bila ona

O cirkusu "sigurnost ili sloboda"

Zašto se u trenutku kada prevladava "hobbesovska" propaganda koju huška režim u SAD-u nisu oglašili drugi glasovi koji bi mogli pozvati na istu buržoasku političku tradiciju, ali s manjom represivnom upravljenošću

Rastko Močnik

Jedno od glavnih općih mjesta, *topoi*, rasprave o "terorizmu" jest alternativa "sigurnost ili sloboda". To je alternativa vrste "novac ili život": izaberete li život, imat ćete život bez novca; odlučite li se za novac, izgubit ćete oboje. (Koncept alternativa te vrste razvio je Jacques Lacan i naziva ih *zakrite alternative*.) Jednako je tako i s ovom alternativom: odlučite li se za sigurnost, imat ćete sigurnost bez slobode; izaberete li slobodu, nećete imati ni sigurnosti. Te ucjenjivačke alternative čest su ideološki mehanizam.

Za raspravu o terorizmu danas karakteristično je da je ona krajnje apstraktna i napuhano moralistička, pa čak i teološka: očito je da u tim raspravama nije riječ o onome što pokriva, nego i sam ideološki, izraz "terorizam", već o nečem drugom. Inače i ne bismo govorili o "terorizmu", izrazu koji se tiče isključivo načina nekog djelovanja, te je stoga samo površan i apstraktan predmet rasprave – govorili bismo o nečem drugom. O čemu je, dakle, riječ kad se govori i piše o "terorizmu"? Preciznije: kako je očito riječ o ideološkom govoru, dakle o praksi koja uspostavlja ili održava neko "društveno vezivo" – kakvi su učinci tog ideološkog govora, kakvu vrstu "društvenih veza" on uspostavlja ili obnavlja? "Sloboda" je nešto što bi trebali uživati pojedinka i pojedinac, "sigurnost" osigurava država: kad se govori o "slobodi i sigurnosti", govori se, dakle, o pojedincu u državi te o odnosu među njima. Tako postavljen, problem naravno vodi u lošu beskonačnost raspravljanja o tome kako pojedinac ne može biti slobodan, ako mu nije osigurana sigurnost, a kad osigurava sigurnost, država pak neizbježno ograničava individualnu slobodu... Polazeći od toga, možemo *ad nauseam* tražiti pretpostavljeni "odgovarajući" odnos između individualne slobode i njezinih "sigurnosnih" ograničenja, koja su u toj misaonoj matrici ujedno i uvjeti za njezinu mogućnost... To mjerenje je pouzdano beskonačno – i ono osigurava u najmanju ruku vječnost ustanova, znanja i diskursa, koji beskonačan zadatak junački preuzimaju kao svoj posao i razlog svoga postojanja.

U horizontu buržoaske političke ideologije, buržoaskih političkih institucija i prakse, nije moguće postaviti stvarnu alternativu represivnim praksama. To se pokazalo i u sadašnjoj "anti-terorističkoj" kampanji jer cjelokupna svjetska buržoaska politika nije bila u stanju pružiti verbalnu alternativu protiv ekstremizma režima SAD-a

matrica, ima još jedan, mnogo značajniji, učinak: osigurava reprodukciju odnosa između države i pojedinca u njegovoj neposrednosti. Ta neposrednost odnosa između države i pojedinca značajka je "modernih", što znači buržoaskih političkih ideologija i njihova "materijalnog opstanka" u modernim (buržoaskim) političkim institucijama. Klasični motiv te političke ideologije je "društveni ugovor": "država" po toj ideologiji proizlazi iz ugovora, koji među sobom sklapaju pojedinci. Taj izvorni ugovor je po definiciji bez posrednika, jer prije njega nema nikakva "ljudskog" odnosa između pojedinaca. (Prije toga postoji samo "prirodno stanje", što znači da su

redovanje – ali na način da posreduje između individua kao individua, i da garantira da se njihova individualnost, što znači osamljenost i izoliranost, čuva i obnavlja – da se njihovi odnosi reproduciraju u svojoj "individualnosti". "Ugovor" je upravo ideološki motiv koji "izražava" – i u stvarnosti reproducira – karakterističnu buržoasku neposrednost odnosa između države ili političke sfere i individue.

"Teorije" društvenog ugovora odlično ideološki predstavljaju konstituciju političke sfere kao autonomne društvene sfere, neovisne od drugih isto tako autonomnih društvenih sfera (ekonomska, ideološka). Sa svom romanesknošću fantazijske antro-

odvojeni *apstraktni* pojedinci – "slobodni" i "jednaki", upravo u svojoj apstraktnosti i zbog svoje apstraktnosti. Ta sfera nije ništa drugo doli apstraktno polje odnosa između apstraktnih pojedinaca – i jedina "konkretizacija" te apstrakcije jest da su pojedinci "slobodni" i "jednaki": inače odnosi ne bi mogli biti apstraktni, a pojedinci osamljeni. Upravo stoga što politička sfera nije ništa drugo doli odnos među pojedincima, odnos je između svake pojedinačne individue i institucije "društvenog ugovora" ili političkog suživota, tj. države, neposredan. Odnos između pojedinca i države je "neposredniji" nego odnosi među pojedincima. Pa odnose među pojedincima posreduje država – ako ne drukčije, a ono tako da su to odnosi između "slobodnih" i "jednakih".

Ideologija "rata protiv terorizma" varijanta je onih političkih ideologija koje nas uvjeravaju da bi se bez države ljudi međusobno pobili. I koje istodobno dokazuju da pojedinci moraju, za civilizirani suživot u državi, nužno žrtvovati nešto od svoje slobode: da je dakle država nužna, jer dokrajčava "rat svih protiv svijeta" – a da s njom neizbježno dolaze i odnosi vlasti. Nema sigurnosti bez ograničavanja slobode – tako je teoretizirao Hobbes i tako prakticira Bush mlađi. Mogli bismo reći i ovako: u mjeri u kojoj se sadašnja država temelji na mitu o ratu svih protiv svijeta, ona hrani upravo taj mit svime što joj dođe pod ruku i tako osigurava da se mit obnavlja, a s njime se održava i obnavlja i ta posebna vrsta države.

Želimo li biti dosljedni, moramo čak reći da mit o pretpostavljeno "prirodnom" "ratu svih protiv svijeta", na svoj način, izražava uvjet mogućnosti liberalne države: dakle negativnu stranu njezina postojanja. Ta država (poput svake institucije) brine se o tome da si osigura uvjet svoje egzistencije. Kad bi država odjednom sasvim neočekivano nestala bez nadomjeska, vjerojatno bi stvarno došlo do takva rata svih protiv svijeta. Pa takav rat, više ili manje prikriiveno, odvija se pogotovo sada, kad ta država postoji. Sam mit, naravno, na svoj način, huškački pomaže da rat ne posustane.

Cijena slobode

Ali, u istoj političkoj tradiciji mogu se pronaći varijante koje obećavaju jednakost i slobodu, iako, recimo, po cijenu osamljenosti pojedinaca. Moramo se, dakle, zapitati zašto se – kad prevladava "hobbesovska" propaganda, koju huškaju sadašnji režim u SAD-u, njegovi pomagači i njegove medijske agenture – nisu oglašili i neki drugi glasovi, koji bi se mogli pozivati na istu buržoasku političku tradiciju, a bili bi sposobni za manje represivnu upravljenošću.

Naš odgovor bit će, recimo već unaprijed, da između varijante koja obećava slobodu i jednakost i varijante koja konstatira da

koja si je izradila u stoljećima svoje povijesne prevlasti. Znači li to da će se svjetski kapitalizam odsad moći čuvati samo još s pomoću bitno zaoštrene klasne borbe? Ili pak možda znači da je kraj povijesne epohe kapitalizma i da se vladajuće klase pripremaju na prijelaz u drukčiju vrstu svjetskog društva, u kojoj će pokušati drastičnim sredstvima očuvati svoju vladavinu?

Nadajmo se da nam odgovor neće dati one sile o čijem djelovanju smo si postavili pitanja. Nadajmo se da će odgovarati radna mnoštva svijeta.

Trik uvjeta mogućnosti

Alijenativni učinak dileme "sigurnost ili sloboda" proizlazi iz toga što je "sigurnost" istodobno uvjet za "slobodu" i njezino ograničenje. To se jasno pokazuje ako dilemu ne čitamo alternativno (ili...ili), već "konjunktivno": nema slobode bez sigurnosti – a sa sigurnošću sloboda je ograničena; sloboda je pak takva stvar da je svako ograničavanje u cjelini uklanja.

Tu ideološku dilemu moguće je "demistificirati", "prevesti" ju na ovostrani govor stvarnosti: "sloboda" u ideološkom izrazu stoji umjesto stvarne i povijesno proizvedene "slobodne pojedinca" – "sigurnost" pak za pravno-političku konstrukciju moderne države. Dokaz da je taj "prijevod" pravilan, u tome je što je logika ideološkog izraza očuvana u povijesno-stvarnosnoj demistifikaciji:

Kako je moderna država jednakih i slobodnih uvjet za povijesni nastanak modernog (apstraktnog) pojedinca (koji je slobodan i jednak drugima pred zakonom, bez obzira na bilo koje osobne okolnosti) – tako je i sigurnost uvjet za slobodu u ideološkom obrascu.

Kako moderna država svojom zakonitošću i vladavinom prava ograničava pojedinca u izvršavanju slobode – tako se sigurnost u ideološkom obrascu predstavlja kao granica slobode.

Što nam jasniji postaje ustroj ideološkog obrasca, manje nam je jasno otkud njegova paradoksalna moć da nas ulovi u nekakvu paralogičnu klopku. Da je "uvjet mogućnosti" ujedno i "granica" onoga što omogućuje, to je samorazumljivo: pa uvjet mogućnosti upravo određuje granice, unutar kojih je ono što taj uvjet omogućuje upravo moguće – i izvan kojih nije moguće. U čemu je dakle trik?

Umjesto o "uvjetu mogućnosti" radije ćemo govoriti o *strukturni i njezinom učinku*. Moderna pravno-politička konstrukcija je *struktura*, koja, između raznih drugih učinaka, ima i ovaj posebni učinak: nastanak slobodnog pojedinca. Struktura koja je "uvjet za mogućnost" svojega učinka – slobodnog pojedinca, "djelovat će kao granica" samo ako će ju netko *stajališta toga strukturnog učinka* (slobodne individue) *doživljavati kao granicu*.

Da bi došlo do nerješive dileme, nužno je da se nekakvo "ljudsko biće" upiše u strukturni učinak – u element "slobodni pojedinac". Tek kad se netko *prepozna* u tom elementu, može se za njega ili za nju ta dilema postaviti kao nerješiva dilema. Drukčije rečeno: alternativa "sigurnost ili sloboda" nerješiva je

dilema samo za nekoga *tko sebe drži slobodnom individuumom*.

Struktura je pak uvjet mogućnosti slobodnog pojedinca – njegov *egzistencijalni uvjet*. Sav ciklus s obrascem "sloboda ili sigurnost" proizlazi iz toga što se subjekti koji su se smjestili na stranu "slobodnih pojedinaca" na neki poseban način – *na imaginaran način predočuju odnose između sebe i svojih egzistencijalnih uvjeta*.

To je pak Althusserova "prva teza" o ideologiji: "Ideologija predstavlja imaginaran odnos između pojedinca i njegovih realnih egzistencijalnih odnosa/uvjeta (*conditions*)". Althusser upozorava da je ta teza puko "negativna", ona govori samo to da "predmet" ideoloških "predodžaba" nisu "realni" odnosi i slično, nego da je "predmet" ideološke "predodžbe" "imaginaran odnos pojedinca prema njihovim realnim egzistencijalnim uvjetima/odnosima". Na osnovi dosadašnjeg raspravljanja možemo se nadati da ćemo Althusserovoj tezi oduzeti njezinu "negativnu" prirodu. No, to će biti moguće samo ako teoriju ideologije istodobno konačno istrgnemo iz horizonta "predstavljajčkog, reprezentativnog" razumijevanja, koje se vuče od Durkheima, i kojega se nije mogao potpuno otresti ni Althusser, iako njegova teorija ideologije u svojoj praksi, ali još ne potpuno i u svojoj konceptualizaciji, izvršava epistemološki prijelom s reprezentacijskim razumijevanjem. Jednostavno rečeno: ideologija – to su ideološki mehanizmi, a ne "ideološke predodžbe".

Garancija nulte institucije

Moderni individualizam je strukturni učinak dvaju povijesnih procesa, koji su paralelni i u zapadnoj Evropi se prepleću, ali su nezavisni jedan od drugoga: progresivnog uspostavljanja administrativne monarhije i sve većeg uvažavanja i konačne prevlasti tržišne ekonomije. Oba procesa ubrzano trgaju "samonikle", *naturwuechsig*, društvene veze i nadomještaju ih pravnim, prvenstveno ugovornim vezama. Posljedica je uz individualizaciju i "autonomizacija" društvenih "sfera" – među njima i ideološke sfere. Tko se "upíše" na individualnu poziciju, koja je strukturni učinak tih procesa, tko se "prepozna" kao pojedinac, počinje svoj društveni život doživljavati kao "slobodno" djelovanje, koje vode razne područne "racionalnosti". Sa stajališta onoga

koji "se doživljava" kao pojedinac (imaginarna identifikacija jastva), postavlja se problem preklapanja različitih "horizonta racionalnosti", isto tako u njegovim ili njezinim svakodnevnim praksama – kao i u odnosima prema drugima, koje "pojedinca" "doživljava kao" "druge" "pojedince". Drugi isto tako prelaze od jednog horizonta racionalnosti do drugoga, i u svojim praksama i komunikacijskim ak-

zajedničku sankciju. Simbolička razina, razina društvene strukture, postaju sve nedostupniji. "Postmodernom" pojedincu, zarobljeniku imaginarnih jastvenih identifikacija, problem nedostupnosti simbolnog registra *pojavljuje se u imaginarnom horizontu kao problem "priznanja"*. U srcu komunikacijama i komuniciranjem opsjednutog društva, svakome prijete potpuna osama i pad u asocijalnost. Zapravo su

U mjeri u kojoj s dilemom "sigurnost ili sloboda" iznikne stanje koje odgovara nekim znanim opisima pretpostavljeno "totalitarne" situacije, dolazi do neposrednog kratkog spoja između individualnog nesvjesnog i "društvene strukture"

samo dva rješenja za "postmodernog" pojedinca:

Ili da se grčevito uhvati kakve identifikacije, za koju može pretpostaviti da joj je priznanje drugih, "društveno priznanje", već osigurano; dakle "kladi se" na neki od "identiteta", koji se nude na postmodernom tržištu imaginacije; a pošto je samo sa jednim identitetom nemoguće preživjeti – i jer je, dodatno, s više identiteta i više mogućnosti da će individuum *potrefiti* "pravi", tj. da će uložiti na društveno priznati identitet – živimo u vremenu "pluralnih identiteta"; to rješenje je "put oportunizma".

Drugo moguće rješenje jest da pojedinac iznudi priznanje svoga "identiteta": pri tome se može pozivati samo na ono što mu je u toj pravno-političkoj konstytuciji već unaprijed priznato – na "ljudska prava", koja su ujedno proto-juristički uvjet za obnovu pravnoga sistema i proto-politički uvjet za obnovu političkog sistema. U tom slučaju dakle, pojedinac konstrukciju na simboličkoj razini "upotrebljava" za sankcioniranje svog imaginarnog, identitetskog smještanja. Želi li postići priznanje tim putem, mora dokazati da su mu "kršena njegova ili njezina ljudska prava", time što mu ne priznaju ovaj ili onaj, njezin ili njegov, identitet. Na taj način mora se staviti u položaj drugoga, čija prava su granica uvažavanju svačijih "ljudskih prava". Mora se staviti u položaj "prikraćenog drugoga", i dokazati da mu drugi, ako mu ne odaju "priznanje", krše ovo ili ono "ljudsko pravo". To rješenje je "put hipohondrične revindikacije".

Iz opisanog je moguće razumjeti neobičnu koegzistenciju i prepletanje apsolutnog oportunizma i agresivne revindikativnosti u suvremenosti – kao i njihovu reproduktivnu funkciju. Isto tako, možemo razumjeti važnu ulogu koju ima ideologija ljudskih prava u reprodukciji sadašnjeg sistema.

Kvrc! Kratki spoj

Za identitetsku konstrukciju društvenosti karakteristična je hipertrofija imaginarnoga; simboličku razinu, razinu društvene strukture moguće je doseći samo u pojedinim točkama, služi samo za "odraz", koji pomaže pojedincu da se zatvori u ideološku "predodžbu" svojih imaginarnih odnosa prema egzistencijalnim uvjetima. Subjektiviranje je prepušteno individualnim nesvjesnim idiosinkrazijama i ostaje bez uporišta u društvenoj strukturi: možemo očekivati procvat terapijskih djelatnosti, ali i svakovrsne "patologije". "Normala" će, naime, postati krajnje kruta i vezana na dominantnu regiju buržoasko ideologije – na pravno-političku konstrukciju. Suprotno tome, alternativa "sloboda ili sigurnost" formulira odnos između strukture i njezina učinka na način alijenativne *zakritosti* – i na taj način uvodi simbolički subjektivacijski mehanizam na stranu gdje bi moralo doći do imaginarne identifikacije jastva. Tako dilema "preduhitri" formiranje ideološke "predodžbe" imaginarnog odnosa između pojedinca i njegovih "realnih egzistencijalnih uvjeta". *Pojedincu onemogućava da se smjesti u društvenu vezu*. Preciznije: brutalno ga stavlja u neposredovani odnos s alijenativnim dimenzijama društvene strukture. U tom ekstremnom položaju, pojedinac je vjerojatno prisiljen grčevito se uhvatiti bilo koje ideologije, koju mu ponude kao "društveno prihvatljivu". Pri tome pak, sam položaj favorizira ekstremističke ideologije.

Po tome situacija odgovara kriteriju koji brojne "teorije" postavljaju za tako zvani "totalitarizam": neposredno suočavanje totalne pravno-političke konstrukcije ("totalitarne države") s izoliranim i atomiziranim pojedincem. Takve "teorije" obično pritom žale za gubljenjem "privatnosti". Naša analiza pokazuje nešto upravo suprotno: u mjeri u kojoj s dilemom "sigurnost ili sloboda" iznikne stanje koje odgovara nekim znanim opisima pretpostavljeno "totalitarne" situacije, dolazi do neposrednog kratkog spoja između individualnog nesvjesnog i "društvene strukture". Događa se nešto što inače buržoaska pravno-politička sfera sa svojim apstraktnim pojedincem onemogućava. Jer buržoaska "autonomna politička sfera", kako smo pokazali, konstitutivno uspostavlja neposredni i neposredovani "dodir" između pojedinca i države (u tome je smisao mitova o "društvenom ugovoru"), u buržoaskim političkim institucijama i praksi nema nikakve zapreke da ne dođe do spomenutog "kratkog spoja". To dokazuje razni fašizmi. ☒

– **Jože Mencinger:** Stanje je, prema mom mišljenju, relativno loše. U najboljoj situaciji je hrvatska privreda koja je potenci-

ji ostaju žive od trgovine, pomoći rodbine iz inozemstva ili od neke državne sinekure.

Je li duboka povezanost gospodarstva i kriminala u zemljama na području bivše Jugoslavije ono što ta gospodarstva trajno udaljava od Evrope?

– **Jože Mencinger:** Ne mislim da je to velik problem. Kriminala ima i u drugim zemljama, samo u drukčijim oblicima. Kriminala ima u američkom gospodarstvu, pogledajte samo što se događa s raznim *Enronima*.

li se tu možda. Govori se o milijardama dolara, čini se da ljudi ne razlikuju milijuna i milijarde. Tih priča ima i u Sloveniji, a ja mislim da je u tome bilo malo kriminala. Ljudi se nisu obogatili pomoću kriminala, nego zbog toga što je došlo do promjene sistema, pa je nastao pravni vakuum koji su pojedinci iskoristili da se obogate.

– **Vladimir Gligorov:** Nakon završetka ratova uvijek se javljaju ljudi koji su se obogatili trgovinom oružjem ili na neki drugi sličan način. Postavlja se pitanje

ma mom mišljenju, najgore što se može dogoditi jednoj zemlji jest da dobiva donacije. Ne želim reći da Bosna nije trebala dobiti donacije, ali nikad ne bih poželio da ih Slovenija dobije. Jer, to uništava inicijativu, ljudi se na to naviknu.

– **Vladimir Gligorov:** Neke koristi od donacija je ipak bilo, prije svega kad je riječ o obnovi i izgradnji mostova, puteva, stanova i slično. Nakon ratova, kao i nakon potresa, pomoć je nužna. Ali kad je riječ o gospodarstvu i proračunima, za svaku zemlju je bolje da ne bude u položaju da prima donacije, jer to uništava inicijativu. Zemlje koje su dio proračuna financirale iz donacija, kao Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija, naći će se u užasnoj situaciji kada financijska pomoć iz inostranstva prestane. One će teško naći novac da popune te rupe u proračunu, a njegovi korisnici su navikli da redovno primaju pare. I onda nastaju socijalni i politički problemi.

Vidite li na području bivše Jugoslavije neku vladu (ili nekog lidera) koja je istinski opredijeljena na reforme, kojima priča o reformama nije samo puka demagogija?

– **Jože Mencinger:** Ne poznajem mnogo novih lidera, ali pretpostavljam da većina vjeruje u tržište. Vjerujem, recimo, da je nova politička garnitura u Srbiji, neki od tih ljudi su i moji poznanici iz ranijih godina, tržišno orijentirana. Samo možda neki imaju iluziju da se ekonomske promjene mogu brzo uraditi. Lako je napraviti političke promjene, a veoma teško ekonomske. To traje desetljećima.

– **Vladimir Gligorov:** Mislim da na području bivše Jugoslavije ima dosta ljudi koji žele reforme. Na kraju krajeva, svatko tko danas dođe na vlast u tim zemljama ima i osobni interes prikazati se kao reformator, jer je to nešto što se nagrađuje u inozemstvu. Uostalom, današnji lideri nemaju ni mnogo izbora, s obzirom na uvjete koje im postavlja strani faktor. Problem je u nečem drugom, u tome imaju li lideri mandat od građana da povode reforme. Mislim da oni u velikoj mjeri nemaju taj mandat. Uzmite, recimo, Bosnu i Hercegovinu, teško je reći da tu bilo tko ima neki mandat za bilo što. U Srbiji,

Vladimir Gligorov i Jože Mencinger

Nove gospodarske elite – jogurt ili oružje

O tome kakve su šanse da zemlje s područja bivše Jugoslavije postanu integralni dio evropskoga gospodarstva, u emisiji *Most Radija Slobodna Evropa* razgovarali su Jože Mencinger, ekonomist i rektor Ljubljanskog univerziteta, i Vladimir Gligorov, istraživač u Bečkom institutu za međunarodne ekonomske studije

Omer Karabeg

Gospodine Gligorov, jesu li ekonomije zemalja s područja bivše Jugoslavije stvorile minimalne uvjete za povezivanje s evropskim ekonomskim tokovima? Tu, naravno, izuzimam Sloveniju koja je na putu da u bliskoj budućnosti postane član Evropske unije.

– **Vladimir Gligorov:** U određenom su smislu sva ta gospodarstva poprilično integrirana s evropskim. Evropska unija je manje-više glavni trgovački partner, na ovaj ili onaj način, svih tih zemalja i njihov glavni financijer. Glavni problem je, naravno, razlika u razvijenosti, kako između pojedinih zemalja tog područja, tako i između cijele te regije i Evrope.

– **Jože Mencinger:** Vidim problem na drugoj strani, jer se, koliko znam, Evropska unija nema namjeru širiti u bliskoj budućnosti. Nije problem u tome jesu li te zemlje spremne da ispunje uvjete za ulazak u Evropsku uniju, nego je li Unija spremna na širenje. Sloveniji je bilo relativno lako da ispunji uvjete i tu nije bilo nikakva pogađanja. Bruxelles je slao papire, a mi smo ih potpisivali. Pokazalo se, međutim, da ćemo, kad uđemo u Evropsku uniju, mi biti oni koji plaćaju, a ne oni koji dobivaju. Kod nas su ta očekivanja dugo vremena bila sasvim drukčija. Naši političari i predstavnici Evropske unije su stalno pričali neke lijepe priče, ali se na kraju postavilo da je ipak riječ o trgovini u kojoj se vodi računa o svakom euru. Evropska unija nam čak postavlja i neke uvjete koji su, prema mom mišljenju, sasvim neprihvatljivi, ali nemamo drugu mogućnost nego ih prihvatiti. Uzmi ili ostavi – to je osnovno pravilo u odnosima s Evropskom unijom.

Vlast i kriminal na domaći način

Kako vi, gospodine Mencinger, iz slovenskog ugla vidite stanje privreda zemalja na području bivše Jugoslavije?

jalno dosta jaka. Čak bih tvrdio da je potencijalno jača od slovenske, ali se u Hrvatskoj stalno vodi pogrešna ekonomska politika. Bosna je ovisna o stranoj pomoći, tako da je tamo jako niska privredna aktivnost. Manje poznajem srpsku i makedonsku privredu, ali mislim da ni tu stanje nije mnogo bolje.

– **Vladimir Gligorov:** Nema nikakve sumnje da hrvatsko gospodarstvo ima značajne potencijale, uostalom hrvatski nacionalni dohodak je 10.000 eura po stanovniku, ali, tamo se, nažalost, vodi pogrešna ekonomska politika i ne vidim načina da se u neko bliže vrijeme Hrvatska iz toga izvuče. U Srbiji je situacija izuzetno složena, da ne kažem teška, s obzirom na to da ta zemlja izlazi iz razdoblja destrukcije, ratnog stanja i izolacije. To stanje se ne može izmijeniti za godinu, dvije ili tri, bez obzira na to što neki ljudi u Beogradu očekuju da se dogodi čudo. Srbija mora promijeniti strukturu gospodarstva, to je zemlja koja jako malo izvozi, mora se naviknuti na tržišne uvjete i na konkurenciju. Kad je riječ o Makedoniji, to je zemlja koja je već više od deset godina izložena što vanjski, što unutrašnjim šokovima. Pravo je čudo da je uopće opstala, s obzirom na vrlo rđavu vlast koju je imala, posebno u posljednje četiri godine, i na ne naročito prijateljsko okruženje sa sjevera i juga. Makedonija nije dobila ni neku veliku pomoć ni od Evropske unije, ni od Sjedinjenih Američkih Država. Situacija u Makedoniji je iznimno teška, s obzirom na golemu nezaposlenost koja dostiže 30 posto. Uz to, naravno, ide siromaštvo, bijeda i sve ostalo. Bosna je slučaj za sebe. Sve što tamo postoji je jedan provizorum koji ne daje mogućnost da se misli dugoročnije. Nema poduzetništva, sklonosti da se nešto započne. I zato ljudi odlaze iz te zemlje, a oni ko-

Jože Mencinger: U najboljoj situaciji je hrvatsko gospodarstvo koje je potencijalno dosta jako. Čak bih tvrdio da je potencijalno jače od slovenskog, ali se u Hrvatskoj stalno vodi pogrešna ekonomska politika

Hrvatska strategija bankrota

– **Vladimir Gligorov:** Tu postoje dva aspekta. Jedan je pravi kriminal, to je trgovina drogom, oružjem i ljudima. Za njega je karakterističan mafijaški tip organiziranja – tjelohranitelji, nasilje i sve što uz to ide. Drugi problem, koji, naravno, nije samo specifičnost Balkana, sprega je između vlasti i kriminala. Kad neko tko je na sumnjiv način stekao novac kupi političare ili cijelu vladu, to se na vrlo loš način održava na gospodarstvo. Takav čovjek ne samo da ima monopol na privrednu aktivnost nego bitno utječe i na zakonsku regulativu, i to je veoma ozbiljan problem na tom području. Prema mom mišljenju, to je bio glavni uzrok krize u Makedoniji. Kad to kažem mislim na korupciju i borbu, čak i uz pomoć oružja, za djelić u korumpiranoj vlasti. Sa sličnim problemima se sada suočava i Srbija.

Nova privredna elita koja sada drži najveći dio kapitala na području bivše Jugoslavije uglavnom se obogatila ratnim profiterstvom i sumnjivim poslovima. Mogu li ljudi kojima su Tuđman i Milošević omogućili da steknu golemo bogatstvo, a koje je nova vlast u Srbiji i Hrvatskoj prihvatila, biti nosioci gospodarskog progressa?

– **Jože Mencinger:** Mislim da ne mogu, ali pitanje je pretjeruje

li mogu li oni postati normalni poduzetnici; može li netko tko je npr. trgovao oružjem s Irakom sada proizvoditi, recimo, jogurt. U to sumnjam, iako ništa nije nemoguće. Drugo, kad je riječ o ljudima koji su se obogatili u procesu privatizacije, što je slučaj u Hrvatskoj, a djelomično se sada to događa i u Srbiji, tu postoji sljedeći problem. Ako neko dobije nešto skoro besplatno zahvaljujući svojim političkim vezama, onda se postavlja pitanje hoće li znati na pravi način time upravljati, jer on i nema predstavu o pravoj vrijednosti onoga do čega je na tako lak način došao. Hrvatski slučaj pokazuje da je popriličan broj ljudi koji je na jeftin način stekao značajna dobra ta dobra kasnije doveo do bankrota.

Odmor uz donacije?

Kakav je bio efekt donacija koje je nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini i pada Miloševića i Tuđmana Zapad izdao dijelom zemljama na području bivše Jugoslavije? Ima onih koji misle da je to uludo bačen novac, jer su ih vladajuće vrhuške iskoristile za odlaganje reformi.

– **Jože Mencinger:** O tim donacijama nemam najbolje mišljenje. Tu treba biti jako pažljiv. Obično se dogodi da se 90 posto pomoći potroši na plaće nekakvih stranih eksperata. Inače, pre-

opet, imate reformski orijentiranu vladu koju podržava negdje oko 15 posto birača. U okviru bivše vlasti u Makedoniji postojala je skupina ljudi opredijeljenih za reforme, iako je sama vlada u cjelini bila uglavnom zainteresirana za korupciju, a ne za reforme, ali su i oni vrlo brzo postali žrtve korupcionaša. U Crnoj Gori je do jučer postojala takva podijeljenost da vlast nije mogla, sve i da je htjela, bog zna što uraditi. Znači, nije problem u reformatorima, njih sada na tom prostoru ima više nego gljiva nakon kiše, nego u tome što oni nemaju mandat.

Kad bi se na Balkanu počelo normalno živjeti...

Koliko će sadašnje jačanje nacionalističke desnice u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini utjecati na približavanje tih zemalja Evropi?

– **Jože Mencinger:** Glavni problem u tome što Evropska unija nema nikakve želje da se širi, nego čak teži prema zatvaranju i učvršćivanju šengenske granice. Nakon ulaska Slovenije u Evropsku uniju između nas i Hrvatske će postojati šengenska granica, što za nas znači velike troškove, 2000 novih policajaca i tako dalje. Mislim da je takva politika Evropske unije vrlo pogrešna, jer ljudi žele otvorene granice. Zabrinjava me što se stvaraju dvije Evrope, jedna bogata, a druga siromašna. Inače, ne mislim da sadašnje jačanje nacionalizma predstavlja neki veliki problem. To će trajati neko vrijeme, pa će val opet oslabiti.

– **Vladimir Gligorov:** Jačanje nacionalizma može se negativno odraziti na odnose zemalja s područja bivše Jugoslavije s Evropskom unijom. Evidentan je snažan populistički i nacionalistički pritisak da se ne surađuje s Haškim tribunalom, a ta suradnja je jedan od uvjeta za nor-

malne odnose s Evropskom unijom. Naravno, mislim da će na duži rok nacionalizam biti prevladan i to u onoj mjeri u kojoj se odluke budu donosile na izborima, a ne u šumama, jer su i nacionalizam i populizam, na kraju krajeva, bezizgledni i besperspektivni. Problem je, čini mi se, druge prirode. Porast nacionalizma je u suštini izraz potrebe jednog dijela javnosti da se ne suoči s onim što je učinjeno u posljednjih 10 godina, da se izbjegne objektivan sud svačijeg ponašanja i svačijeg djelovanja, naročito kada je riječ o zločinima. Uostalom, na prostoru bivše Jugoslavije još su na slobodi, pa i na vlasti, ljudi koji su unesrećili na tisuće obitelji. Zbog toga je porast nacionalizma više bitan kao simptom stanja političkog zdravlja nacija na području bivše Jugoslavije, nego kao faktor koji će utjecati na udaljevanje od integracije s Evropom, što je i inače još dosta daleko.

Mislite li da će područje bivše Jugoslavije jednog dana postati integralan dio gospodarstva Evropske unije ili će ostati crna rupa u kojoj će dominirati bijeda i siromaštvo?

– **Jože Mencinger:** Nadajmo se da će jednog dana postati dio evropskog gospodarstva. Kad će doći taj dan, ne zna se, ali nadam se da to područje neće ostati crna rupa. Uostalom, pitanje je koliko će trajati Evropska unija. Ni ona nije nešto što je vječno.

– **Vladimir Gligorov:** Ako bi se na Balkanu počelo živjeti normalno, ako bi prestali animoziteti i mržnje, mislim da bi ta regija, a naročito područje bivše Jugoslavije, relativno brzo mogla doživjeti prilično visok rast. Ne vidim apsolutno nikakva razloga zbog kojeg to ne bi bilo moguće. Naravno, ako se nastavi s animozitetima, onda ovo sadašnje stanje može potrajati i čitavu generaciju. ☒

Vladimir Gligorov: Hrvatski slučaj pokazuje da je popriličan broj ljudi koji je na jeftin način stekao značajna dobra ta dobra kasnije doveo do bankrota

U naše je vrijeme identitet istinski povezan s procesima koji su sastavni dio kapitala. Važno je uočiti da suvereni globalni kapitalizam i njemu inherentni procesi de- ili reteritorijalizacije, tvore uvjete za porast broja novih višestrukih identiteta. Ta proizvodnja fluidnih hibridnih identiteta rezultira inherentnim unutrašnjim znakom koji je propast identiteta, identiteta shvaćenog u njegovoj apsolutnoj necjelovitosti. Zapravo, nijedan društveni pokret danas ne može biti otvoren, demokratski politički projekt a da se ne uzme u obzir identitet, odnosno ne može bez operacionalizacije *propasti* identiteta, kao ni negativnosti koja čini samo središte identiteta.

Osvajanje područja

Na koji je način proces de- ili reteritorijalizacije kapitalizma

net daje reteritorijalizaciji njenu novu adresu. «Rasprodano», «Zatvoreno» ali uvijek nas potražite na <http://www...> jest novo reusmjerenje želja, činjenica i tijela u globalnom svijetu. Internet je najčišći znak procesa fleksibilne akumulacije. Počeo je kao teritorij bez granica, bez ograničenja; no današnja formalna legislativa i ekonomska pravila pretvorila su ga u novi teritorij sa starim mehanizmima kontrole, distribucijom moći i načinima kako do nje doći, kolonizirajući, kontrolirajući ga svakodnevno, pomoću računalnih korporacija, multinacionalnog bankarskog sustava i istražnih agencija. Mogli bismo reći da ono što je bilo tajno kapitalizirano u još bliskoj prošlosti učinjeno vidljivim takvim procesima sada na Internetu. Tijekom prve faze kapitalizma vrijeme njegove realističke doktrine kolonijalnih i imperijalističkih pothvata s nam-

Ne-mjesta

Sve i svatko može odgovarati potrebi da bude novi teritorij. Transfer, transpozicija i kolonizacija vrlo su detaljni. Pri uspostavi novih teritorija, granice se pomiču gore i dolje te se povećavaju. Sve ovisi o tome kolika je potreba za svježom krvlju, pravim identitetom, hibridnim državama uma i virtualnih tokova. Svaka je granica nadidena, prijedena, izbrisana ili promijenjena. To je proces uvođenja sredstava kontrole, organizacije, intelektualnih modela i spoznajnih staništa koji napada najdublje slojeve svijesti, tijela stanovništva i istodobno je i produžen kroz nejednakost društvenih odnosa. Prema Hardtu i Negriju, taj je proces iznutra povezan sa sudbenim institucionalnim poretom, koji je shvaćen kao proces moguće istovremene zakonitosti uređenja državnih zakona, organiza-

Tehnologija transfera

Identitet i njegova ekspanzija

Sve i svatko može biti pretvoren u novi teritorij i postati dio procesa reteritorijalizacije

Marina Gržinić,
Margrz@zrc-sazu.si

povezan s politikom identiteta? Koji je jedan od temeljnih zakona kapitala? Da osvaja nova područja, sve više i više njih. Namjera je kapitala postići apsolutnu granicu ili nadići samu ideju granica, uvijek se transformirajući u kanibala, ili bolje rečeno ponašajući se kao on, proždirući i obuhvaćajući sve što je prije postojalo. Kapitalizam je uvijek bio sustav unutrašnjih, međusobno ovisnih, slučajnih granica, granica koje se stalno pomiču i reproduciraju same sebe na širem području. Povijest kapitalizma nije ograničena samo na jednu prvobitnu akumulaciju. Kada je kapital počeo dosezati granice akumulacije u nacionalnoj državi, gdje je odjednom jedva ostao netko bi još mogao biti iskorišten, proces prvobitne akumulacije počinje ponovno od početka. Kapital je bio prisiljen reproducirati samog sebe iznova i iznova i taj je proces neprestanog ponavljanja i reprodukcije promijenio pojam teritorija aktivirajući nova područja proizvodnje, distribucije i razmjene. Deteritorijalizacija nije proces brisanja teritorija, nego je to prvenstveno i najviše proces reteritorijalizacije; stalno proždiranje starih i stalno ponovno izmišljanje novih teritorija.

Tijelo u mreži

David Harvey razradio je teoriju fleksibilne akumulacije globalnog kapitalizma, koji je postao "ono pravo" nakon prvobitne akumulacije, kako bi opisao pojavu "novih područja proizvodnje, nove načine pružanja financijskih usluga, nova tržišta, i iznad svega, vrlo pojačane stupnjeve komercijalne, tehnološke i organizacijske inovacije". Biotehnologija i genetski inženjering su zaštitni znakovi takva okvira u kojemu Inter-

jerom eksploitanja i zauzimanja prostora, fizičkog prostora, odnosno zemlje i zemljopisa, bila je na kocki. No danas više nije riječ o teritorijima u klasičnom geografskom smislu. Sve i svatko može biti pretvoreno u novi teritorij i postati dio procesa reteritorijalizacije. Ako smo spremni malo dublje pogledati paradigmu koju predlaže nova povijesna formacija, kako Micheal Hardt i Negri shvaćaju *Imperij*, nalazimo se u situaciji da umjesto trostrukog oblika nacionalna država-imperijalizam-modernitet, (gdje je imperijalizam bio produžetak suverene moći europskih nacionalnih država izvan njihovih granica) moramo uzeti u obzir dualitet između imperija i postmoderniteta. Ova nova povijesna formacija, s referencom na Foucaulta (preuzimajući njegove ideje o prijelazu iz društva kažnjavanja u društvo kontrole) i osobito na Deleuzea and Guattarija (preuzimajući njihov pogled na biopolitiku kao proizvodnju socijalnih bića), inzistiraju Hardt i Negri, pokazuje visok stupanj djelotvorne pokretljivosti njezinih tehnika moći i paradoksalne koherencije njezinih postupaka društvene kontrole. Ukratko, imperij se ne shvaća samo kroz ekonomske pokrete nego više kroz institucionalne i organizacijske paradigme. Logika koja pokreće tu novu formaciju moći jest, prema Hardtu i Negriju, funkcionalna mnogo više nego matematička, više rizomatska nego što jednostavno induktivna ili deduktivna. Ta fleksibilnost omogućava "imperijalnom stroju" da funkcionira zasigurno na horizontalan način kao sustavna struktura, ali jednako tako i hijerarhijski, kao režim "produkcije identiteta i razlike homogenizacije" i deteritorijalizacije i reteritorijalizacije.

cije i pokretljivosti kao stalnog izuzetka: od građanskog rata do policijske operacije. O tome sam pisala u prošlom broju *Zareza*.

Reteritorijalizacija se događa samo na mjestima gdje je nije bilo prije, klonirajući samu sebe na mjesta gdje je nije bilo (prema Hito Steyerl). Štoviše, ona je tvrdila, buržoaska Utopija doslovno je stvorena destrukcijom i devastacijom položaja i njihove transformacije u ne-mjesta, svim vrstama oružja, strojeva i tjelesnih promjena. To znači da dominantni procesi proizvodnje daju prednost komunikaciji i kooperaciji, dok biopolitička proizvodnja zamjenjuje proizvodne aktivnosti. Pažnja je usmjerena na produkciju i reprodukciju života samog. Proizvodnja viškova u industriji i kakvoća zamijenjeni su danas povećanom nematerijalnom intelektualnom radnom snagom, temeljenoj na komunikaciji, koja daje eksploataciji neposrednu društvenu dimenziju dok uvodi rad unutar svih društvenih elemenata. Ljudski odnosi i intelektualni rad – "akumulacija svijesti, tehnologije i vještina" (kako su to formulirali Hardt i Negri) postale su ne samo najosnovnije proizvodne snage nego su najutjecajnije industrije proizvodnje teorije, interpretacije i intelektualne moći. Ukratko, identitet je odnos, a ne izvedena kategorija postojanja ili imovine koju netko može posjedovati. Efekt zabludjele analize jest tretirati identitet kao unaprijed oblikovanu kategoriju, kao samoprisutnu ili odsutnu iz scene akcije. Upravo suprotno, identitet je uvijek konstruiran unutar nekoliko sustava i tehnologija. ☒

*S engleskoga prevela
Lovorka Kozole*

Eduardo Cadava, teoretičar

Konačne politike

Zainteresovan sam za iscertavanje odnosa koji onemogućavaju utvrđivanje nekog identiteta – subjekta, zajednice, nacije, države, discipline, rase ili etničke grupe, jednog trenutka u vremenu, itd. – jer on bi bio samo-identičan sebi, odbio bi svoj odnos prema drugima

Branka Arsić

Za početak, volela bih da pokušas da opišeš svoj rad i svoj teorijski napor...

– Mogao bih da započnem teom da moj rad u velikoj meri dodiruje materijale izvedene iz nekoliko nacionalnih književnosti i tradicija (između ostalih, američke, engleske, nemačke, francuske, španske, grčke i arapske), nekoliko disciplina (književnosti, filozofije, umetnosti, muzike, istorije, politike, ekonomije, religije, prava, medija, arhitekture, meteorologije, geologije i prirodnih nauka uopšte), i nekoliko žanrova pisanja (esej, politički govori, istorijska i pravna dokumenta, naučne rasprave, poezija, romani, itd.). Ukoliko sam pokušavao da radim nekoliko stvari istovremeno, na nekoliko različitih načina istovremeno, onda je to zato što verujem da se nikada ništa ne događa u izolovanosti, da nikada ništa nije učinjeno u usamljenosti. Iz tog razloga, veliki deo mog rada pokušava da razume prirodni odnos – na primer, odnosa između tekstova, između književnosti i filozofije, istorije, politike, ekonomije, ili tehnologije, između sebe i drugih, između različitih zajednica ili nacija, između jezika i područja istorije i politike, između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. U svakoj od ovih instanci zainteresovan sam za iscertavanje odnosa koji onemogućavaju utvrđivanje nekog identiteta – subjekta, zajednice, nacije, države, discipline, rase ili etničke grupe, jednog trenutka u vremenu, itd. – jer on bi bio samo-identičan sebi, odbio bi svoj odnos prema drugima. Ovo insisti-

Eduardo Cadava, američki filozof, teoretičar književnosti i profesor na sveučilištu Princeton, ubraja se među najsmjelije mislioce u konstelaciji postmodernih razmatranja političkih subjekta i kritičko-teorijskih razmatranja povijesti. Posebnu pažnju u svom radu posvetio je dijelektičkom odnosu vizualnih i auditivnih masovnih medija i povijesti.

Eduardo Cadava gostovao je u Zagrebu u organizaciji Beogradskog kruga, past:forwarda - teorijskog odjela centra za net.kulturu [mama] i Multimedijalnog instituta. Prilikom Cadavinog gostovanja predstavljen je prijevod njegove knjige *Reči svetlosti (Words of Light: Theses on the Photography of History)* u izdanju Beogradskog kruga.

ranje na odnosu pripada, dakle, jednom etičko-političkom projektu koji započinje pretpostavkom da se uvek unapred odnosimo prema dru-

Ne postoji misao o političkom koja istovremeno nije i misao o književnosti

gima. Ovaj projekt pokušava da iznova promisli aksiomatiku koja podržava zahteve za delovanjem i odgovornošću subjekata bez upućivanja na odnose u okviru kojih su ovi subjekti uopšte i konstituisani – bez obzira na to da li se oni shvataju kao individualni, kolektivni ili nacionalni – ali ne zato da bi etičke i političke iskaze i činove učinio nemogućim, nego, obrnuto, da bih ustanovio putanju za njihovu budućnost. Rekao bih, čak, da ne može da postoji nikakva etika ili politika koja ne bi počela ovim osećajem za odnos i pitanjem o odnosu.

Retorika političkog čina

Da to kažem drugačije: zainteresovan sam za protivrečnosti i paradokse koji uobličavaju neke od najdragocenijih pojmova u ime kojih tako često delujemo u svetu – identitet, razlika, čovečnost, nacionalnost, demokratija, sloboda, etika, odgovornost, život, smrt i pamćenje – protivrečnosti i paradokse koji se pojavljuju kada u obzir uzmemo odnos.

Upravo zato što pojmovi koje koristimo kako bismo govorili o našem istorijskom i političkom postojanju mogu da zadobiju različita značenja u skladu sa kontekstima unutar kojih su mobilisani – svi nam je poznato koliko je užasnih, nasilnih i usmrćujućih stvari učinjeno u ime demokratije, slobode, prava, čovečnosti i zajednice – veliki deo mog rada, možda čak i čitav moj rad, može biti opisan kao jedan napor da se analizira, pročita i odmeri retorika i jezik bez kojih politički činovi, gestovi i formacije nikada ne bi mogli da se dogode. Ovo stavljanje naglaska na jezik ne smera na to da sugerise kako su istorijski i politički činovi, događaji ili stvarnosti samo reči, kako su svodivi na jezik, nego, radije, na to da ukaže kako oni ne bi postojali bez reči i jezika, bez reči i jezika koji su im pomogli da se dogode.

U svom radu na Benjaminu, na primer, pokušavam da iscertam nje-

govu analizu načina na koji je nacional-socijalistički režim mobilisao retoriku i vrednosti umetnosti, aure, originalnosti, kreativnosti, tehnologije, smrti, i rata, kako bi artikulisao jedan osećaj nacionalnog identiteta i tako ustanovio i proširio svoju kontrolu nad čitavim nizom populacija. U svom radu na Emersonu, uputio sam na načine na koje je retorika demokratske slobode, građanstva, očigledne sudbine i rasnih razlika često pomagala opravdavanju američkog robovlasništva, nasilja, nejednakosti, ekonomske opresije i kolonijalističkih i rasističkih isključivanja.

Povijest je uvijek u tranzitu

Kako se tvoj rad na Benjaminu odnosi prema tvom radu na Emersonu? Postoje li sličnosti između Emersonovih i Benjaminovih teza o istoriji?

– Podozrevam da se mnogi pitaju šta je to što bi bilo zajedničko Benjaminu i Emersonu: pisali su u različitim vekovima, različitim zemljama, i u različitim istorijsko-političkim kontekstima. Štaviše, čak i obzirom na moju vlastitu intelektualnu putanju, svaka od ovih knjiga, čini se, pripada potpuno različitoj istoriji, posebno imajući u vidu da se ove knjige predstavljaju u različitim modalitetima: u različitim tonovima, ritmovima i čak se služe različitim rečnikom i načinom obraćanja. Istina je, međutim, da sam obe ove knjige završio otprilike u istom trenutku, iako sam knjigu o Emersonu započeo nekoliko godina pre knjige o Benjaminu. To znači da sam duže od tri godine radio na obe knjige istovremeno. Štaviše, iako se može reći da ove knjige pokrivaju različite materijale iz različitih oblasti specijalizacije i čak različitih nacionalnih književnosti, one ipak odražavaju moj tekući interes za odnos između književnosti i istorije, jezika i politike, i pamćenja i žaljenja (...)

Pokušavajući da iscertam Benjaminovo i Emersonovo shvatanje istorije, istovremeno sam pokušavao da razgraničim ono što bih nazvao istorijskom i retoričkom “fizionomijom” jezika svakog od ovih pisaca. U slučaju Emersona, na primer, pokušavao sam da objasnim zašto je toliko često, u svojim spisima o istoriji, upućivao na jezik vremena u meteorološkom smislu, a u slučaju Benjaminu, želeo sam da razumem zašto je neprekidno koristio jezik fotografije da bi mislio o istoriji.

Iako se čini da ove metafore nude različita shvatanja istorije – Emersonove klimatske metafore naglašavaju kretanje i prelaženje, a Benjaminove fotografske figure fiksiranosti i zamrzavanje – ipak bih sugerisao da su one samo različiti načini opisivanja i pobuđivanja sličnih vremenskih i istorijskih struktura.

Da budem precizniji, kada Benjamin tvrdi da je “zadatak istorijskog materijalizma u tome da pokrene jedno iskustvo istorije koje pripada svakoj novoj sadašnjosti”, on onda upućuje na istorijsko kretanje koje, prekidajući i obustavljajući kontinuitet istorije, pripada kretanju neprekidnog prelaska, metamorfoze i transformacije – on, drugim rečima, upućuje na neprekidnu promenu koja takođe određuje klime Emersonovog shvatanja istorije. To da je istorija uvek u tranzitu – a u skladu sa jednim kretanjem koje nije ni kontinuirano ni linearno – znači da je istorija nešto čemu nikada ne možemo prisustvovati. Iz tog razloga, i za Benja-

mina i za Emersona, pisati istoriju nikada ne znači reprezentovati prošlost ili predstaviti sadašnjost – ili, kako bi to rekao Benjamin, “artikulisati prošlost istorijski ne znači prepoznati je onakvom kakva je ona ‘zaista bila’”. Radi se, radije, o pokušaju da se iscrta jedno prelazno kretanje koje, pripadajući onome što zovemo prošlost ili sadašnjost, onemogućava kako prošlosti, tako i sadašnjosti, da budu sebi prisutne, čime istorija, kako bi to rekao Emerson, postaje “jedna iščezavajuća alegorija”.

Fotografija i nove tehnologije – načela reprodukcije

Budući da je veliki deo tvog rada posvećen promišljanju preživljavanja prošlosti u sadašnjosti, želela bih da ti postavim pitanje o nasleđu Benjaminovih razmišljanja o fotografiji: kakav je značaj Benjaminovih teza o odnosu između fotografije i istorije za savremeni razvoj novih reproduktivnih tehnologija, posebno novih digitalnih tehnologija?

– Budući da nove tehnologije – video, digitalno i kompjutersko slikanje, termografske slikovne tehnike, medicinske slike, itd. – sve više, po svemu sudeći, zamenjuju medijum fotografskog filma, mogli bismo pomisliti, kao što već mnogi jesu, da Benjaminova razmišljanja o fotografiji, filmu i kulturnim medijima, postaju zastarela. To bi bilo u saglasnosti sa sve prisutnijim osećajem da je sama fotografija danas postala stvar prošlosti, i da je u našoj savremenoj eri globalnih medijskih mreža i sve ekspanzivnijih vizuelnih tehnologija, revolucionarni zadatak koji je Benjamin pripisao filmu i fotografiji, nestao. U odgovor na ovaj osećaj – a znam da se mnogi ne slažu sa mnom – rekao bih da Benjaminova razmišljanja o odnosima između fotografije i istorije ne samo da zahvataju, anticipiraju i objašnjavaju skorajši razvoj reproduktivnih tehnologija, nego da su ona danas možda još urgentnija i važnija nego ikada ranije. Smeštajući pitanje slike u samo središte svojih analiza, Benjamin insistira na tome da politika i istorija više ne mogu biti mišljene kao da prethode tehničkim medijima, da istorijski i politički događaji moraju da budu shvaćeni u odnosu prema problemima reprezentacije i reprodukcije, i da nas reproduktivne tehnologije, obećavajući da će nam »približiti« stvari, istovremeno vode ka istoriji i odvrtaču od nje. To što danas ne postoji događaj koji nije dodirnut tehničkim medijima – a trebalo bi da se prisetime da je sâm jezik uvek jedan od ovih medija – u najmanju ruku je mera značaja ovog insistiranja, kao i trajnosti i značaja Benjaminovog mišljenja.

Time ne želim da kažem da nema razlika između takozvanih “novih” tehnologija i onih koje su Benjaminu bile na raspolaganju tokom njegovog života, nego, radije da ove “nove” tehnologije – sa svim učincima koje imaju na savremeno razmišljanje o subjektivnosti, percepciji, pamćenju, arhivizaciji, politici i istoriji – treba razumeti unutar horizonta Benjaminovog mišljenja. Drugim rečima, ukoliko ovi savremeni načini reprodukcije upućuju na nešto novo, onda ovo novo nije nešto što se dešava “po prvi put” u istoriji. Oni, naime, upućuju na intenzivno ubrzanje jednog kretanja koje je uvek već bilo na delu unutar istorije reproduktivnih tehnologija, na jedno ubrzanje koje pripada procesima na osnovu kojih se može reći da

tehnike reprodukcije sve više oblikuju i određuju bezmalo svaki trenutak našeg života i našeg odnosa prema svetu.

Mediji i identiteti

Kako razumevaš Benjaminov stav o odnosu između tehnologije i politike? Drugim rečima, ukoliko tehnologija registruje trenutak opasnosti, ili ukoliko sama tehnologija jeste (politički govoreći) trenutak opasnosti, kako onda približiti i misliti tehnologiju? Kako živeti u jednom tehnološkom svetu a ipak se odupreti političkim (reakcionarnim) učincima tehnologije, kakav je naprimer onaj globalizacije?

– Prva stvar koju treba istaći jeste da za Benjaminu sve što postoji mora biti dodirnuo tehnologijom – nema ničega što je izvan nje ili s one njene strane. To znači da u njegovom delu ne postoji misao o političkom – da ne postoji misao o tome šta bi mogla biti politička praksa – koja takođe nije misao o tehnologiji, i koja ne prolazi kroz tehnologiju kako bi joj se oduprla. Ukoliko uvlačenje tehnologije u naše svakodnevno postojanje određuje ono što Jinger naziva “prostorom apsolutne opasnosti”, onda je to zato što je jedinstvenost tehnologije postala mera naše “čovečnosti”, medijum procesa tehnologizacije, homogenizacije, komodifikacije i nasilja koji, između ostalog, prete da izbrišu jedinstvenost i delotvornost političkog delovanja. Iz tog razloga, u svojim tezama o istoriji, Benjamin određuje trenutak opasnosti kao trenutak u kojem potčinjene klase osećaju da će ih “preplaviti” konformizam – to je, dakle, trenutak u kojem one osećaju da se izlažu riziku da postanu instrumenti svog vlastitog potčinjavanja.

Rizik “konformizma” dostiže svoj vrhunac u političko-ekonomskoj hegemoniji koja – u do sada nepoznatim oblicima i brzinama, a uz podršku nekoliko diskurzivnih i često transnacionalnih načina potčinjavanja i dominacije – svoju snagu sve više crpe iz tehničko-medijskih sredstava. Ove medijske tehnologije, mobilisane u konfliktnim i krajnje različitim kontekstima, uobličavaju i ugrožavaju sve oblike demokratije koji su danas tako osetljivi i protivrečni. Iz tog razloga, veliki broj kritičkih dela (uključujući tu delo Deride, Avital Ronel, Semjuela Vebera, Bernarda Stiglera i Žan-Lik Nansija), koji za svoje polazište često uzimaju Benjaminova razmišljanja o odnosima između tehnologije i politike, insistira na uvidu da se politika može promišljati samo u smislu medija bez kojih se nikada ne bi ni dogodila – insistira, čak, na tome da moramo, polazeći od ovih medija, da pokušamo da mislimo (ili da izumemo) jedno otvaranje prema drugačijoj istoriji ili politici, možda čak i prostoru za demokratiju koja tek treba da dođe. Dovoljno je samo da se prisetime medijskog spektakla “zalivskog rata”, ili tekućeg “rata protiv terorizma”, pa da registrujemo šta je to što je Benjamin razumevao kao opasnost od estetizacije politike, ili da se uverimo u različite načine mobilizacije tele-tehnologija u ime ove ili one političke pozicije. To što se iste tehnologije mogu upotrebiti kao podrška ili izazov različitim političkim programima, znači da živimo – danas možda više no ikada, obzirom na virtualizaciju prostora i vremena koje ove tehnologizacije podrazumevaju – u svetu u kojem više ne možemo da razlučimo iden-

titete i događaje od njihove reprezentacije, tela i psihe od aparatura, aktualnost od simulakruma, život od smrti, "stvarno" od "snimljenog" vremena, privatni prostor od javnog, i demokratiju od njenih mnoštvenih drugih. To znači da se političke posledice ovih tele-tehnologija ne mogu analizirati ili preispitivati bez uzimanja u obzir čitave mreže onoga što je Derida nazvao "utvarnim učincima" – uključujući tu i nove brzine u skladu s kojima se pojavljuju sve vrste različitih simulakruma (protetičke slike, virtualni događaji, itd.), kao i utvarne učinke kibernetičkog prostora i novih načina nadziranja, strukture prognoznosti koje podržavaju strategije kontrole, manipulacije i disciplinovanja svih vrsta (vojnog, kaznenog, medicinskog, ekonomskog, obrazovnog, itd.).

To što ova transformacija nikada ne može biti programirana ili zagarantovana, to znači da u svakom trenutku moramo da upotrebimo medijske tehnike protiv tehnika medija: drugim rečima, to znači da se uvek izlažemo riziku osnaživanja upravo onih tehničko-medijskih aparatura i učinaka koje želimo da promenimo, odnosno riziku da budemo prisvojeni od strane njih... Iz tog razloga, a obzirom da nikada ne možemo u potpunosti da izmaknemo području tehnologije, naša politička odgovornost ne prebiva u poricanju našeg saučesništva sa tehnologijom, u našem naporu da tvrdimo kako je ovaj ili onaj pravac mišljenja ili delovanja oslobođen tehnologije. Obrnuto, ona se mora nalaziti u našem priznanju ovog saučesništva, u prepoznavanju njegove neophodnosti, u pokušaju da iznutra odmerimo obim u kojem medijske tehnike ostaju povezane sa onim što pokušavaju da dovedu u pitanje – i zatim, u pokušaju da delujemo u skladu sa ovim priznanjem.

(...)

To znači da je naša najurgentnija i najozbiljnija odgovornost ona koja se sastoji u pokušaju procene najmanje opasnog oblika saučesništva – a to čini znajući da ovaj napor nikada ne može da izmakne opasnosti koju pokušavamo da prevladamo. Mi ostajemo izloženi opasnosti upravo zato što znamo da će sve što činimo uvek biti nedovoljno: štaviše, opasnost ne bi ni postojala kada ne bi bila u stanju da se odupre, da istraje, i da progoni svaki naš pokret. Opasnost je, možda, upravo ono što nam daje pravo na politiku i političko delovanje.

Figure sna i tehnike buđenja

Ukoliko nikada ne možemo da zahvatimo "sada" istorije, ukoliko smo uvek već usnuli i, otuda, nesposobni da registrujemo trenutak opasnosti, kako je onda uopšte moguće delovati politički? Da li u ovoj noći neznanja postoji neki prostor za političku odgovornost i kakvo bi moglo biti značenje političke odgovornosti u ovom slučaju?

– Kao što znaš, u više svojih tekstova – o Selanu, Benjaminu, Blohu, Prustu, i Kafki, na primer – bio sam zainteresovan za načine na koje retorika i motivi sna bivaju mobilisani unutar rasprava o istorijskoj i političkoj odgovornosti. U svakoj od ovih instanci, za ove pisce se nije radilo samo o mogućnosti delovanja protiv potencijalno opasnih istorijsko-političkih učinaka diskursa emancipacije, prosvetiteljstva i buđenja, nego, takođe, i o mogućnosti konceptualizacije uslova političkog delo-

vanja i odgovornosti uopšte. Kao što sam to pokušao da pokažem posebno obzirom na Benjamina i Selana, figura sna postaje, između ostalog, sredstvo preispitivanja teme nacionalnog buđenja koja je tako često obznanjivala pojavu nacističkog režima, sa njegovim obećanjima oslobađanja i novog prosvetiteljstva. Ukoliko san ovde postaje figura sa političkim implikacijama, onda je to zato što je povezan sa čitavom jednom mrežom pojmova – ili zato što je figura za nju – od kojih se, pojmova, naime, svaki može misliti samo u odnosu prema drugima, i od kojih svaki pripada aksiomatičnim Benjaminovim shvatanja istorije, politike, etike i odgovornosti. U slavu konciznosti, ovde ću uputiti samo na one od ovih međusobno povezanih pojmova koji su za mene najvažniji.

Prvo, Benjaminovo mišljenje o istorijskom i političkom delovanju polazi od njegovog uverenja da ni prošlost, ni sadašnjost, ni budućnost nikada ne mogu biti spoznate u njihovoj celokupnosti, i da nikada ne mogu biti spoznate sa izvesnošću. U tom kontekstu, san postaje figura ove nemogućnosti da vidimo (budući da su naše oči zatvorene kada spavamo), ili da budemo u potpunosti budni za istoriju. On je povezan sa onim što je Bloh nazvao "tamom proživljenog trenutka", tom strukturom našeg istorijskog postojanja koja nam onemogućava da ikada budemo savremenici sa svojom sadašnjosti. To znači da svako političko delovanje mora biti mišljeno obzirom na ovu tamu, ovo slepilo i neizvesnost, obzirom, dakle, na ono što Benjamin često naziva "opasnošću". Drugo, Benjaminova mobilizacija (i, kao što ću upravo sugerisati, transformacija) retorike i pojma sna, neodvojiva je od onoga što on naziva "tehnikama buđenja". Benjamin nas upozorava na opasnost od retorike buđenja – a to posebno čini obzirom na nacional-socijalizam – ali, takođe, želi da nas "probudi" za ovu opasnost, i, u drugom kontekstu, da nas "probudi" iz 19. veka, iz "snevajueg sna" zahvaljujući kojem nas kapitalizam drži u svojim činima. To znači da se »tehnikama buđenja« mogu povezati – u različitim trenucima i okolnostima, i obzirom na različite programe – kako sa revolucionarnom, tako i sa reakcionarnom politikom, usled čega se san, u izvesnim trenucima, može povezati sa opasnošću, a u nekim drugim sa onim što joj se suprotstavlja. Za Benjamina se ovde radi o mogućnosti probijanja "praga između sna i budnosti", o razgraničenju njihovih isprepletenosti, kako bi sugerisao da se oni nikada ne pojavljuju sami. Zato što ne postoji buđenje ili prosvetljenje koje takođe nije dodirnjuto snom i tamom, političko delovanje i odgovornost moraju biti mišljeni obzirom na svet u kojem mi nikada nismo sasvim svesni, u kojem nikada nemamo potpunu kontrolu naših činova i njihovih posledica. Treće, Benjaminovo uverenje da identifikacija između emancipacije i prosvetljenosti nikada ne može biti osigurana. To znači da je obećanje emancipacije – obećanje koje daje svako revolucionarno delovanje – uvek progonojeno nesigurnošću u pogledu vlastite realizacije, jednom nesigurnošću koja je povezana sa činjenicom da nema političkog čina koji bi mogao da predvidi svoje posledice, koji bi unapred mogao da zna svoj ishod. Iz tog razloga, za Benjamina isto-

rija nastupa bez ikakvih garancija, bez ikakvog cilja borbe, i bez izgleda da će neodređenost, iz koje svaki čin mora da nastane, nestati.

Anđeo/demon povijesti

U svakoj od ovih instanci, Benjamin naglašava opasnost, slepilo, neizvesnost i neproračunljivost koji strukturiraju naše iskustvo. Tačno je da ova svojstva postojanja možda upućuju na teškoću artikulisanja jasnog pravca kretanja za politiku, etiku ili odgovornost. Ali, ja bih tvrdio da ukoliko naše etičko-političke odgovornosti pokušavaju da minimalizuju takve opasnosti, takve neizvesnosti i trenutke ne-znanja (kako bi nas uverile u iluziju naše sigurnosti, kako bi potvrdile bilo našu dobru savešt, bilo ispravnost naših uverenja), onda se one izlažu riziku da postanu nešto što se razlikuje od političkog, etičkog i odgovornog. Drugim rečima, ukoliko svaki oblik političke odgovornosti mora da odgovori, ukoliko on svoje polazište mora da ima u onome što je pred nama, onda bi bilo neodgovorno odvratiti se od tih teškoća, opasnosti i neodređenosti koje određuju uslove našeg istorijskog postojanja – tj. uslove unutar kojih uvek mora da nastane svaka odluka, delovanje ili sud.(...)

Ukoliko se, dakle, čitavo Benjaminovo delo može pročitati kao napor da se inauguriše i pobudi jedna istorija koja sebe ne nudi pogledu, koja započinje priznavajući proživljeni trenutak tame, onda ne iznenađuje što je njegova najpoznatija figura za istorijsko kretanje i odgovornost – anđeo istorije koji predsedava svim njegovim razmišljanjima o istoriji – odgovornost olujom progresa ka jednoj budućnosti u kojoj ne može da vidi, ka kojoj je okrenuta leđima, i koja svedoči samo o katastrofi. Nemost i slepilo ovog anđela upućuju na to da je delovanje istorijskog značenja nešto što mora biti mišljeno nezavisno od svesti, intencionalnosti i subjektivnosti. Nemoćan da vidi budućnost, on, takođe, ne može ni da interveniše u njeno kretanje, niti da iskupi prošlost u koju gleda (i koju, stoga, možda čak i ne vidi). Upravo ovaj nedostatak kontrole – izazvan strukturom pasivnosti koja određuje naš odnos prema istorijsko-političkom delovanju (pasivnosti koja je povezana sa našom nesposobnošću da odredimo naš odnos prema drugima, prema kretanju istorije i prema svemu što nas sprečava da obuhvatimo i zahvatimo sadašnjost) – čini budućnost nepredvidljivom, a naše odluke i delovanja rizičnim i opasnim. Ovaj nedostatak kontrole, dodao bih, takođe nam pomaže da objasnimo zašto je Benjamin bio toliko opsednut artikulisanjem jedne teorije kockanja.

(...)

Što je Marksu književnost?

Trenutno radiš na eseju o Marksu. Imajući u vidu situaciju današnjeg sveta, procese globalizacije, regionalizacije, itd., šta bi mogao da kažeš o značaju Marksove filozofije obzirom na ove okolnosti?

– Tačno je da pišem o Marksu, ali moj interes u tom radu je, možda nešto skromniji od napora da utvrdim šta bi za nas danas mogli da znače njegovi spisi – iako sam, s druge strane, u iskušenju da kažem da bi za nas, danas, njegovi spisi trebalo da znače sve. Čak bih insistirao na tome, a sledeći skorašnje

radove Deride, Balibara i drugih, da su njegove lekcije – o istoriji, religiji, ekonomiji, ideologiji, zakonu, pravu, nacionalizmu, rasizmu, ropstvu, kolonijalizmu, ratu, medijima, globalizaciji politike i kapitalističkih imperijalizama svih vrsta – danas urgentnije i neophodnije no što su to ikada ranije bile. One ostaju najznačajniji, najizazovniji i najpromišljeniji resurs koji imamo kako bismo oslovili ono što sve brže postaje potpis "našeg doba": ubrzanje nasilja, ekonomske opresije, nejednakosti, gladi, rata i etničkih, verskih i kulturnih sukoba koji danas određuju mnoge oblike patnje i smrti u čitavom svetu – jedno ubrzanje koje je neodvojivo od prividno protivrečnih procesa regionalizacije i globalizacije na koje si uputila, a o kojima sam ja raspravljao kao o Benjaminovskoj "opasnosti".

Marksu sam se, dakle, vratio u spoznaji o neizbežnosti njegovog mišljenja – ne samo za mene lično, nego za "naše doba". Želeći da odredim sredstva njegove analize – šta je to što ih omogućava, ali, takođe, i šta je to u njima što nam pomaže da posvedočimo o jednoj budućnosti, da ostanemo otvoreni za nju, ma koliko nesigurna ona mogla biti – pokušao sam da ukažem na resurse koje je Marks pokrenuo u svojim naporima da ostvari obećanje demokratije i komunizma, koji bi, po prvi put, ustanovili jednu novu svetsku istoriju oslobađanja, pravde i jednakosti Neke od ovih resursa pronašao sam u onome što je Marks podrazumevao pod "književnošću"... Šta je, dakle, književnost za Marksa? Šta je on mislio o njoj kada se nalazio pred njom? Kako je ona za njega postala sredstvo analize utvarne, fantazmatičke, halucinatorne logike kapitala? Kako je ona postala suštinski deo onoga što je on podrazumevao pod politikom, istorijom, ekonomijom, zakonom, itd?...

Pre svega, ova pitanja nas pozivaju na to da razgraničimo različite Marksove likove: 1) Marks koji je opsednut književnošću u onom smislu u kojem je načelno shvatao; 2) Marks bez koga bi bilo nemoguće razumeti književnost – Marks čije je ime uvek bilo povezivano sa analizom književnosti, ne samo u njegovim vlastitim istrajnim referencama i čitanjima, nego, takođe i u delima u kojima se upućuje na njegovo ime i njegove tekstove; 3) Marks koji je tako često koristio književnost kako bi analizirao istorijsko-politički život – koji je koristio Balzaka kako bi analizirao i osudio rojalističku politiku, koji je Šekspirovog *Timona Atinjanina* i Defoovog *Robinsona Kruosa* mobilisao kako bi govorio o ekonomskim procesima koji bi inače ostali nejasni, i koji je koristio Servantesovog *Don Kihota* kako bi kritikovao mladohegelovce; 4) Marks koji, uprkos stalnim upućivanjima na književnost, svejedno govori da književnost kao takva ne postoji, budući da je ona upisana u, i neodvojiva od, jednog nejednako određenog sistema društveno-istorijskih i političkih praksi i proizvodnih odnosa – Marks, drugim rečima, čije materijalističke analize odustaju od pojma književnog dela (tj. dela koje bi bilo isključivo književno), ali koji nam ipak pomaže da razumemo kako nešto poput institucije književnosti nastaje istorijski, politički i ideološki, i Marks koji na taj način revidira naše razumevanje književnosti; i 5) Marks koji oplakuje književnost, iako je piše...

Nema revolucije bez književnosti

Posebno naglašavajući poslednja dva momenta, želeo bih da kažem da je Marksov interes za književnost možda čitljiviji kada prestaje da govori o onome što nazivamo romanima, poezijom, prozom ili pričama, i kada umesto toga, upućuje na iluzije, halucinacije, fantazme, virtualnosti i simulakrume, koji u sve većoj meri obrazuju naše svakodnevno postojanje – i iz tog razloga njegovi spisi ostaju tako suštinski i tako neophodni za nas.

(...)

Mogli bismo čak da kažemo kako je ono što književnost čini književnošću – a to je njena moć da izazove i proizvede iluzionističke, imaginarne, fantazmatičke odnose, njena moć da izumeva – istovremeno i ono što joj onemogućava da ostane prosto književnost, ono što je čini istorijskom i političkom.

Marks nam govori da se istorija i politika događaju na površini reprezentacije (to je, naravno, ono što Benjamin ima na umu kad kaže da "tendencija jednog književnog dela može biti politički ispravna samo ukoliko je, takođe, književno ispravna", ili da "politički ispravna tendencija uključuje književnu tendenciju"). To znači da ne postoji misao o političkom koja istovremeno nije i misao o književnosti. Iako Marks nikada ne povezuje ovu književnu tendenciju sa nekom osobitom politikom – budući da ona uvek može biti mobilisana u različitim pravcima – kada on sugerise da nijedna revolucija ne može postojati bez književnosti, bez reprezentacije koje postaju istorija, on, takođe, tvrdi da nijedna književnost ne može postojati bez revolucije, da ne može postojati nijedna književnost koja nam ne omogućava da izumemo neki svet. Iako isto toliko neverovatna i nesigurna kao i stanje kojem preti, revolucija na koju Marks upućuje odgovara trenutku izumevanja. Nema revolucije bez književnosti znači, dakle, i da nema revolucije bez invencije – a ono što je izumljeno uvek je književnost, ali književnost na način na koji je razumeva Marks: kao ono što nikada nije sebi identično, kao ono što dolazi do sebe samo kada, između ostalog, prizna svoj odnos prema istoriji, politici, religiji, ekonomiji i zakonu, i kada, povlačeći se na ovaj način od sebe, strukturira i uobličava naše odnose prema svetu. Kao medijum istorije i politike, književnost je ono što omogućava transformaciju. Zato bi, za Marksa, jedna politika koja obećava univerzalizaciju emancipacije takođe tražila od nas da zamislimo – kroz »književnost« – jedan svet u kojem više ne mogu da postoje rasizmi, nacionalizmi, klasne ideologije i ekonomske opresije svih vrsta. Ona bi od nas, dakle, tražila da zamislimo ono što nam svet nikada nije ponudio: apsolutnu slobodu, pravdu i jednakost. Iz tog razloga, uvek i u svakom trenutku, moramo iznova da izumevamo svet – zato moramo, a kako bi to rekao Žan-Lik Nansi, "da izumemo svet, umesto da se jednom potčinjavamo a da o drugom sanjamo".

* Zarez donosi skraćenu i novinskoj formi prilagođenu verziju intervjuja koji čini predgovor prijevodu Kadavove knjige *Reči svetlosti*, u izdanju Beogradskog kruga, 2002., a u povodu autorova predavanja u net-klubu mama u Zagrebu

ESEj

Oh, Barbie

Barbie nam kao takva polako nestaje, ostavljajući za sobom svijet napredne, s tehnološkom suvremenošću usklađene, dječje mašte i neobičnim skokom koji je dosad izvela malo koja igračka, sve suverenije vlada odraslom maštom zvanom društvena zbilja ili konstruirana socijalna zbilja

Irena Matijašević

Što čini sumračnu zonu idola današnjice? A što sadržaj prosječne građanski sive ili medijalizirane globalne mašte? Sudjeluju li u nečemu od toga likovi fikcijskih TV-serija koje svoj komični učinak polučuju pukim progovaranjem o ne-lagodi koju nam nosi življeni društveni trenutak: neurotičnost Frasiera, Beckera, ili sebičnost likova Seinfelda.... Zasadi individualizma – uobličeni u likovima samodostatno neveselih bića i njihovih nesuglasica sa zbiljom koja je do jučer bila zajamčena i zvala se recimo *brak, trajna veza ili zajedništvo* – u ovom trenutku proizvode najviše TV-smijeha, izazvanog brojnim činovima komičnog samoprepoznavanja. Carstvo mašte se, međutim, nalazi daleko od *reality fikcija* smišljenih da se odrasli smiju sebi samima, desperadosima suvremenog sretno uređenog društva. To carstvo, u kojem nema mjesta samoporuzi, postoji: čine ga snažna i zadovoljna bića. Samo, nisu ljudska. To su tehnološka bića, tvorevine koje se napajaju *newageovski*-aktiviranim znanjima o aurama – ili, tradicionalnijim, o aureolama (svetokruzima) – u višebojnim energetskim mačevima, iz *ratova zvijezda*. Isti, više koloristički – manje mistički značaj imaju i *power rangeri*, a Pokemoni nam još pružaju i uvid u sitničavo atomizirano znanje o prapočetlima, ili temeljnim elementima.

Gdje je tu Barbie, tema ovog teksta? Lutka ljudskog lika, dakle nemoćna? A ipak uzdignuta do idola? Gdje je njezino mjesto, između ljudski slabog, najneuspjelijeg pilećeg osvjetnika Kalimera i slatkasto ubojitog Pikachua, te goleme energije materijalizirane u najbespomoćnijem obličju? Barbie se ne uklapa u ljudske mreže, s oprekama između odrasle i dječje mašte, ispunjenim proturječnim stvorenjima dobrih animalnih zlonamjernika i nedužnih tehnoloških ubojica, i drugim analitičkim alatcima. Zaboravimo zato, načas, sve dosad rečeno, i krenimo ispočetka, od onoga što se o Barbie može pametno reći.

Barbiologija

Germaine Greer je upozorila na Barbikinu potpuno nerealističnu građu tijela, s nogama dva

puta duljima od trupa, što, ističe ona, onemogućuje Barbie obavljanje ikakva posla, a time i ispuštanje profesije veterinarke ili

Barbie-priča je vegetativna, nema u njoj ni traga ljudskoanimalnog, ali za razliku od realnih vegetacijskih cikličkih mitova rasta i propadanja, ona stoji nepomična u samoj sredini priče, ona živi samo u onoj svijetloj, osunčanoj strani vrta

učiteljice i mnogih drugih, kojima se Mattel svojedobno bio pridružio borbi za emancipaciju žena. A da njoj zapravo trebaju invalidska kolica, trebala bi, prema mišljenju feministkinje Greer, uočiti svaka realističnija djevojčica.

Iako Barbie svojim vlasnicima donosi oko dvije milijarde dolara godišnje, ona sve snažnije, u svojih malodobnih potrošačica, osjeća pritisak spomenutih tehnoratičkih horda. Imaginaciju, uposlenu u proizvodnji njihova

moćnog oružja (i njih kao oružja) omogućila je i izrazila moćna računalna i filmska tehnika. Barbie, dekadentna i artistična, nije za to predviđena: nema filmskog hita (ako se složimo da se u filmske hitove ne računa *prvi film o Barbie*, dostupan na policama bolje opremljenih knjižara) niti napete kompjutorske igrice *preodijevanja Barbie*. Ono što Barbie-interaktivni program nudi svodi se uglavnom na slikovnice *Barbie na pikniku, na selu*, nizanje raznolikih a podjednako ubijenih scena Barbikinom pojavom, koje su možda i punile imaginarij nekih djevojčica, uvjeravajući ih u postojanje scena za koje treba postojati odgovarajuća sprema (garderoba, frizura, itd.) koja čini smislenim postojanje sela. Ili piknika.

Barbie nam kao takva polako nestaje, ostavljajući za sobom svijet napredne, s tehnološkom suvremenošću usklađene, dječje mašte i neobičnim skokom koji je dosad izvela malo koja igračka, sve suverenije vlada odraslom maštom zvanom društvena zbilja ili konstruirana socijalna zbilja.

Tko, naime, nije manje ili više detaljno upoznat s *barbiologijom*, kako se službeno zove *znanost i umjetnost bivanja Barbie*, čiji se sadržaji mogu konzumirati na Internet-stranicama? Tržišni procvat *barbiologije* kapitalizirano

se kuhaju eliksirski nadomjestci ljudskoj slabosti postavimo stvar *Barbie realno*: što će biti s njima koje nose Barbie satove, imaju Barbie gumice za kosu, Barbie tetovaže i jedu Barbikina čokoladna jaja? A igraju se Pokemon-mečeva, vole Harryja Pottera i Pikachua?

Što je od toga dvoga istina? Mogućnost izmjeničnih identifikacija je veliko područje igre djevojčica nove epohe, u kojoj je emancipacija polučila svoje: nitko im ne nameće ništa, ni hiperženstvenu ženu, bivšu njemačku porno-lutku Lilli, poslije lansiranu kao Amerikanku Barbie, ni Mulan i druge žene ratnice ili uspješne trenerice nekadašnjih Meduza, zmajeva, Kiklopa

Takva su neriješena pitanja, kolikogod općepoznata, ipak uzrok mnogim prosudbenim zamkama. Recimo, ozbiljan problem identifikacije prave i neprave Barbike je miješanje *izvanjskih* i *unutarnjih* kriterija prosudbe, posebice ima li se u vidu da se te lutke u svojoj srži mogu izvana prekrivati svakojakim odorama, pa i onim mašti posve nepoticanima. Barbike, nadalje, ulaze u sve ozbiljnije profesije kojima, utoliko, nakon prvog vala feminizacije (i tome razmjernog gubljenja društvenog ugleda) slijedi i pošast barb(ar)izacije, o kojoj, kao jedan od brojnih primjera,

ma domaćeg tiska. One su, kako je poznato, mete ne samo ozbiljne, poluožbiljne i šaljive feminističke ili neke druge društvene kritike, nego i *antibarbie*-kampa-nja, *antibarbie* ili *bang Barbie* umjetnina. A malo tko se, međutim, u navali pokušaja dekonstruiranja socijalne zbiljnosti Barbika, pita imaju li i one pravo na zaštitu svojeg ljudsko-lutkastog dostojanstva. Pravo biti ono što jesu, Barbike. Ništa osim vanjština.

Koliko će dugo Barbie živjeti

Super Barbike ili *power Barbies* se ipak, čini se, ne osjećaju jako povrijeđene: Claudiu Schiffer je bio primio i argentinski predsjednik, dok je zacijelo dvije trećine Argentinki žudilo za njezinim žuto bijelim pigmentima. (Barbika je Arijka, primijetit će neki). Kurnjikova, istina, nije istog podrijetla, ali je uvjerljiv znak nastupa *sporty*-Barbies, koje glume, pjevaju i vrlo su ekonomski emancipirane. Ne moraju, to je sigurno, u invalidskim kolicima teliti kravu, kako su emancipaciju Barbie zamislili u Mattelu.

Ne zaboravimo i visoku književnost. Lik iz romana Saula Bellowa je, primjerice, sreću našao s cvjećarkom, nakon što ga je izmrcvarila *sveučilišna djelatnica* (usp. *Herzog*), koja se svako jut-

Barbie-priča ne postoji, postoji samo nizanje, skupljanje scena, bemisljeno, kao i sijanje sunca ili upijanje njegovih zraka. Zato će Barbie još dugo živjeti, bez nekog većeg razloga, možda malo realističnijih oblina – ali promjena ne smije biti radikalna: pokušajte samo promijeniti oblik cvijetu koji vam se sviđa, koji se gotovo svima sviđa i nema drugog smisla

ra i na toj postignutoj redundanciji Barbie, lutki koja danas utjelovljuje sve već oživotvoreno u svijetu, u izrazito obilnim količinama. Barbie korporacija se, naime, pravodobno okrenula potpunom opremanju malih živih Barbika odjećom, obucom, nakitom, kozmetikom i ostalom pozamanterijom. I tu se začela nova, ali psihološki vrlo zamorna igra: *biti Barbie* i *igrati se s Barbie* istodobno....

Igrati sebe kao Barbie, u skoroj budućnosti djevojaštva, daleko je manje zanimljivo današnjim djevojčicama jer im je sasvim dopušteno sa šest ili osam godina imati Kena, i odijevati se s rafiniranošću veteranskih zavodnica. Moja se generacija toj potrebi utjecala daleko kasnije, možda zbog uskraćene društvene podrške. Možda je preveliko podržavanje tih potreba razlog današnje dosade igranja s Barbie, i preorijentiranja djevojčica prema Harryju, Pokemonima?

Barb(ar)izacija

Među *power rangerima* ili Pokemon-trenerima poneki imaju ženski spol, što nimalo ne proturječi činjenici da u svijetu *naprednih igračaka* vladaju muškarci, i bezrodni, bespolni Pokemoni. S obzirom na to da živimo u *Barbie*-nemitskoj sadašnjosti, svijetu bez isukanog svjetlosnog oružja, bez pomoći istreniranih čudovišta i bez kotlova u kojima

svjedoče i naslovi poput *Glasnogovornice u bikinijima* (*Globus*, 30. kolovoza), posve usklađen s identitetnim koordinatama protagonistice *Seksa i grada*, od kojih je ona najopsjednutija sadržajem naslovne sintagme, koje li podudarnosti, *glasnogovornica*.... I to nakon uspješne, nema sumnje, karijere u nekretninama. Nedavno je pristigla i vijest (*Nacional*, 1. listopada) o kampanji plakatima s vlastitim likom kojim je određena ženska osoba, velika štovateljica Barbie, imenom Angelyne pokušala građane uvjeriti da zaslužuje kandidaturu za gradonačelnicu Los Angelesa.

No, i popularno potrošačka kultura prezire Barbie, svoj proizvod. Ally McBeal, profesionalni odvjetnici koja se, istina, na ponekoj raspravi rasplače, a toleriraju joj se i glasne halucinacije, njoj, primjerice, nitko ne kaže da je *živa Barbika*, nego tu stigmom opravdano dobiva njezina suparnica. Kako bi to utjelovljenje ženske slabosti, koje u prkosnim minicama, često suznih očiju, sama navečer došepesava doma, mogla biti Barbie? Kod Barbie sve štima. Pogledajte samo kako se pažljivo sprema na prozaičan piknik i veseli malim običnim stvarima, od kojih se život sastoji. I, kao uzgred, u nizu uspješnih malih svakodnevnih radosti, ima i svojega Kena, kojega je Ally nepovratno izgubila.

O Barbie se priča i u kolumna-

ro postaravala i uozbiljivala posebnom šminkom, dioptrijskim naočalama i slično. Ubijanje ljepote, ružičastog, floralnog Barbie-svijeta ne bi, čini se, bio društveni dobitak, za Belowa.

Uostalom, to je zanimljiv svijet, svijet ružičastih kabrioleta stvorenih samo da u njima leprša duga raspuštena plava kosa. Barbie-priča je vegetativna, nema u njoj ni traga ljudskoanimalnog. Prvo, herbarijske slikovnice, zatim javno prešanje Barbie po majicama i drugim odjevnim predmetima, fosilizacija ispod PVC-stakalaca Barbie privjesaka i satova, dekorativnost uopće, sve to navodi na zaključak da Barbie pripada vegetativnom svijetu, ali za razliku od realnih vegetacijskih cikličkih mitova rasta i propadanja, ona stoji nepomična u samoj sredini priče. Ili, kako se lijepo o svojem životu izrazio Oscar Wilde, ona živi samo u onoj svijetloj, osunčanoj strani vrta.

Barbie-priča ne postoji, postoji samo nizanje, skupljanje scena, bemisljeno, kao i sijanje sunca ili upijanje njegovih zraka. Zato će Barbie još dugo živjeti, bez nekog većeg razloga, možda malo realističnijih oblina, kako su nedavno odlučili u Mattellu. Ali, promjena ne smije biti radikalna: pokušajte samo promijeniti oblik cvijetu koji vam se sviđa, koji se gotovo svima sviđa i nema drugog smisla. ☐

Zašto antifašizam danas?

I više je no ironično da se iste godine, 2001., zagrebačkom trgu vraća ime žrtava fašizma, minira antifašistički spomenik na zagrebačkom groblju, te podiže spomenik «hrvatskom vitezu» Juri Francetiću

Lovorka Kozole

Dana 9. studenoga obilježava se u većini zemalja suvremenog demokratskog svijeta Dan borbe protiv fašizma i antisemitizma. U Hrvatskoj – ne. Obilježavaju se, radno i neradno, istina, neki praznici slične orijentacije, ali su im datumi u zadnjih desetak godina toliko puta mijenjani da je teško znati što se kada obilježava. U Hrvatskoj, međutim, ima mnogo drugih stvari. U Hrvatskoj se misama zadužnicama obilježava godišnjica smrti poglavnika Pavelića, u Hrvatskoj djevojčice oboljele od AIDS-a imaju vlastite zasebne razrede, u Hrvatskoj mali Romi ne mogu u školu s malim Hrvatima jer “usporavaju intelektualni razvoj malih Hrvata”. Koji će izrasti u velike Hrvate koji opet neće puštati svoju djecu u školu s nekim tko je drukčiji. Možda će neki od tih malih Hrvata u odrastanju proći i fazu skinsa. Možda će jednoga dana pričati svojoj djeci kako su pretukli, izboli ili protjerali nekog Srbina, Ciganina ili nekog zalutalog crnca, kojih u Hrvatskoj,

hvala Bogu, inače nema. Ili će možda biti navijači nekog lokalnog, svejedno kojeg, nogometnog kluba, pa će njihovi klubovi plaćati visoke novčane kazne (kako sada stvari stoje, a možda će za koju godinu za takve prijestupe klubovi biti izbacivani iz međunarodnih natjecanja) jer će oni imitirati majmune na sam pogled na nekog igrača čija je koža drukčije boje. I upravo je u tome razlika između «patoloških pojava» u našoj zemlji i nekoj od zapad-

Premda formalno spada u povijest, fašizam se na mnoge načine vratio, ne tiho, nego vrlo bučno

noeuropskih: da, skinsa ima i tamo, no tamo je svima jasno o čemu je riječ. I možete li zamisliti da glavna urednica njemačke državne televizije daje ostavku ili odgovara pred sudom zbog toga jer je na programu prikazana snimka koncerta na kojemu se pozdravlja s «Heil Hitler»? Zašto fašizam u Europi ne prolazi, premda ga ima, a kod nas ne prestaje rušiti temelje društva koje se ionako jedva pokušava postaviti na svoje vlastite noge i hrani se time? U Hrvatskoj ima mnogo toga što spa-

da u kategorije netolerancije, kršenja ljudskih prava, rasizma, političkog nasilja, svega onoga na čemu se temelji fašizam. U Hrvatskoj postoji i glasna manjina koja polaže pravo na zasluge za oslobođenje zemlje, a time, očito, i pravo da kao taoce svojih političkih uvjerenja drže ostatak stanovništva ove zemlje. Pa smo onda demokratska zemlja u kojoj svatko može reći što misli. Osim onih koji misle da je NDH u hrvatskoj povijesti mračna mrlja, a ne izraz težnji hrvatskog naroda.

Premda formalno spada u povijest, navodno pobijeden nakon Drugog svjetskog rata, fašizam se na mnoge načine vratio, ne tiho, nego vrlo bučno, pa odgovor na pitanje je li uopće pobijeden, glasi: «Nažalost, nije». I zaista je, kako kaže Rastko Močnik, granica između fašizma i antifašizma civilizacijska – na strani fašiz-

Fašizam? Ne, hvala!

ma nema ni civilnog društva ni demokratske politike.

I zašto onda antifašizam? Zato jer je nužno prepoznati što je zaista opasno za civilno društvo. I premda zakoni postoje, oni sami, ma kakvi bili, očito ne mogu osigurati adekvatno rješavanje pojava s natruhama ustaštva ili fašizma. I više je no ironično da se iste godine, 2001., zagrebačkom trgu vraća ime žrtava fašizma, minira antifašistički spomenik na zagrebačkom groblju te podiže spomenik «hrvatskom vitezu» Juri Francetiću. I još je shvatljivo, premda upitno, da policija ne može pronaći krivca za eksploziju, ali mi se čini da ne bi trebao biti problem naći onoga tko je odgovoran za postavljanje spomenika u Slunju.

Zato antifašizam jer i u Hrvatskoj, ili osobito u Hrvatskoj, želimo da ljudi, pogotovo mladi, nauče da su netrpeljivost i netolerancija onoga što je drukčije i onih koji su drukčiji opasna za cijelo društvo. Zato antifašizam jer ne želimo živjeti u takvu društvu. ☒

Centar za djelovanje

Kronologija borbe za ljudska prava u proteklom desetljeću

Mirjana Radaković

Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava izrastao je iz Antiratne kampanje Hrvatske (ARK), u sklopu koje je od 1993. do osamostaljenja 1998. godine djelovao pod nazivom Grupa za direktnu zaštitu ljudskih prava. Jedan je od osnivača Koordinacije organizacija za zaštitu i promociju ljudskih prava u Republici Hrvatskoj. Dio aktivnosti Centra je od samog početka bio usmjeren na poticanje javnosti na zaštitu i afirmaciju kulture demokracije i ljudskih prava, na prevladavanje svih oblika diskriminacije, posljedica rata i time razvoja kulture ljudskih prava. U okviru toga, aktivistice i aktivisti Centra počeli su 1996. godine s obilježavanjem 9. studenog, Međunarodnog dana borbe protiv fašizma i antisemitizma. Zajedno sa Židovskom općinom u Zagrebu, Savezom antifašističkih boraca Hrvatske, Zagrebačkim anarhističkim pokretom, Grupom za ženska ljudska prava B.a.B.e. i Akcijom socijaldemokrata Hrvatske, organizirali su višednevna događanja: javnu tribinu u Židovskoj općini, na temu fašizma, polaganje cvijeća uz razbijene spomen-ploče antifašistima u Zagrebu, protestno skidanje vreće za smeće sa spomenika Krsti Ljubičiću u Runjaninovoj ulici, te odlazak u Jasenovac. U aktivnosti su se uključili i predstavnici romske i srpske zajednice u Hrvatskoj, redakcija *Arkezina*, kao i svih 14 članica Koordinacije za zaštitu i promociju ljudskih prava u Republici Hrvatskoj. Tiskano je posebno izdanje biltena *Kroki* (tromjesečni bilten o ljudskim pravima koji izdaje Centar za direktnu zaštitu), u kojem je

objavljen niz fotografija srušenih antifašističkih spomenika iz cijele Hrvatske. Bilten je poslan na adrese najviših državnih institucija.

U sljedeće tri godine obilježavanje 9. studenoga postalo je redovita aktivnost Centra i gore navedenih organizacija i inicijativa. Svake godine širio se krug onih koji su htjeli sudjelovati ili podržati aktivnosti u povodu tog datuma. Posjet Lobjorgradu (logoru za vrijeme Drugog svjetskog rata, u kojem je 1941-42. stradalo više od 200 židovskih, romskih i srpskih žena), organiziranje likovne radionice za djecu na temu mira, polaganje vijenca na Dotršćini, sve su to bile aktivnosti kojima se ukazivalo na potrebu jačanja tolerancije i poštivanju prava na različitost u hrvatskom društvu.

Izjave za javnost bile su sastavni dio obilježavanja 9. studenoga. Svakom se izjavom ukazivalo na određeni problem u hrvatskom društvu i zahtijevalo se njegovo rješavanje. Problem na koji se ukazalo Izjavom iz 1997. prisutan je i 2002. godine, stoga ga vrijedi citirati:

“...Tražimo od Vlade i Sabora, da – u okviru svoje nadležnosti – pokrenu postupak za vraćanje sadržaja čl. 240. u Kazneni zakon Republike Hrvatske. Zahtijevamo da se i u našoj zemlji zakonom sankcionira sve one koji drže rasističke govore, šire mržnju i netrpeljivost među građanima. Ne želimo mirno gledati i aplaudirati nekome tko se u svojim javnim istupima poziva na ‘genetsku predodređenost’ ili pak posebnost i izuzetnost neke nacije. Smatramo da svatko – bez obzira na kojoj političkoj ili javnoj funkciji bio (ili upravo zbog toga), mora znati ocijeniti težinu i značenje izrečenog, pa i snositi posljedice za to. U ovom slučaju – biti spreman i na kaznenu odgovornost...”

Iako pisana prije četiri godine, i Izjava iz 1998. aktualna je u 2002. godini:

“...želimo upozoriti hrvatske vlasti na

opasnost od razvoja i promocije desnih, radikalnih ideja i politika. Želimo upozoriti na opasnost od zastupanja konzervativnih ideja, temeljenih na mržnji, netrpeljivosti i diskriminaciji. One su jednako opasne kada ih izgovaraju pripadnici ‘neformalnih’ i ‘marginalnih’ skupina i pojedinci, kao i kada se prikriveno ali snažno mogu pronaći u idejama i istupima vladinih dužnosnika te u medijima financiranim iz državnog proračuna, dakle novcem svih hrvatskih građana. Upozoravam i na sustavno i namjerno relativiziranje antifašističkih ideja i simbola u službenoj hrvatskoj politici.

Ne pristajemo na floskulu kojom nam se želi nametnuti teza da je antifašizam povezan s nekom ideologijom, bilo lijevom ili desnom. Antifašizam je upravo suprotno tome. On je civilizacijska tekovina, pogled na svijet, životni stav. I ne pristaje ni uz koju ideologiju, nego upravo suprotno, on je – često – odgovor na vladajuću ideologiju. Tražimo od nadležnih vlasti u Hrvatskoj da praktički i politički iskažu svoje jasno antifašističko opredjeljenje, bez računice i političkog oportunitizma. I nudimo im jedan od mogućih načina kako će to i iskazati. Tražimo da se što hitnije zaštite preostali, i obnove devastirani antifašistički spomenici kao i da se u javnom životu promoviraju i potiču antifašističke ideje, koje su sastav-

Koliko je hrvatska javnost mogla saznati o obilježavanju 9. studenoga, nije teško zaključiti

ni dio civilnog društva i demokratske javnosti. Smatramo to neophodnim i značajnim, upravo ove 1998. godine – kada obilježavamo i 50. godišnjicu donošenja Opće deklaracije o pravima čovjeka koja je nastala kao jedan od odgovora zajednice država na stravične zločine, genocid i uništenja u Drugom svjetskom ratu. Ove dvije obljetnice pružaju dovoljno poticaja da nadležni u Hrvatskoj poduzmu jasne i nedvojbene korake u zaštiti i promociji ljudskih prava te u aktivnom zastupanju ideja tolerancije i uvažavanja različitosti.”

S obzirom na stanje u tiskovnim medijima tih godina, izjave su objavljivali samo *Novi list* i *Arkezina*. HTV je objavio priloge o obilježavanju 9. studenoga u dva navrata. Prilozi su trajali par sekundi i bili su napravljeni tako da nisu poštovali osnovna pravila informiranja. Iz njih se nije moglo saznati tko, što i zašto organizira. Koliko je hrvatska javnost mogla saznati o obilježavanju 9. studenoga, nije teško zaključiti. Reakcija nadležnih državnih tijela nije bilo, osim ako ne računamo policijski zapisnik o skidanju vreće za smeće sa spomenika u Runjaninovoj. No, ako ništa drugo, organizatori akcije nisu dobili prekršajnu prijavu.

Više nema vreće za smeće na spomeniku Krsti Ljubičiću u Runjaninovoj ulici, obnovljena je spomen-ploča u ulici Franje Račkoga 9, spomen-područje Jasenovac se obnavlja, ali zahtjevi iz izjava (samo u izmijenjenom rečeničnom nizu i stilu), bit će prisutni i u ovogodišnjem obilježavanju Međunarodnog dana borbe protiv fašizma i antisemitizma. Sve dok ne budu ispunjeni, potrebno je podsjećati na Kristalnu noć 1938. godine. ☒

Zoran Pusić, Građanski odbor za ljudska prava

Važno je prepoznati

Netrpeljivost, netolerancija, isključivost i propagiranje političkog nasilja kao legitimne političke metode za postizanje vrlo opskurnih ciljeva i danas su prisutni kao što su bili u doba demokratskog dolaska Hitlera na vlast

Lovorka Kozole

Nakon promjene vlasti 3. siječnja 2000. godine rekli ste da, premda je do tada glavni kršitelj ljudskih prava bila sama država, sama promjena vlasti neće riješiti probleme koji su se godinama gomilali. Pokazalo se, nažalost, da ste bili u pravu, i ne samo da je ova vlast propustila osuditi ponašanje prošle, nego je, na neki način, prešutno dozvolila da se takve stvari i dalje događaju.

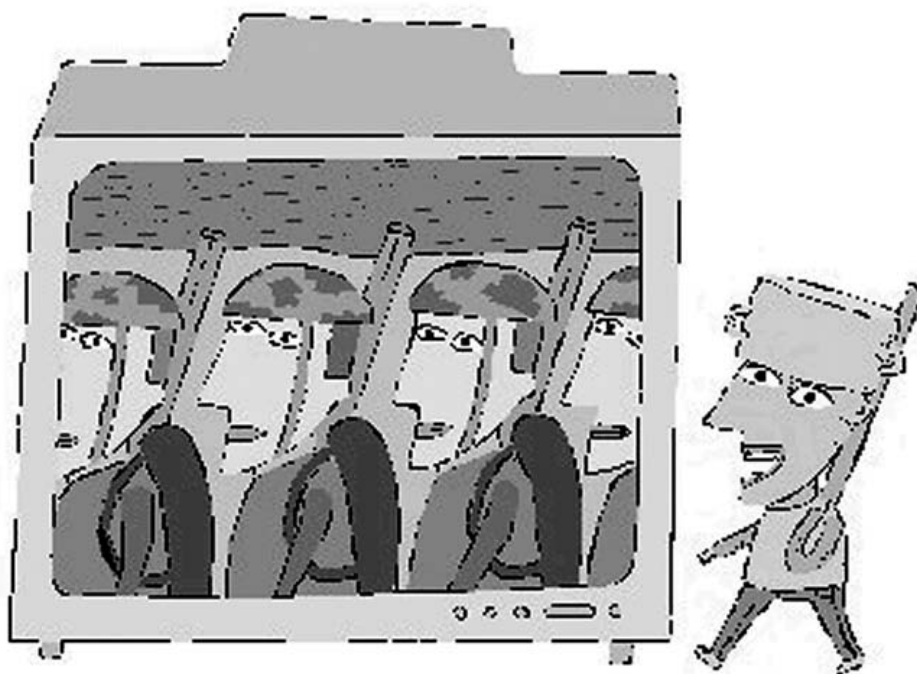
– Taj moj komentar bio je zapravo optimističniji nego što je na kraju ispalo. Želio sam naglasiti da su problemi te vrste duboki, da na njima treba raditi i da ih se ne može riješiti dekretima preko noći, da ova vlast neće moći, čak i ako se potruži, iskorijeniti izvore tih problema, nego će biti potreban proces obrazovanja koji uvijek dugo traje. Ovdje nije riječ o pretvorbi i lopovluku nego o tome da je već samo nesuprotstavljanje – a da se o poticanju i ne govori – širenju međuetničke mržnje i netrpeljivosti od strane Vlade i države tijekom devedesetih, dovelo do degeneracije moralnih i civilizacijskih standarda velikoga dijela društva. Međutim, sada kada mi to citirate, u svjetlu gotovo dvije godine koje su iza nas, mogu reći ne samo da su to ozbiljni problemi s teškim i dugotrajnim posljedicama nego, nažalost, da vlast od 3. siječnja nije pokazala ozbiljne napore da te posljedice ublaži. Mnogi su ljudi prilično razočarani ne samo neučinkovitošću vlasti, nego pomanjkanjem političke volje da se stvari koje su se dogodile jasno imenuju, osude ako su za osudu, a brane ako ih se čista obraza i s uvjerenjem može braniti. Mislim da je to (bio) primarni zadatak Vlade i da je to potrebno napraviti zbog psihičkog zdravlja nacije, zbog nas samih. Zločine i najgrublja kršenja ljudskih prava koja su se dogodila, nemoralno je i za naciju pogubno «gurati pod tepih». A uz to je i glupo; jer ova Vlada nije za zločine odgovorna, ali bit će odgovorna ako ih ne procesuirati i ako ni ne pokuša otkloniti dio njihovih uzroka.

Neke nove ankete, nedavno je to bilo u novinama, govore da danas u Hrvatskoj svaki četvrti građanin smatra kako bi Srbe trebalo protjerati iz Hrvatske. Ako postoji takvo javno mnijenje to je stvar na koju odgovorna vlada mora usmjeriti svoje djelovanje, a na te rezultate do sada nije bilo nikakve reakcije. Ako imate četvrtinu ljudi koji tako razmišljaju, koji žele istjerati jednu manjinu, cijela zemlja je u velikoj nevolji. Ako imate takvu situaciju u društvu, a anketa je napravljena na uzorku od tisuću ljudi, onda sve ostalo gubi smisao. Onda npr. autoceste postaju isto što i Hitlerovi *Autobahni*.

Garancije nema

Bojim se da nikakav industrijski razvoj neće dovesti zemlju na zelenu granu ako imate takvu situaciju u društvu. Naravno da je duboko siromaštvo uvijek plodno tlo za najrazličitije vrste demagoga i najrazličitije vrste ekstremizama te da je poboljšanje životnog standarda važan pre-

metnim stadionima. Ali kad (i ako) se uopiju nametnuti svoje će manire sa stadiona prenijeti, primjerice, u Sabor. S druge strane iznenađujuće je i zabrinjavajuće, kako ni visoko obrazovanje nije garancija protiv prihvaćanja tako nasilnih, primitivnih i zločinačkih ideologija kao što su fašizam, odnosno ustaštvo.

U medijima, posebno na televiziji, godinama je vođena politika koja je ekstremne pokrete i promociju političkoga nasilja relativizirala i prikazivala kao jedan od mogućih političkih stavova

duvjet za razvoj demokracije. No, on nije dovoljan; Hitlerova Njemačka i Musolinijeva Italija bile su ekonomski razvijenije zemlje nego većina zemalja iz njihovog okruženja.

Da se javnim djelovanjem stvari mogu promijeniti najsvježiji su primjer događaji oko optužnice protiv generala Bobetka. Neke su ankete, kojima su mahali različiti saborski zastupnici optužujući predsjednika Mesića zbog njegova govora, pokazale da 85% stanovništva podržava politiku suprotstavljanja Haagu. U Saboru su izravno rekli, od predsjednika HDZ-a na dalje, da predsjednik Republike ide protiv cijelog naroda, jer ankete pokazuju da se 85% stanovništva protivi tome da se Bobetku uruči optužnica. No, pokazalo se da je poslije njegova govora taj broj pao na 50%. Na javno mnijenje može se utjecati i pozitivan utjecaj na njega, a ne kalkulatorsko kaskanje za njim, zadaća je odgovornoga političara.

U nekim primitivnim sredinama ljudi pod pritiskom svoje okoline mogu davati izjave o potrebi istjerivanja Srba. Uvijek će postojati *ludi rub* koji će biti sklon nasilju, koji će biti sklon protjerivanju crnaca, Cigana, Srba, žena, pasa, mačaka ili Židova. Na našem poštanskom sandučiću netko je rukom napisao «Židovi»; mi smo Odbor za zaštitu ljudskih prava, no to znači da je zaštita ljudskih prava prepoznata kao nešto što se suprotstavlja fašizmu, političkom nasilju i ekstremizmu. A oni koji podržavaju fašizam, političko nasilje i ekstremizam napisali su jednu riječ za koju smatraju kako govori sve. Oni nas stavljaju u isti koš sa Židovima kojima je, u krajnjoj liniji, mjesto u plinskim komorama i logorima. Dakle, takvih tipova ima u svakom društvu. Pitanje je samo ostaju li ti opskurni tipovi s ruba društva na rubu društva ili su se nametnuli kao relevantna politička snaga. Ratovi, ekonomske krize i slične nedaće, koje su za normalne ljude nesreća, za te su tipove bogom dana prilika. Inače im ostaje divljanje po nogo-

koncentracione logore? Ono što je uistinu bitno jest naučiti ljude, možda počevši od srednje škole, kako prepoznati početne znakove degeneracije društva prema netoleranciji, političkom nasilju i, konačno, fašizmu.

Čini mi se da se u Hrvatskoj neke pojave izbjegavaju nazvati pravim imenom. Primjerice, skinski koji se zaista pozivaju na fašističke ideje smatraju se marginalnom pojavom. Jesu li oni uistinu marginalni?

– Nadam se da oni još jesu marginalna pojava. Ono što kod nas više zabrinjava jest činjenica da se pojave, u koje spadaju i skinski i koje karakterizira političko nasilje, rasizam, zagovaranje etničke netrpeljivosti, pokušavaju prikazati kao nevažne. Navest ću dva primjera. Nedavno je Thompson dobio nagradu Splitske županije. Župan Lukšić dao mu je nagradu i u obrazloženju govorio o Thompsonu kao moralnom uzoru tolerancije, hrvatstva i slično, neke uobičajene političke floskule koje su u tom slučaju ruganje zdravom razumu. Slušao sam Thompsona više puta; svaki put to je kombinacija vulgarnosti i propagiranja ustaštva. Uobičajena točka je psovanje majke preko razglaša svima koji su glasali za Mesića i Račana. Da se o izravnom propagiranju međuetničke mržnje i ne govori. I takav čovjek dobiva nagradu jedne velike županije koja bi trebala gajiti neke mediteranske tradicije tolerancije.

Ono po čemu skinski nisu marginalna pojava i po čemu su opasniji nego drugdje, je atmosfera u cijelom društvu gdje se njihovo divljaštvo premazano hrvatstvom pokušava prikazati kao jedna više-manje mladenačka neumjerenost. To vodi do drugog primjera. U medijima, posebno na televiziji, godinama je vođena politika koja je ekstremne pokrete i promociju političkoga nasilja relativizirala i prikazivala kao jedan od mogućih političkih stavova. Ne tako rijetko emisije na TV koje govore o političkom ekstremizmu na jednu stranu stavljaju one koji zagovaraju etničko čišćenje i brane zločine, a na drugu, kao ekstremiste, ljude koji se zalažu za obranu ljudskih prava, za ravnopravnost ljudi, za kažnjavanje ratnih zločina. Ako netko u Saboru može reći: «Srbi više nisu politički, nego ekološki problem» ne treba se čuditi da se to u nekom zabitom selu shvaća doslovno. Konačno, to je doslovno i rečeno.

Država ima odgovornost

Oblik ponašanja prema skinsima mogli bismo nazvati *ne talasaj*: skinheads i su nešto što se svuda pojavljuje, prema tome to nije opasno kod nas. Političari koji izjavljuju kako morate djecu učiti da mrze Srbe uvaženi su odvjetnici ili saborski zastupnici. Po tom je pitanju u Hrvatskoj u zadnje dvije godine premalo učinjeno, jer je i dalje, bez obzira na političke promjene od 3. siječnja, veći dio tereta zaštite ljudskih prava na nevladinim organizacijama i nekim medijima, koji su ipak još u manjini, ako računamo televiziju. Kritičan prodor nije napravljen na televiziji. Primjerice, gledam skijanje, na redu je neki Austrijanac i komentator kaže: «On potječe iz Bleiburga, mjesta gdje su stradali najveći sinovi hrvatskoga naroda». To je konstantna indoktrinacija. Možemo li stvoriti javno mnijenje koje neće tolerirati takve stvari?

Može li se to javno mnijenje stvoriti edukacijom ili je potrebna deustašizacija kao u Njemačkoj poslije rata?

– Nadam se da za deustašizaciju nije prekasno. U Hrvatskoj ne postoje neki uvjeti koji su postojali u Njemačkoj. Bosna i Hercegovina mnogo više odgovara njemačkoj situaciji poslije rata, jer ima protektora koji može takve stvari uvesti. Mi smo prepušteni vlastitim snagama. To je i dobro i loše. Ako ste odrasli morate donositi odluke sami. Jesmo li smo sposobni za to? Meni se čini da smo na rubu. Imamo dosta jaku nevladinu scenu na kojoj se artikuliraju takvi zahtjevi, imamo predsjednika Republike koji je više puta

Mnogi su ljudi prilično razočarani ne samo neučinkovitošću vlasti, nego pomanjkanjem političke volje da se dogodile jasno imenuju, osude ako su za osudu, a brane ako ih se čista obraza i s uvjerenjem može braniti

Stalna promocija političkoga nasilja

Premda bi antifašizam 21. stoljeća trebao biti čuvanje demokracije, ljudskih prava i civilnoga društva, u Hrvatskoj postoji problem s pribivaćanjem antifašizma kao temelja suvremene demokracije.

– Antifašizam se javlja kao reakcija na fašizam, kao reakcija protiv jedne ideologije koja negira osnovne ljudske vrijednosti. Pod fašizmom se podrazumijeva određena skupina političkih ideologija i pokreta. Umberto Eco je, pišući o fašizmu, naveo čak desetak karakteristika po kojima bi se neka ideologija kao fašizam mogla prepoznati. Postoje desni populizmi koji imaju mnoge karakteristike fašizma, početne, ali ne znači da će se razviti do koncentracijskih logora. S druge strane, imate neke politike koje u svojoj praksi, kao Staljinova politika ili Crveni Kmeri u Kambodži, počinu užasne zločine protiv čovječanstva, koje uvode konc-logore, iako nosioci tih politika sigurno sebe ne bi smatrali fašistima. Kako to prepoznati prije nego se te tendencije pretvore u

Juan Pablo Ordoñez, šef misije Ureda visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj

Pred Hrvatskom je dugačak put

Ako kažete da je situacija u nekoj zemlji bolja od situacije u nekoj drugoj, to bi značilo da su neka prava bitnija od nekih drugih – što nije slučaj, jer su sva prava jednako važna

Trpimir Matasović

Kako biste usporedili stanje poštivanja ljudskih prava u Hrvatskoj sa situacijom u drugim europskim zemljama?

– Za početak, moram reći da mrzim usporedbe, pogotovo kad je riječ o ljudskim pravima. Unatoč činjenici da su ljudska prava opća i primjenjiva na sve bez razlike, postoji i činjenica da je po nekim pitanjima situacija u nekim zemljama bolja, u drugima ne tako dobra, a u trećima vrlo loša. No, po nekim drugim pitanjima situacija može biti i obrnuta. Tako postoje zemlje u kojima je stanje socijalno-ekonomskih prava prilično dobro, ali stanje političkih prava nije tako dobro. Dakle, kako se onda uopće može uspoređivati? Ako kažete da je situacija u nekoj zemlji bolja od situacije u nekoj drugoj, to bi značilo da su neka prava bitnija od nekih drugih – što nije slučaj, jer su sva prava jednako važna. Dakle, možete uspoređivati samo koliko koja zemlja primjenjuje međunarodne standardne u pogledu svakog pojedinačnog prava.

Nastojanja su jedno, a realizacija drugo

Za koja prava smatrate da su u najkritičnijem stanju u Hrvatskoj?

– Najprije morate uzeti u obzir da je Hrvatska zemlja u tranziciji, i to višestrukoj – od rata prema miru, od komunizma prema demokraciji, od socijalističke privrede prema tržišnoj. Već i to postavlja specifičan niz pitanja kojima se morate baviti na području ljudskih prava. Mislim da je Hrvatska u toj tranziciji, posebice posljednjih nekoliko godina, ostvarila korak naprijed u formalizaciji ljudskih prava. U osnovi, formalizacija se počela ostvarivati u zakonodavstvu – premda ima još posla, postoji napredak. Napredak je ostvaren i u nastojanju vlasti da se približi određenim standardima. Međutim, u mnogim slučajevima, nažalost, ostajemo u toj fazi i nije ostvaren pomak prema provedbi tih nastojanja. Dakle, nastojanja postoje, no ona se još nisu odrazila na stvarno stanje u mijenjanju i poboljšavanju života ljudi. A upravo o tome i govorimo kad govorimo o ljudskim pravima – nije riječ se samo o zakonodavstvu i nastojanjima nego o provođenju u djelo.

U tom kontekstu, pred Hrvatskom je još dugačak put. Na primjer, u vezi s manjinama – i to svim manjinama – etničkim, rasnim, religijskim, seksualnim i svim

**Fašizam?
Ne, hvala!**

drugim. Još se mnogo toga mora napraviti u vezi s diskriminacijom pri zapošljavanju, povratku, obnovi. Mnogo je posla i u vezi s Romima, pri čemu je segregacija glavni problem, koji treba shvatiti vrlo ozbiljno. U tom pogledu nastojanja nisu dovoljna, nego treba započeti postupni proces primjene međunarodnih standarda. Naravno, tu su i veliki problemi sa socijalno-ekonomskim pravima, kao i problem korupcije koji izravno utječe i na ljudska prava.

morati napustiti Hrvatsku a da ne ostavimo ikakve projekte za sobom.

Zbog kojih razloga Ured visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda zatvara svoju Misiju u Hrvatskoj 1. siječnja 2003.?

– Riječ je o nekoliko različitih pitanja. Jedno se od njih odnosi na naše resurse. Ured visokog povjerenika za ljudska prava nema dovoljno sredstava za održavanje jakog ureda u Hrvatskoj, s obzirom na to da ne postoji dovoljan interes međunarodne zajednice za financiranjem ureda

Budućnost projekata koje želimo ostaviti za sobom ovisi o tome hoćemo li postići sporazum s Vladom. Pokazalo se da je to krajnje težak proces, a ako konačne odluke ne budu donesene do 10. studenog, morat ćemo napustiti Hrvatsku bez da ostavimo ikakve projekte za sobom

Signali netolerancije i neznanja

Tijekom posljednjih nekoliko mjeseci tri su događaja pobudila veliku medijsku pozornost – nasilje za vrijeme i nakon lipanjskog Gay Pridea u Zagrebu, segregacija romske djece u Medimurju, te slučaj HIV-pozitivne djevojčice u Dalmaciji. Smatrate li te događaje izoliranim incidentima ili odrazom cjelokupnog stanja u hrvatskom društvu danas?

– Mislim da su ti događaji signali situacije u društvu. Ne bih ih nazvao ni izoliranim ni općim incidentima. No, ti događaji upućuju na stupanj netolerancije, ali i neznanja u društvu. Ujedno, ti događaji pokazuju da još uvijek postoji i problem vrlo jakih nacionalističkih uvjerenja i stavova koji se moraju promijeniti u smjeru poštivanja jednakih prava bez diskriminacije.

Kako ste u ovom trenutku zadovoljni suradnjom s hrvatskom vladom? Je li Vlada uopće jedina institucija koja može utjecati na poboljšanje stanja ljudskih prava u Hrvatskoj?

– Počet ću s drugim dijelom pitanja – definitivno ne. Vlada Republike Hrvatske ima pred međunarodnom zajednicom obavezu štiti i promicati ljudska prava. Srećom, postoje i među nevladinim organizacijama vrlo jake snage koje igraju i trebaju igrati vrlo značajnu ulogu. One imaju našu punu podršku za svoj rad.

Nastojanja nisu dovoljna, treba započeti postupni proces primjene međunarodnih standarda

Misija u Zagreb, Misija iz Zagreba

Tijekom devet godina koliko smo u Hrvatskoj našli su odnosi s hrvatskom vladom bili vrlo dobri. Ipak, kad govorimo o budućnosti projekata koje želimo ostaviti za sobom kad krajem godine zatvorimo Misiju, kako bi se iskoristilo sve što smo naučili u proteklih devet godina, moramo o tim projektima postići sporazum s Vladom. Pokazalo se da je to krajnje težak proces, u kojem konačne odluke moraju biti donesene do 10. studenog, ili ćemo

kakav je ovaj u Hrvatskoj. Time smo dovedeni u situaciju da moramo donositi teške odluke i odlučivati o prioritetima. Drugo pitanje ima veze s tim prioritetima – s obzirom na to da je u Hrvatskoj postignut određeni napredak, premda dalek od savršenog, morali smo donijeti odluku o zatvaranju ureda u Hrvatskoj, kako bismo uložili više napora u nekim drugim zemljama u kojima je situacija puno lošija. Također, hrvatska je vlada odlučila krajem godine zaključiti naš mandat.

Od promatranja do suradnje

Već ste govorili o utjecaju koji na hrvatsku vladu mogu imati nevladine organizacije u Hrvatskoj. Koje će, međutim, institucije međunarodne zajednice nastaviti promatrati stanje ljudskih prava u Hrvatskoj po isteku vašeg mandata? Hoće li i Ured visokog povjerenika za ljudska prava nastaviti promatrati situaciju i, po potrebi, činiti pritisak na hrvatsku vladu?

– Čisto "promatranje" je pojam koji mnoge vlade iz određenih razloga ne vole koristiti. Govorimo o pomaku od čistog promatranja prema projektu tehničke suradnje. To znači da pomažemo Vladi u provođenju međunarodnih obaveza na području ljudskih prava – dakle, da postoji zakonodavstvo i aktivnosti koje su u skladu sa zahtjevima međunarodne zajednice. Taj je pomak već ostvaren u posljednjih nekoliko godina.

Ako do 10. studenog postignemo sporazum s Vladom, ostat ćemo prisutni s nekim projektima u Hrvatskoj, kroz koje ćemo joj i dalje izravno i neizravno pomagati u poboljšavanju stanja ljudskih prava i ispunjavanja međunarodnih obaveza.

Ako sporazum ne bude postignut, postoje i drugi načini. Primjerice, postoje i brojni drugi mehanizmi Ujedinjenih naroda izvan okvira Ureda visokog povjerenika za ljudska prava. Postoji Odbor za ljudska prava, Odbor za socijalno-ekonomsku i kulturna prava, Odbor za borbu protiv rasne diskriminacije – dakle, različita tijela mogu analizirati stanje ljudskih prava u Hrvatskoj, iznositi svoje stavove o tom stanju i davati preporuke državi kako da ispuni svoje obaveze. Naravno, zadržat ćemo i blisku suradnju s nevladinim organizacijama u Hrvatskoj, s obzirom na to da smo s njima uspostavili vrlo dobru komunikaciju. One nam stoga mogu osigurati informacije koje mi potom možemo prosljediti različitim odborima i drugim posebnim mehanizmima Povjerenstva za ljudska prava. ☐

pokazao kako zna reći i izabrati pravu stvar u kritičnim situacijama; kada nam je vojni puč visio iznad glave, kada su generali pisali pisma koje je kao prva vijest sa specijalnom pozadinom bila objavljena na televiziji u trenutku kada su predsjednik Republike i premijer bili izvan zemlje, a biskupska konferencija tome dala nedvosmislenu podršku. Ili kada je uzavrela cijela situacija oko Bobetka, kada su sankcije bila vrlo moguća opcija, istup predsjednika Mesića bio je presudan. Postoje u hrvatskom društvu snage koje bi mogle zemlju izvesti iz te kritične zone. Mislim da je zakon o zabrani isticanja ustaških i fašističkih oznaka dobar korak u tom smjeru. Naravno, bilo bi puno bolje da je televizija imala snage djelovati odgojno, što je mogla, i nakon čega vjerojatno nikakve zabrane ne bi ni trebale. Televizija nije samo zabava, utjecaj koji ima je možda ravan školovanju. Država ima odgovornost da je koristi i za promociju društveno vrijednih ideja. To je pozitivna kontrola medija i pozitivna upotreba medija u političke svrhe. Kvaka je u tome da sve ovisi koje su to društveno vrijedne ideje.

Vratio bih se onome što je važno naglasiti: kod svih ovih diskusija o fašizmu i idejama koje iza njega stoje, a koje su postojale i prije nego se fašizam pojavio kao pojam, od spaljivanja vještica, pogroma različitih etničkih manjina, važno je da se sve te pogubne ideje na vrijeme prepoznaju. I to treba učiti djecu u školi, kako bi to razumjela. Ako dozvoljavate da se u društvu događa promocija nasilja i netrpeljivosti u velikoj ste nevolji. To društvo klizi prema totalitarizmu, prema društvu koje će proganjati ljude ili u kojem će prevladati politička struja koja će ukinuti slobode i proganjati dobar dio svog vlastitog stanovništva. To se u ljudskoj povijesti nije dogodilo samo jednom i stoga se mogu zaključiti neke pravilnosti, jer postoji zajednički nazivnik.

Uvrijeđeni fašisti

Dan 9. studenoga obilježava se u svijetu kao Dan borbe protiv fašizma i antisemitizma, no ipak će se obilježiti i kod nas.

– To je prilika da se u javnosti upozori na latentnu opasnost koja postoji. U hrvatskom društvu je ona, nažalost, posebno prisutna. Imamo ne samo kavanske diskusije, nego i diskusije u vodećim medijima, akademike koji zastupaju stavove koji su, po mom mišljenju, izravna promocija onih najgorih karakteristika fašizma. Današnji političari koji propagiraju takve ideje strašno bi se uvrijedili kad biste im rekli da su fašisti, jer se fašizam danas upotrebljava gotovo kao psovka. Ali su netrpeljivost, netolerancija, isključivost i propagiranje političkog nasilja kao legitimne političke metode za postizanje vrlo opskurnih ciljeva i danas prisutni kao što su bili u doba demokratskoga dolaska Hitlera na vlast. Zato je 9. studeni prilika da se o tome govori, propagira obrazovanje u tom smjeru, kako bismo znali o čemu je riječ i kako bismo to mogli prepoznati na vrijeme. To je izuzetno važno, posebno u Hrvatskoj, jer smo u Drugom svjetskom ratu imali pokret koji je tvrdio da se bori za Hrvatsku, a bio je *par excellence* fašistički. Ustaštvo je zločinački pokret, zločinačka ideologija i to treba ponavljati. Sve marginalne skupine – od skinhedsa do Bad Blue Boysa i Torcida – koje su sklone nasilju, sklone su i ideologijama koje propagiraju političko nasilje. Zato u Hrvatskoj treba, ne samo 9. studenoga, govoriti o pogubnosti takvih političkih ideja i takvih sustava vrijednosti. Ove godine bit će u povodu 9. studenoga skup na Zrinjevcu, a poslije podne Građanski odbor za ljudska prava zajedno s fondacijom Heinrich Böll u muzeju Mimara organizira izložbu plakata o Holokaustu koje je napravio centar Simon Wiesenthal. Izložbu će otvoriti predsjednik Republike i bit će otvorena do 25. studenoga. Volio bih da se izložba prikaže i u drugim hrvatskim gradovima i mislim kako bi bilo korisno da je posjete i daci srednjih škola. ☐

Jezik progona

Godine 1944. stavili su mi žutu zvijezdu koja je u simboličnom smislu još tu; do danas je nisam uspio odstraniti

Imre Kertész

Moja je tema sloboda samoodređenja, koja povlači za sobom jednostavnu pretpostavku da svaki član društva ima pravo biti ono što jest. Nitko ne bi smio postati predmet ismijavanja ili žrtva diskriminacije zbog svog rođenja ili načina na koji izabire shvaćati sebe čak i ako tu diskriminaciju opravdavaju, otvoreno ili prikriveno, postojeće vlasti. Istodobno, naravno, nitko ne bi trebao uživati u nezasluznim pogodnostima zahvaljujući podrijetlu, uvjerenjima, razmišljanjima ili jednostavno zbog toga što je to što je. Ovdje u Europi, te se slobode shvaćaju *zdravo za gotovo*; uživajte u njima u svakodnevnom životu kao u temeljnim ljudskim pravima i možda ne vidite potrebu da se o njima raspravlja. No, ipak je nužno razgovarati o tom pitanju, jer čak i u zapadnim demokracijama, sloboda samoodređenja nije, kako se to na prvi pogled može činiti, zadovoljavajuće riješena. Istina je da je koncept ljudskih prava, od kojih je najosnovnije pravo na slobodu i dostojanstvo, bio najprije oblikovan u zapadnoj civilizaciji. No, totalitarna država također potječe odavde. Za dvadesetostoljetne diktature bilo je normalno da ukinu prava pojedinca kako bi stjerali narod kao ovce u goleme obore i kako bi mu pridali lako prepoznatljive, upadljive etikete – pretjerano očita obilježja privilegirane ili stigmatizirane države. Obične se misli na ekstremne rezultate takvih određujućih ograničavanja. Postoje, naime, deseci drugih između njih, koji predstavljaju različite oblike diskriminacije.

Kolektivna diskriminacija

Ne možemo precijeniti štetu nanесenu institucionalizacijom i praktičnom primjenom tog sustava kolektivnog obilježavanja – koliko je to iskrivilo poglede ljudi, zatrovalo njihove međusobne odnose i izopačilo njihovu sliku o sebi.

Sustav simbola koji su stvorili nacisti bio je na neki način najjednostavniji i najočitiji. Njihov je cilj bio istrijebiti određene narode dok su druge poticali da se množe kao da su rasplodne kobile. U komunističkim diktaturama, situacija je bila kompliciranija. Tamo su činovnici koji su činili selekciju uvijek bili unutar kruga i neprestano slali ljude od jednog kaveza do drugog. Ponekad se događalo da je, tijekom procesa selekcije, i dežurni činovnik bio odjednom ubačen u jedan od neugodnih kaveza, u koje je, do tog trenutka, marljivo premještao druge. Ne želim se upustiti u analizu diktatorskih režima, koji su diskriminaciju i genocid pretvorili u opći princip. Osim toga, spomenuo sam samo dva najekstremnija oblika kolektivne diskriminacije u dvadesetostoljetnim diktaturama i naveo samo primjere iz Europe. Znamo da postoji mnogo ne-europskih oblika diskriminacije. Čak i u Europi postoje blaži, ali ipak prilično efikasni oblici kolektivne diskriminacije koju bismo mogli nazvati građanskom diskriminacijom. Izvršne vlasti čine se nemoćnima u borbi protiv građanske diskriminacije, a političari od milja nazivani populistima koriste to s nekom vrstom lagodne besramnosti. Zatim je tu, osobito u istočnoeuropskim postkomunističkim državama, vrsta diskriminacije koju vlast prešutno dozvoljava, čak i potiče, premda to službeno žestoko negira. Ne tako davno, indijska spisateljica Urwash Butalia ispri-

Svojedobno su kulturna središta i sveučilišni gradovi, u kojima se govorilo tri ili četiri jezika, postali provincijske žabokrečine u velikim carstvima i jednostavno nestali s kulturne karte Europe

povijedala je svoje iskustvo. Od nje smo saznali što se događa stanovništvu kada se politika umiješa između dva naroda, u ovom slučaju Indijaca i Pakistanaca, koji govore istim jezikom i dijele istu kulturu – način razmišljanja i njihovi životi mogu samo biti potpuno poremećeni religijskim fanatizmom i iracionalnim nacionalizmom. Praktično preko noći, ti ljudi su se našli u dva različita logora i odjednom nisu znali što da rade s vlastitom egzistencijom, vlastitim čistim identitetom, do tog časa neuznemiravanim samoodređenjem.

Ideologija umjesto kulture

Mi Europljani često smo proživljavali takve iznenadne, brutalne promjene u prošlom stoljeću – više u istočnoj i srednjoj Europi nego u zapadnom dijelu kontinenta. Te promjene obično su popraćene nepopravljivim kulturnim gubicima. Svojevremeno kulturna središta i sveučilišni gradovi, u kojima se govorilo tri ili četiri jezika, postali su provincijske žabokrečine u velikim carstvima i jednostavno nestali s kulturne karte Europe. Mnogi će pomisliti na Černovcy u kojemu je pjesnik Paul Celan stvarao, "grad u kojem žive ljudi i knjige". Upravo su Nijemci, a to je bila posljedica njihove želje za svjetskom dominacijom, bili ti koji su uništili njemačku kulturu u multinacionalnim, multijezičnim područjima otkud je stanovništvo masovno bježalo, područjima u kojima je uglavnom dominirao njemački kulturni utjecaj. Oni su uništili židovske manjine na tim područjima koje su govorile njemački ili jidiš, a koje su dale njemačkom jeziku književne veličine kao što su Joseph Roth, Franz Kafka i Celan.

Često živeći u drugim jezičnim sredinama ti su pisci pisali na njemačkom i to su činili zato jer je to bio jezik kojim su govorili u roditeljskoj kući, a kako su bili Židovi i time bez korijena i kozmopoliti, razmišljali su u okvirima velikog jezika. Pisati na njemačkom za te je pisce predstavljalo intelektualnu neovisnost; osiguravalo im je slobodu samoodređenja. Danas te, nekada djelomično njemačke kul-

turne zone (naglašavam riječ djelomično) – od, recimo, poluotoka Crima kroz Bukovinu i Galiciju prema sjeveru – više ne obogaćuju njemačku kulturu, a odgovorni za taj gubitak su sami Nijemci.

Postavljanje politike i kulture kao neprijatelja umjesto kao suprotnosti karakteristično je fenomen dvadesetog stoljeća. To ni u kom slučaju nije prirodni razvoj; politika odvojena od kulture stvara neograničeni despotizam kroz puku moć i može se osvetiti strašnim promašajima. To razdvajanje možda neće uništiti živote i imovinu, ali uvijek kvari ljudsku dušu. Sredstva destrukcije nazivaju se ideologijom. Dvadeseto stoljeće, stoljeće zapamćeno po katastrofalnim gubicima kulturnih vrijednosti, preokrenulo je vrijednosti u ideologiju.

Najtragičniji aspekt te promjene bio je da su mase, koje nikad nisu imale pristup kulturi, primile ideologiju umjesto toga. Takav je razvoj imao mnogo uzroka, od kojih je jedan sigurno bila činjenica da su se te mase pojavile u vrijeme kada je europska civilizacija prolazila kroz jednu od najvećih, ako ne najveću, duhovnu krizu. Bilo je ljudi koji su, uz pomoć suptilne tehnike razvijene mašinerijom političkih stranaka, preuzele kontrolu nad masama. Možda je Thomas Mann rekao da je dovoljno nazvati veliku masu ljudi Narodom (Volk) kako bi ih privolio da prihvate gotovo sve. Za to nije bila potrebna totalitarna država; autoritarna vlast Franca, Dolfusa ili Nicholasa Horthyja mogla je također pretvoriti religiju, patriotizam i kulturu u politiku te pretvoriti politiku samu u oruđe mržnje.

Kod kuće kao stranac

Mržnja i laž – to su vjerojatno dva najvažnija dijela političkog odgoja koji su imali ljudi u dvadesetom stoljeću. Moramo se samo prisjetiti one "dvije minute mržnje" u Orwellovoj 1984. "Laž nikada nije bila tako snažna sila u stvaranju povijesti kao u posljednjih trideset godina" napisao je Sándor Márai 1972. godine. To se posebice odnosi na zemlje istočne i sred-

**Fašizam?
Ne, hvala!**

nje Europe, koje su nakon Prvog svjetskog rata iznijele na vidjelo pretjerano osjećajne nacionalističke osjećaje. Velika srednjoeuropska sila, Austro-Ugarska monarhija, nestala je, a njezina je dezintegracija proizvela otrove koji su zarazili nove nacionalne države nastale na tom području. Na sveučilištima i u školama okrutno okrnjene Mađarske, doneseni su diskriminacijski zakoni, a godine 1938. izglasana je još šira protu-židovska legislativa. Godine 1944. stavili su mi žutu zvijezdu koja je u simboličnom smislu još tu; do danas je nisam uspio odstraniti.

Priznajem da se čini zapanjujućim da više od deset godina nakon eliminacije posljednje europske totalitarne države, više od deset godina nakon uvođenja predstavničke demokracije u ovom dijelu Europe, ipak moram reći sljedeće. Istina je da se nije bilo lako suočiti s tom činjenicom, a još je teže s njome se pomiriti. Takvo bolno stanje duha, čini se, automatski proizvodi njihovu vlastitu patologiju bez da smo toga potpuno svjesni. Primjerice, imate osjećaj da je svijet oko vas neopipljiv, nalik prikazi, premda ste vi sami postali nestvarni i sablasni. Ili se događa suprotno: sebe shvaćate kao stranca, premda je sve što ste činili stopljeno s vašom otuđujućom okolinom. Moja žena, koja je Amerikanka i zbog toga ne pati od tih istočnoeuropskih bolesti, primijetila je da, kada smo u inozemstvu, prolazim kroz potpunu promjenu osobnosti. U stranim zemljama osjećam se kao kod kuće, dok se kod kuće ponašam kao stranac. Sa strancima razgovaram slobodno, ali se sa sunarodnjacima, osjećam nelagodno. U diktatorskom režimu zvanom socijalizam, to je bilo normalno stanje, i, manje više, sam se naučio živjeti s tim. Navikavanje na rasizam u demokraciji zahtijeva više vremena. No, barem sada shvaćam bit problema koji, vjerujem, nije samo moj.

Ni Židov ni čovjek

U mojoj svakodnevnici, neprestano moram odgovarati na uznemiravajuće podražaje s kojima se susrećem u svijetu oko sebe; oni su kao blagi elektro-šokovi koji peckaju kožu. Metaforički govoreći, neprestano se češem. Svima nam je poznato Montesquieovo čuveno načelo: "Najprije sam ljudsko biće, a onda Francuz". Rasist – jer antisemitizam od Auschwitzta više nije tek anti-semitizam – želi da budem prvo Židov, a zatim da više ne budem ljudsko biće.

U početku, u našoj zbrci, tapkajući tražimo argumente kojima bismo se branili i shvaćamo da govorimo i razmišljamo o sebi na najprimitivniji način. Nije ni čudo: ono s čim se moramo suočiti je prije svega primitivno. Kada smo zatvoreni u kavez za životinje, moramo se boriti kao životinje. Izopačeno razmišljanje protiv kojega protestiramo navodi nas da razmišljamo o sebi na najniže načine; nakon nekog vremena, ne razmišljamo više o sebi nego o nekom drugom. Taj proces, ukratko, iskripljava našu osobnost. Najekstremnija i najbolnija takva samoobrana iskripljene osobnosti također je poznata: suočen s nehumanim ideolozima, bespomoćna žrtva želi dokazati svoju humanost. Jednom, međutim, kada prihvati rasističke kategorije, on postaje Židov, i što se više trudi dokazati da je ljudsko biće, to postaje

je jasniji i manje ljudsko biće. U rasističkom okruženju, Židov ne može biti ljudsko biće, no ne može biti ni Židov. Jer je "Židov" nedvosmislena oznaka samo u očima antisemita.

Francuski pisac Edmond Jabés jednom je rekao da su poteškoće egzistencije Židova iste kao i one pisca. Nitko nije bolje opisao moj položaj. Ipak postoji bitna razlika. To što sam postao pisac bilo je rezultat svjesne odluke, no kao Židov sam rođen. Kako bi se moje "ja" pisca i moje židovsko "ja" spojili i stvorili jedinstveno obilježje, moram promatrati svoje židovstvo na način na koji shvaćam planirano stvaranje književnog djela: zadatak koji treba obaviti; odluka u korist potpune egzistencije ili poricanja. Ako izaberem pun život, sve odjednom postaje moja prednost. Na kraju, činjenica da sam Židov je rezultat odluke; kada je doneseno, ne samo da neću biti uvučen u takozvanu krizu identiteta nego će više svjetla pasti na cijelu moju egzistenciju. Ipak, moram se suočiti s nekoliko pitanja koje postavlja osobita priroda mog židovstva.

Što je to židovski pisac?

Prije dva ili tri desetljeća, smatrao bih pitanje za koga pišem nevažnim pseudo pitanjem. Pišem, naravno, za sebe, rekao bih, i, u osnovi, još to mislim. No danas sam skloniji priznati da i drugi ljudi, svijet oko mene, međusobni odnosi koje nazivamo društvom, također imaju ulogu u stvaranju entiteta nazvanog "ja". Tako sam barem djelomično zarobljenik svojih okolnosti, a to je bez sumnje ostavilo trag na svemu što sam proizveo. Kada kažem da sam židovski pisac, ne mislim da to nužno znači da sam Židov. Jer kakav je to Židov bez vjerskog odgoja, koji ne govori hebrejski, nije baš dobro upućen u temeljne tekstove židovske kulture i ne živi u Izraelu, nego u Europi? Ono što mogu reći za sebe, međutim, jest da sam kroničar anakronističkog postojanja, postojanja asimiliranog Židova, nosioca i snimatelja tog postojanja i glasnik njegove neizbježne propasti. U tom smislu, *Endlösung* (Konačno rješenje) ima ključnu ulogu: nitko čiji se židovski identitet temelji prvenstveno, možda i isključivo, na Auschwitzu, ne može se zaista nazivati Židovom.

On je "nežidovski Židov" Isaaca Deutschera, europska varijacija bez korijena, koji ne može razviti normalan odnos sa židovskim zahtjevima koje se pred njega postavljaju. On ima ulogu, možda i važnu, u europskoj kulturi (ako tako nešto postoji), no on ne može imati nikakva udjela u židovskoj povijesti nakon Auschwitzu ili u obnovi Židovstva (ako postoji ili će postojati tako nešto).

Pisac o Holokaustu je zato u teškom položaju. U ranijem eseju pod naslovom *A szám zött nyelv* (Protjerani jezik) pokušao sam razviti ideju da Holokaust nema i ne može imati vlastiti jezik. Preživjeli Europljanin mora opisati svoju kušnju na jednom od europskih jezika, no to nije njegov jezik; niti je to jezik zemlje koji je koristio da ispriča svoju priču. "Pišem svoje knjige na posuđenom jeziku koji, sasvim prirodno, koji će ih isključiti ili tolerirati samo na granice svoje svijesti," napisao sam u tom eseju; kažem "prirodno" jer je zemlja čiji jezik koristim razvila mitove tijekom svoje višestoljetne borbe za nacionalni opstanak, i oni su, kao dio prešutnog nacionalnog konzensusa, utjecali također na njegovu književnost.

Volim pisati na mađarskom jer sam na taj način intenzivno svjestan nemogućnosti pisanja. U pismu Maxu Brodu, u kojemu razmišlja o situaciji židovskog pisca, Kafka govori o tri nemogućnosti: nemoguće je ne pisati, nemoguće je ne pisati na njemačkom i nemoguće je pisati na bilo koji drugi način. Zatim kaže, "gotovo možemo dodati i četvrtu nemogućnost; nemoguće je pisati". Danas bi možda dodao nešto drugo tom popisu: nemoguće je pisati o Holokaustu. Mogli bismo nastaviti nabrajati paradoksalne nemogućnosti *ad infinitum*. Mogli bismo reći da je nemoguće ne pisati o Holokaustu,

nemoguće pisati o njemu na njemačkom i jednako nemoguće pisati o njemu bilo kako drukčije.

Koji je jezik Holokausta?

Gdjegod piše, na kojem god jeziku piše, pisac Holokausta je duhovni bjeGUNAC, u potrazi da duhovnim azilom, uvijek na stranom jeziku. Ako je istina da je jedino pravo filozofsko pitanje pitanje ubojstva, tada pisac Holokausta koji izabire nastaviti živjeti zna samo jedan stvaran problem, problem emigracije, premda bi bilo bolje govoriti o progonstvu. Progonstvu

Gdjegod piše, na kojem god jeziku piše, pisac Holokausta je duhovni bjeGUNAC, u potrazi da duhovnim azilom, uvijek na stranom jeziku

iz vlastita pravog doma, koji nikad nije niti postojao. Jer da jest postojao, ne bi bilo nemoguće pisati o Holokaustu. Tada bi Holokaust imao jezik, a pisac Holokausta mogao bi biti integriran u postojeću kulturu. No to se nikad neće dogoditi. Svaki jezik, narod i civilizacija ima dominantnog Sebe, koji zapaža, kontrolira i opisuje svijet. To uvijek aktivno, kolektivno Sebstvo jest bit s kojom se bilo koja veća zajednica, narod, ljudi ili kultura mogu, s različitim stupnjem uspješnosti, identificirati. No gdje može svijest Holokausta pronaći dom? Koji jezik može tvrditi da uključuje bit Holokausta, njegovo dominantno Sebstvo, njegov jezik? I ako postavimo to pitanje, ne slijedi li drugo – je li pojmljivo da Holokaust ima vlastiti ekskluzivni jezik? I ako je odgovor na to pitanje "da", ne bi li taj jezik morao biti tako strašan, tako tužan da bi uništio one koji njime govore?

Možda je jedino točno da progonstvo Holokausta treba prihvatiti svoje progonstvo, o kojemu može s vremena na vrijeme govoriti. To mora biti posebice tako u istočnoj i srednjoj Europi, gdje je, kao posljedica dva svjetska rata a Holokausta osobito, unutarnacionalni i nadnacionalan jezik, njemački, nestao, jezik kojim se govorilo na području od Bukovine do Krakova, od Praga do Rijeke – jezik na kojemu su pisci koji nisu mogli ili nisu htjeli naći mjesto u nacionalnoj književnosti pronašli svoju slobodu izražavanja. Te nacionalne književnosti pokazuju malo volje da inkorporiraju pročišćavajuću lekciju o Holokaustu, dok je iskustvo samo, premda na vrlo različit način, također dio njihove kolektivne svijesti. No – osim javnih osoba koje otvoreno zagovaraju rasizam – bilo bi opasno kriviti zbog toga sve ljude, a još opasnije govoriti o antisemitizmu "upijenom s majčinim mlijekom". Naučeni antisemitizam je bremenito naslijeđe, no sigurno nije genetsko; njegovi uzroci su isključivo povijesni i psihološki. Ti su narodi podnijeli teške ozljede svog nacionalnog identiteta i godinama su se borili za samo svoje postojanje kao nacije. Na karakterističan, no nimalo originalan način, oni su, nažalost, otkrili u antisemitizmu zgodno oružje u toj borbi.

Njemački – sklonište za beskućnike

Oscar Wilde, koji je, u još nevinom 19. stoljeću, bio je zatvoren zbog toga što je tumačio svoju slobodu samoodređenja preliberalno, zapisao je u jednom od eseja, "Upoznaj Sebe!" bilo je napisano na portalu antičkog svijeta, a *Budi ono što jesi* pisat će na portalu novoga svijeta." Naša iskustva, naše vlastite oči svakog nam dana govore da upravo "novi svijet" sve više i više to čini nemogućim. Pa ipak, ne bismo

mogli pokušati više od onoga čemu je Nietzsche posvetio cijelo poglavlje u svojoj velikoj knjizi *Ecce Homo*: postati ono što jesmo, slijediti vlastitu sudbinu i iz nje izvući odgovarajuće zaključke, kako god gorki oni bili. Moguće je da put u slobodu samoodređenja ne vodi nikuda. Za pisca, za kojega je jedan jezik, onaj na kojemu piše, uvijek privilegirani, teško je priznati da, što se njega tiče, jedan jezik sličiji drugom, a nijedan nije zaista njegov.

U stvarnosti, pripadam onoj židovskoj književnosti koja je nastala u istočnoj i srednjoj Europi. Ta književnost nikad nije bila pisana na jeziku trenutačnog nacionalnog okruženja i nikad nije bila dio nacionalne književnosti. Razvoj te književnosti možemo slijediti od Kafke do Celana i njihovih nasljednika – sve što moramo učiniti jest slijediti različite *émigré* književnosti. Najvećim dijelom, ta se književnost bavi istrebljenjem europskog židovstva, njen jezik može varirati, no bez

obzira o kojem je jeziku riječ, on nikad nije materinski. Jezik kojim govorimo živi onoliko koliko njime govorimo. Kada zašutimo, jezik je također izgubljen – osim ako se jedan od većih jezika sažali na njega i podigne ga u svoje krilo, kao na slikama *pieté*.

Njemački je danas jezik koji to najvjerojatnije može učiniti. No njemački je također jedini privremeni azil, noćno sklonište za beskućnike. Dobro je to znati, dobro je pomiriti se s tim saznanjem i pripadati među one koji ne pripadaju nigdje. Dobro je biti smrtan. ☒

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

* Esej je objavljen u časopisu *The Guardian*, 19. listopada 2002., a dio je većeg teksta koji će biti objavljen krajem godine. Oprema teksta redakcijska.

U ime većine

Kazneni zakon ne štiti u dovoljnoj mjeri vrednote ustavnog poretka, jer se inkriminira samo iznošenje ili pronošnje "zamisli o nadmoćnosti", dok dobro staro vulgarno vrijeđanje ili izljevi sirove mržnje – koje ni sa kakvim idejama ("zamislima") veze nemaju – ostaju izvan domašaja zakona

Srđan Dvornik

Kada je Zlatko Canjuga nedavno iznenadio javnost prijedlogom da se krivičnim zakonom zabrani isticanje simbola nacionalne i inih oblika mržnje, u Saboru se već pola godine nalazio potpuno razrađen prijedlog skupine nedržavnih organizacija okupljenih u projektu *Zakonodavstvo i građani*. One su putem koordinacije projekta, koja (u koordinaciji HHO-a) osim nedržavnih organizacija obuhvaća i predstavništvo nacionalnog zakonodavnog tijela, još proljetos podnijele Saboru Inicijativu za izmjenu, odnosno dopunu odredbi članka 174. Kaznenog zakona (Rasna i druga diskriminacija). U obrazloženju se pozivaju na čvrst oslonac dan u 14. članku Ustava – jamstvo jednakosti neovisno o rasi, spolu i drugim urođenim značajkama, kao i o onima društveno stečenima koje nisu bile stvar osobnog izbora, poput vjere, nacije, socijalnog porijekla itd. U Ustavu je to jamstvo u 39. članku popraćeno i instrumentom zaštite, tj. zabranom ugrožavanja tog prava jednakosti: "Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti."

Teret Ustava

Kao što mnogi još vjerojatno pamte, HDZ-ove vlade i saborske većine su se tog ustavnog tereta nastojale riješiti time što su iz Kaznenog zakona izbacile zakonsku operacionalizaciju zabrane pozivanja na mržnju (s iznimkom rasne), bez koje je ustavni izriječ ostao bez pravne snage, jer se (znamo – više no mnogobrojne) slučajeve govora mržnje nije imalo čime sankcionirati. Krajem 2000. zakon je noveliran, tako što je dopunjen 3. stavak članka 174., te sada glasi: "Tko u cilju širenja rasne, vjerske, spolne, nacionalne, etničke mržnje ili mržnje po osnovi boje kože, ili u cilju omalovažavanja javno iznese ili pronese zamisli o nadmoćnosti ili podčinjenosti jedne rase, etničke ili vjerske zajednice, spola, nacije ili zamisli o nadmoćnosti ili podčinjenosti po osnovi boje kože, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine."

Organizacije-predlagačice izmjene upozoravaju da ni nakon te izmjene članka 174. nisu u dovoljnoj mjeri zaštićene vrednote ustavnog poretka, jer se inkriminira samo iznošenje ili pronošnje "zamisli o nadmoćnosti", dok dobro staro vulgarno vrijeđanje ili izljevi sirove mržnje – koje ni sa kakvim idejama ("zamislima") veze nemaju – ostaju izvan domašaja zakona. U obrazloženju prijedloga zakonske promjene, koje su u ime uključenih organizacija izradile odvjetnice Dubravka Mišković i Radmila Sučević, kažu:

"Naime, u našem društvu u velikoj mjeri prisutna su, nažalost, ponašanja koja se ne svode samo na izražavanje ksenofobičnosti i netolerancije prema raznim manjinskim skupinama, nacifašističke i neoustaške ispade, već predstavljaju i propagiranje njihovih ideja, pozivanje i poticanje na nasilje, nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku mržnju (primjerice: izjava

predsjednika slunjske domobranske udruge: "Na svakom pedlju Hrvatske zemlje moraju živjeti Hrvati i stoga nećemo dozvoliti da se ovdje koti ona nacionalna manjina koja nam je najveći neprijatelj", te pozivi na nasilje prema određenoj etničkoj skupini izraženi na transparentima *Srbe na vrbe* za vrijeme košarkaške utakmice u Zagrebu).

Ovakva ponašanja nije moguće procesuirati na temelju odredbi članka 174. Kaznenog zakona, jer isti ne inkriminira pozivanje ili poticanje na rat ili nasilje, na nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku mržnju ili diskriminaciju, već radnju izvršenja djela u stavku 1. opisuje riječima: "krši temeljna ljudska prava i slobode priznate od međunarodne zajednice", a u stavku 3. govori o "iznošenju ili pronošnju zamisli o nadmoćnosti ili podčinjenosti".

Na dobrom putu?

Ukratko, ono što je već općepoznato kao govor mržnje, ni dalje nije zakonski sankcionirano u demokratskoj Hrvatskoj. Predložene izmjene su jednostavne: da se spomenuti članak Kaznenog zakona (čl. 174., st. 3.) dopuni "inkriminiranjem svakog pozivanja ili poticanja na rat ili nasilje, na nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku mržnju ili diskriminaciju te širenja navedenih oblika mržnje", ili da se izmijeni čl. 174. st. 1. tako da glasi: "Tko na temelju razlike u rasi, vjeri, jeziku, političkom ili drugom uvjerenju, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama, spolu, boji kože, nacionalnosti ili etničkome podrijetlu izaziva ili širi mržnju, poziva ili potiče na nasilje ili diskriminaciju i krši temeljna ljudska prava i slobode priznate od međunarodne zajednice, kaznit će se ..."

Dotle je sve jasno. Pa i na mnogo kasniji Canjugin prijedlog Vlada je uzvratila objavom da već priprema prijedlog obuhvatnije izmjene zakona, te bismo se možda mogli ponadati da je do nje stigao i prijedlog nedržavnih organizacija. Stvari su, reklo bi se, na dobrom putu. U saborskim razgovorima o ostvarenju tog prijedloga (*nomina sunt odiosa*) pojavila se, međutim, i stara fraza o tome kako se stavovi i politička kultura ne mijenjaju zakonima. Kad se ovakav truzim izreke kao neka silno važna spoznaja, nameće se pitanje ne traže li vlastodršci opet neki izgovor da izbjegnju sankcioniranje govora mržnje. Ukratko, ova mudrost bi značila da bi zakonsku sankciju valjda trebalo uvesti tek onda kada hrvatsko društvo postane civilizirano, te mu ona – osim u marginalnim pojedinačnim slučajevima – ne bi ni trebala. Poročni krug se, dakako, zatvara logičnim zaključkom da sada, kad se govor mržnje proljeva ne samo masovno, sa stadiona, političkih mitinga i iz sportsko-koncertnih dvorana, nego i iz saborske dvorane, ni zakon ne smije reći da u tome ima nečega lošeg.

Zaštićena većina

D(r)uga je priča koliko dobre zakone prave dobri građani i građanke, a koliko djeluje obrat. I nije riječ ovdje o dozrijevanju Hrvatica i Hrvata u civiliziran svijet. Riječ je o nečemu prizemnijem – o pojedinačnim ljudima, kojima se i prečesto može dogoditi da, samo stoga što su obilježeni nekim od neodabranih manjinskih svojstava, dožive uvrede, imaju problema pred javnim ustanovama ili možda s privatnim stanodavcima, da ih prozivaju, pljunu, a bogme i pretuku ili ubodu nožem. Riječ je o društvu u kojem se, sada i ovdje, s riječi mržnje još prilično lako prelazi na djela. Riječ je, uostalom, i o društvu u kojem su poremećeni neki bitni kriteriji. Na mjestima s kojih se presudno utječe na javnu svijest, i dalje se ne prepoznaje da su režimi poput ustaškoga po svemu – od programa, preko institucionalnog sistema, do prakse vlasti – negacija temeljnih ljudskih prava, te da je i javno veličanje njihovih simbola ekvivalent javnoga govora mržnje

Na mjestima s kojih se presudno utječe na javnu svijest, i dalje se ne prepoznaje da su režimi poput ustaškoga po svemu – od programa, preko institucionalnog sistema, do prakse vlasti – negacija temeljnih ljudskih prava, te da je i javno veličanje njihovih simbola ekvivalent javnoga govora mržnje

meljnih ljudskih prava, te da je i javno veličanje njihovih simbola ekvivalent javnog govora mržnje. Na svaki spomen posebnih prava za manjine naći će se kakav javni govornik koji će, mrtav-triješan, rogoboriti zbog nedostatne zaštite "prava većine", a u raspravi o zakonu o nacionalnim manjinama se išlo dotle da se govori o "matičnom narodu". Ako se ne želi vidjeti da je većina zaštićena samim time što je većina, pa u njoj treba štiti individue, a od nje manjine, ako čak ni nekadašnji istaknuti borci za ljudska prava ne vide da je upravo većina kolektivno odgovorna (nasuprot kolektivnoj krivici, koja je pod pravnim pretpostavkama nemoguća) za zaštitu manjina, onda je zaista vrijeme da se jednoznačno utvrdi barem onaj minimum koji se – osim demokratskog prava većine – sastoji u "uvjetima prihvatljivima

za sve" (kako je formulirao drugi, još aktivni borac za ljudska prava). A ti uvjeti počivaju na tome da svaka individua bude priznata kao punopravna i dostojanstvena. Zbog toga je govor mržnje delikt, čak i kad s riječi ne pređe na djelo. Zbog toga je takav govor rijetka, ali izričita iznimka iz slobode govora, iznimka koju inkriminiraju i zakoni zemalja koje su odavno napustile ovo stanje u kojem vlast mora moliti naoružane desperadose da ljubazno predaju oružje. Jasna zakonska zabrana govora mržnje bila bi upravo poruka većine manjinama da se ne moraju bojati. U ime većine, čak i kad je šutljiva i zaglušena verbalnom agresijom ekstremista, tu poruku moraju poslati oni koji su izabrani po demokratskom ustavu.

Razumije se, ta poruka će biti slaba ako se u zakon samo prošverca jedan nov odlomak. U najmanju bi ruku zakonodavci morali jasno reći zašto je promjena potrebna. Nadati se je da će one koji bi te izmjene trebali podržati na to javno očitovanje ponukati barem pouzdana desnica, koja u govoru mržnje ne vidi problem, a dijelom mu se rado i pridružuje. Neovisno o tome, bitno je da se pokaže da u samome društvu, osim šutljive većine i (za)govornika mržnje, ima i onih koji su ispred svojih zakonodavaca. ☒

**Fašizam?
Ne, hvala!**

Krokodilske suze, dodatne potrebe, desert

Antifašistička lamentacija jednog slijepca

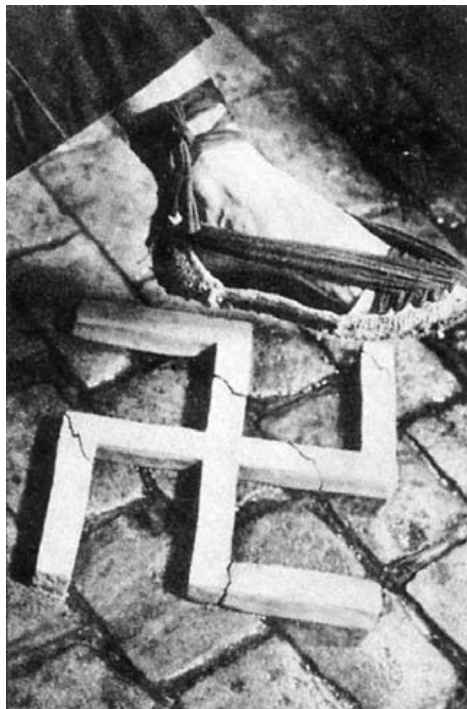
Sead Muhamedagić

U posljednjih desetak godina u našim je medijima sve više napisa i emisija u kojima se na kojekakve načine tematizira problematika tzv. hendikepiranih (invalidnih) osoba. Većina takvih priloga prigodnog je karaktera, što nužno ima za posljedicu ostajanje na površini, jer dublje zadiranje u ovu izrazito zamršenu problematiku osim nepatvorene empatije iziskuje i naglašenu sposobnost snalaženja, jer nedoumice nastupaju već pri ovlaštenu nastojanju oko razjašnjenja nazivlja što se, unatoč semantičkoj rogozbatnosti, u vezi s ovom osjetljivom problematikom kod nas upotrebljava više-manje rutinski. Premda to nezgrapno nazivlje i nije najteži problem koji tišti ovu populacijsku skupinu, mislim da je korisno katkada se i time pomnije pozabaviti, pa ću to u ovom tekstu barem fragmentarno pokušati.

Sažaljenje i samosažaljenje

No prije toga moram obrisati suze. Neću se u tu svrhu poslužiti čistim džepnim (platenim) rupčićem, jer ovaj put zasigurno nije u pitanju moja vlastita lakrimoznost. Nipošto me nije sram suza koje imaju pokriće u jakoj emociji poput ožalošćenosti, uvrijeđenosti, ganutosti (ne zaboravljam nipošto ni suze radosnice!). No, u ovom je slučaju riječ o krokodilskim suzama sažaljenja (uključujući i samosažaljenje) koje se otkad je svijeta i vijeka liju na hektolitrate, ali se ljudska nevolja usprkos navodno iscjeljujućem djelovanju te slankaste izlučevine ničim ne umanjuje.

I u času dok pišem ove retke emitira se u glavnom večernjem terminu "prvog dalekovidničkog rasporeda" dokumentarac o 33-godišnjoj djevojci Petri koja je "pobijedila stepenice", koja kao logoped radi u dječjem vrtiću blizu roditeljskog doma i tako do izvjesne mjere ostvaruje kategorički imperativ invalidne osobe: *integrirati se u svakodnevnu životnu kolotečinu*. Ona neusiljeno svjedoči životnu radost i snagu volje koja je kadra savladati kojekakve barijere (pa čak i pronaći gotovo idealno zaposlenje!). No, ta njezina fascinantna život u drugom dijelu emisije najednom poprma sumornu patinu sjete, jer mlada djevojka na krilima mašte dospijeva i u one zakutke ljudske egzistencije koji za osobu u invalidskim kolicima najčešće ostaju samo pusto željkovanje. I ona bi poput tolikih "normalnih" rado bila netko drugi, išla bi bez mamine pratnje u kino, kuhala, prala posuđe, čistila i spremala stan i tako to... Ništa loše u tome, lako je razumjeti, upravo toliko koliko je potrebno da izmamim suzu. Ali život je ipak život, a on - vrug jedan! - ispisuje kojekakve romane i u stanju nas je stubokom svakojako iznenaditi... I poput ove rečenice s tri točkice okončava se i ova profesionalno urađena emisija kojoj omnipotentna televizičnost ipak nije podarila nikakav konkretan poučak, a o kakvoj-takvoj katarzičnosti da se i ne govori. Djevojka tugaljiva konstatira negativizam svoga okruženja što vodi u depresivnost, kaže da to kod nje "ne prolazi", ali njezin sjetni timbar ne dopušta da jače na vidjelo izroni njena najjača životna silnica. Petra je, naime, logoped, ona umije pomagati ljudima koji imaju govorne poremećaje, a takvih je u ovo naše postmodernu doba sve više: počev od kojekakvih račlanja, šušljanja i tepanja, pa sve tamo do zabrinjavajuće skučenosti (da ne kažem: mutavosti)

Invalidi na društvo mogu djelovati reanimacijski blagotvorno, jer se svakim djelatnim zblizavanjem invalida i neinvalida u nama obnavlja naša temeljna ljudskost

verbalne komunikacije koja - avaj! spopada čak i poslanike hrvatske estradne (muzikantske) branše, ne mimoilazeći ni pojavnost zvučne paslike hrvatskog "krugovalnog" etera. Da - ima toga, dragi moji, sve sam to vidio na vlastite uši! A kad bih tome pridometnuo i olfaktornu komponentu, sigurno bi mnogi pali u nesvijest. Ali ne, ne treba se bojati. Misao je zauzdana, a tu je još i Petra iz emisije. Unatoč svim govornim poremećajima koje bi znala liječiti, Petrica bi radije kuhala i prala posuđe, umjesto da se još zagrijanije lati svog logopedskog posla za kojim se - kako rekoh - ukazuje sve veća potreba.

I tako sam, riječ po riječ, došao i do one kojom je završio prethodni pasus, a ja ću je sada svojevolumno uzvisiti i staviti na pijedestal svekolikog počela.

U početku bijaše potreba!

Pohađajući srednju školu birotehničkog smjera, imao sam u III. razredu predmet koji se zvao uredsko poslovanje. Prvo što smo tamo naučili bila je ova pragmatična sročena definicija: "Potreba je osjećaj nedostatka koji prati želja za njegovim uklanjanjem." Ne znam koliko smo zbog posvješćivanja ove definicije svi skupa pametniji, ali meni će baš ona pomoći da se obrušim na eufemizam kojim se tijekom zadnjih desetak godina najčešće označavaju invalidne osobe. To su *osobe s dodatnim potrebama*. Korištenjem ove "ublaženice" htjelo bi se u komunikaciji s hendikepiranom osobom postići štošta međusobno nespojivo. Želi se ukazati na posebnost ovih ljudi, izbjegava se spomenuti ono što o njima uglavnom znamo (postojanje tjelesnog nedostatka ili mentalnog poremećaja), jer je to - tako se misli - neki dio čovjekove intime u koji ne treba dirati. S druge strane se posezanjem za ovim eufemizmom otvara mogućnost pokroviteljskog pristupa invalidu koji stjecajem okolnosti ima ove ili one posebne ("dodatne") potrebe za koje treba iz-

dvojiti posebna sredstva, pa se tako to potrebama nakrcano biće temeljem pokroviteljski shvaćene društvene nazoviskrbi, za koju je u državnom proračunu sve manje novca, zaogrće neudobnim korzetom koji mu silno otežava život. Invalid, naime, bez obzira na sve te potrebe, ipak ne želi biti samo onaj kojemu nešto treba. I on bi rado svojim snagama pomogao drugima pri zadovoljavanju njihovih potreba. Nužnost je da se u ovakvim slučajevima raspravlja na kolektivnoj, a ne na individualnoj razini, a to se za invalida koji želi biti shvaćen i prihvaćen kao jedinka koja uz sve nedostatke posjeduje i mnoge

Invalid, bez obzira na sve potrebe, ipak ne želi biti samo onaj kojemu nešto treba. I on bi rado svojim snagama pomogao drugima pri zadovoljavanju njihovih potreba

kvalitete što su okrunjene onim što se zove *dignitas humana*. To se *ljudsko dostojanstvo* stalnim naglašavanjem invalidovih dodatnih potreba kao njegove temeljne egzistencijske odrednice stravično ruiniira, pa se tako invalidova opstojnost svodi na istu onu parazitarnost od koje su, primjerice, u doba Trećeg Rajha polazili nacionalsocijalistički ideolozi u svojoj težnji za ostvarivanjem ideala u svemu čiste arijske rase koja se mora lišiti posve mašne bogaljske bastardnosti. U tu svrhu u Rajhu su na snagu stupili posebni propisi o prisilnoj sterilizaciji mladih i sredovječnih invalida, a u slučaju mentalno retardiranih osoba nerijetko se pribjegavalo eutanaziji. Paradoks je, međutim, onodobno postojanje sličnih zakona i u nefašističkim zemljama poput Švedske, a mačehinski odnos prema invalidima bio je sve do koncilskih vremena na različite načine manifestan i u Katoličkoj crkvi. Tek je primjerice novom reformom kanonskog prava početkom osamdesetih godina minulog stoljeća postalo moguće da za katoličkog svećenika bude zaređen kandidat s nekim vidljivim tjelesnim hendikepom.

Manipulacija invalidima

Iz svega ovoga, što zbog prostorne ograničenosti tek taksativno nabrajam, lako je zaključiti da svako oživljavanje fašističke misaonosti ima po principu spojenih posuda negativan učinak na položaj invalida u društvu. Kod nas se o svemu ovome premalo piše, a još manje govori. Australški filozof Peter Singer u svojim se rado-

vima već dulje vrijeme zalaže za tzv. "društvo bez patnje", a na udaru su mu najprije invalidi, pa onda i sve ostale društvene skupine koje se po nekom vanjskom obilježju razlikuju od onoga što se smatra "normalnim".

O pseudopolitičkoj manipulaciji invalidima proizišlim iz tzv. domovinskog rata štošta je rečeno i napisano. No, iz invalidskog rakursa o tome će se još dugo govoriti. Životno valjana rješenja za "domovince" neće izmisliti glagoljivi političari, nego će ih strateški razraditi njihovi civilno-invalidski istokobnici. Izdvajanje "domovinaca" u posebne udruge segregacijski je i diskriminacijski čin. Ove će udruge, naime, još neko vrijeme nekako životariti od sentimenta i uspomene, ali se na nemilovjetrometini života od takvih floskula ne može egzistirati.

Očito je, dakle, da s nazivljem koje se odnosi na invalide stvari nisu jednostavne. Tuđice kao što su *hendikep* i *invalid* prolaze bolje od opisnih eufemizama. Vrlo je malo ljudi koji pri spomenu pojma "invalid" automatski s time u svijesti povezuju pojmove kao što su "nevrijedan", "nevaljan" i sl. Humor i šaljivost najčešće su dobra poveznica preko koje se invalidi i oni koji to izvanjski nisu brzo zblizavaju i uspostavljaju neki zajednički fluid. Ova me misao vodi u završnicu ove antifašističke lamentacije.

Za desert - optimizam!

Prije nego što misaono udovoljim ovom za nekoga možda neobičnom podnaslovu, dužan sam upozoriti na strategijsku stupicu o koju se mnogi invalidi vrlo često spleću. Riječ je o ambivalentnosti pristupa vlastitu hendikepu. On mi je s obzirom na moj hendikep (sljepoća stečena u prvim mjesecima života) ponajbolje poznat upravo kod slijepih (imenicu "slijepac" doživljavaju kao izrazito pejorativnu pljusku). U mukotrpnom procesu samoprihvatanja invalid se, naime, mora jasno opredijeliti kako će sam sebe doživljavati i kakav želi izgledati u očima drugih. Ako sam svjestan toga da na temelju preostalih psihofizičkih sposobnosti mogu ostvarivati mnogo toga što mnogi "normalni" nisu u stanju, onda je licemjerno da se u nekim drugim životnim situacijama prikažem bespomoćnim, ne bih li na taj način izmamio krokodilske suze, dodatne potrebe i otužne žalopojke. No baš se na tome često lome životna koplja mnogih mojih istokobnika, o čemu je dopadljivo pisao nedovoljno istražen hrvatski slijepi književnik Stanislav Šarić (1922.-1996.), posvetivši tome svoju monumentalnu romansiranu kroniku *Symphonia quasi eroica*.

I napokon taj moj optimizam! Ma kako bila siva naša hrvatska svakodnevica, pojave se i vedriji dani. Treba ih koristiti. Mi invalidi koji se kako-tako umijemo nositi s raznim životnim nedaćama često smo u mogućnosti poslužiti kao inspirativan primjer "normalnima" koji često pri zapadanju u manju životnu krizu strahuju od prijetećeg kraha. U tom smislu invalidi na društvo mogu djelovati reanimacijski blagotvorno, jer se svakim djelatnim zblizavanjem invalida i neinvalida u nama obnavlja naša temeljna ljudskost. U tom *obnavljanju ljudskosti* krije se ključ socijalnog napretka kojemu je osobit cilj egzistencijalno osmišljavanje života. O tome je ponajljepše pisao Viktor E. Frankl (1905.-1997.)

Završit ću ovu lamentaciju pozivom na toleranciju od većine prema svima onima koji se od te većine po nečemu razlikuju. Ne mislim ovdje samo na invalide, nego na sve one koji se načinom života, stavovima i vanjskom pojavnošću osjećaju drukčijima. Ovako shvaćena tolerancija djelotvorno će nas štititi od svega onoga što nam je svojedobno sa svim strahotama predočio hitlerovski fašizam. ☒

Nevidljivi Holokaust

Zahvaljujući razvoju socijalnih pokreta krajem prošlog stoljeća, danas je moguće ukidanje povijesno nametnute šutnje nad zločinima koji su, motivirani homofobijom, počinjeni u Holokaustu

Željko Mrkšić

Tvrđnja kako "povijest pišu pobjednici" sama po sebi ne garantira i vječni monopol na istinu, a čemu svjedoči i slučaj gej žrtava Holokausta. Žalosna je činjenica homofobni revizionizam pojedinih antifašističkih povjesničara, koji, prešućujući i postojanje i sudbine *roza trokuta* u konc-logorima, podržavaju postojanje morbidne skale prema kojoj su pojedine žrtve različito društveno vrednovane – ovisno o statusu koji njihova društvena skupina uživa.

"Holokaust je nešto što se dogodilo čovječanstvu, a ne nešto što se dogodilo više jednoj grupi nego nekoj drugoj", izjava je Roberte Bennett, voditeljice istraživačkog projekta o gej žrtvama holokausta, te ujedno i odgovor na optužbe rabina Jehuda Levina u povodu otvorenja postava memorijalnog muzeja u New Yorku. Postav uključuje i nekolicinu eksponata vezanih uz homoseksualce internirane u konc-logore, a čije je uvrštavanje navelo rabina Levina na revoltiranost pokušajem "uzdizanja homoseksualnosti na mučenički status preko 6 milijuna pobijenih Židova" (*Advocate*, 9. prosinca 1997.)

Subverzivna djelatnost

Na sreću, današnji (neo)antifašistički diskurs uspješno uključuje i borbu protiv homofobije. Prije svega zahvaljujući razvoju socijalnih pokreta krajem prošlog stoljeća, danas je moguće ukidanje povijesno nametnute šutnje nad zločinima koji su, motivirani homofobijom, počinjeni u Holokaustu.

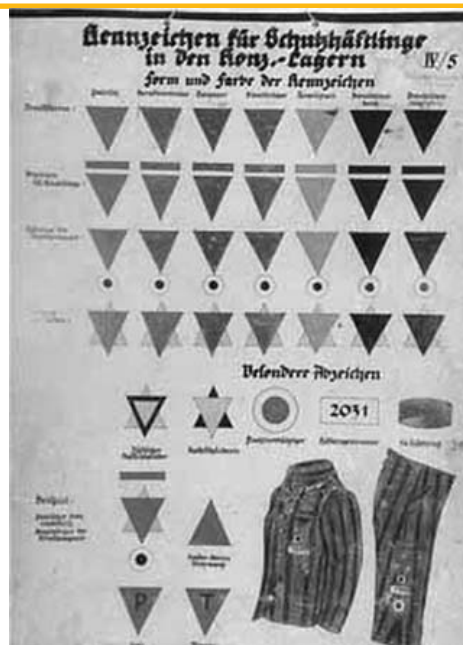
Početak dvadesetog stoljeća homoseksualnost, iako označavana patološkom

i kazneno prognojena, ipak postaje društveno prihvaćenijom i vidljivijom kroz stvaranje prvih organizacija za prava homoseksualnih osoba, otvaranje klubova i okupljališta te povećan znanstveni interes. Neposredno prije dolaska na vlast nacionalsocijalista 1933. godine, Njemačka se u Europi ističe stvaranjem prve moderne homoseksualne subkulture te postaje zemlja u kojoj je rođen homoseksualni pokret. Nacistički teror koji slijedi poništava bilo kakvu mogućnost javnog iskazivanja istospolne ljubavi, a pokret se obnavlja tek desetljećima nakon pada nacizma.

Činjenica je kako homoseksualnost nije bila prognojena poput nearijevskih naroda u nacističkoj Njemačkoj nego je smatrana subverzivnim djelovanjem koje šteti njemačkoj naciji i rasi. Nacistička vrhuška je smatrala homoseksualnost pojavom koju nije moguće iskorijeniti, no čije se manifestiranje mora i može blokirati. Broj stradalih u Njemačkoj se procjenjuje između 10 i 15 tisuća. Zakon nije predvidio kažnjavanje lezbijstva, iako su i lezbijke često završavale u logorima, ponajprije zahvaljujući Gestapovim takozvanim *roza listama* sastavljenim uz pomoć razgranate mreže doušnika. U ostalim okupiranim zemljama homoseksualnost se znatno rjeđe procesuirala. Možda najintrigantniji dijelovi odnošenja prema homoseksualnosti u razdoblju uspona i nakon uspostave nacizma su homoseksualnost nekolicine nacističkih vođa te naglašavanje vrijednosti muških društava. Komunistima prije 1933. godine, te antifašistima općenito kasnije, to je poslužilo kao dobrodošli *prljavi veš*, dokaz moralne degradacije izopačenih umova. Istom mjerom prema homoseksualnosti se odnosio i Hitler – homoseksualnost je kao nepoželjna moralna etiketa vješto korištena u političkim čistkama.

Brutalnost preodgoja

Što se tiče pojma osjećaja muške povezanosti i muških društava, interpretacije koje sugeriraju homoerotizam među pripadnicima organizacija kao što su bila udruženja mladeži ili razne postrojbe, promašene su konstrukcije. Iako su postojala nastojanja *homoseksualiziranja* takvih društava (koja su definitivno ugušena nakon 1934.

Roza trokut koji su nosili homoseksualci u logorima označava namjeru njihova preodgoja, no stvarnost interniranih homoseksualaca je značila brutalnu sudbinu

godine), videći u slavlenu muškosti elitizam i vrhunac moći; homoseksualni odnosi su bili pod strogom zabranom. Oni su označavali opasnost razvijanja emocionalnih i ljubavnih veza, koje bi se mogle nametnuti idealu drugarstva i poštivanju stroge hijerarhije autoriteta, a time i jačini militantnog kolektiva. Slučajevi homoseksualnosti unutar vojske su kažnjavani (za primjer drugima) rigoroznije no oni civilni, a s krizom na bojištima početkom četrdesetih, uvedena je i smrtna kazna.

U procesuiranju osuđenih, zakon je prepoznavao dva oblika prekršitelja: one s *urođenom* homoseksualnošću te one koji bi *podlegli trenutku*, odnosno spadali u slučajevne situacijske homoseksualnosti. Roza trokut koji su nosili homoseksualci u logorima označava namjeru njihova

Fašizam? Ne, hvala!

preodgoja, no stvarnost interniranih homoseksualaca je značila brutalnu sudbinu. U dostupnoj literaturi često se navodi veza između prestižnosti (boje) trokuta i tretmana logoraša. Homoseksualci su se našli na samom dnu logorske hijerarhije, zajedno sa svim nearijevskim zatočenicima. Zlostavljani podjednako od čuvara i ostalih zatvorenika, samo je mali broj uspio preživjeti više od par mjeseci. Osim zlostavljanja, njihov "preodgoj" je često značio kastriranje i činjenje medicinskih eksperimenata (za koja kasnije nikad nije podignuta nijedna optužnica!).

Pravo na status manjine

Preživjeli, pak, plašeći se postojeće homofobije u društvu, godinama nisu nikome govorili o zatočeništvu, a društveni odnos prema njima je izražen i kroz ratnu odštetu, na koju sudskom odlukom nisu imali pravo jer sve su sve do 1969. na snazi ostali kazneni zakoni usvojeni u razdoblju nacizma. Tek s pojavom novih gej i lezbijskih pokreta početkom sedamdesetih prošlog stoljeća počinje se govoriti o gej žrtvama holokausta, a tek početkom devedesetih se održavaju prve komemoracije u njihov spomen i započinju ozbiljna razmatranja zahtjeva za ratnu odštetu. Komemoriranje Holokausta s porukom "Nikad više!" desetljećima nakon sloma fašizma nije samo prigodni pijetet prema svim žrtvama terora, nego predstavlja i osjetljivost na stvarnost koja nas okružuje, našu spremnost da prepoznamo mržnju na vrijeme kako bi se nasilje moglo spriječiti. Pritom se u načelima suvremenog (neo)antifašizma naglašava uspostavljanje solidarnosti među svim manjinama – ideal koji tek trebamo dostići. ☐

Antifašizam u ženskim rukama

Prema riječima samih aktivistkinja, antifašizam se proširuje na raznoliku aktivnost protiv svih šovinizama, protiv homofobije i patrijarhata

Snežana Žabić

Kao prvo, arhetip. Antifašistkinja-skojevka, rođena dvadesetih godina prošlog stoljeća. Po pravilu, sa sela. Nosi pletenice i pušku, po želji. Pletenice se mogu ostaviti da vire ispod kape s petokrakom zvijezdom, ili se mogu odsjeći. Nosi li pušku, zavisi od prirode zadatka. Radi li u pozadini, skojevka će biti bez oružja. U svakom slučaju, nosi pletene čarape koje je sama isplela. Izlaže se opasnostima koje ne može ni pojmiti. Nakon rata odlazi u grad, gdje počinje raditi u tvornici. Rađa djecu i na konto mnogobrojnih obaveza izvlači se sa partijskih sastanaka i konačno izlazi iz Partije. To se vremenski poklapa s ukidanjem AFŽ-a (početak pedesetih).

Ženska solidarnost

Danas imamo antifašistkinju rođenu sedamdesetih. Po pravilu, dolazi iz grada.

Dužina kose mjeri se milimetrima, nosi se mobilni telefon, po želji. Naime, frizure mogu varirati, čak i pletenice dolaze u obzir, iako se preferiraju dredloksi. Mobilni se shvaća kao nužno zlo. Prema riječima samih aktivistkinja, antifašizam se proširuje na raznoliku aktivnost protiv svih šovinizama, protiv homofobije i patrijarhata. Svaka radikalna feministkinja je antifašistkinja. Kao studentica, prošla je kroz "školu" ex-jugoslavenskih feministkinja, pod utjecajem njihove snažno artikulirane kritike nacionalističkih sistema i ratne mašine posljednjeg desetljeća dvadesetog stoljeća.

Prisjetimo se: kada su *Žene u crnom* počele svake srijede u podne stajati za mir na Trgu Republike u Beogradu, Vukovar je bio pod opsadom. Buneći se protiv fašističkog srpskog režima, ove su radikalne feministkinje svjesno i aktivno pružale potporu svojim sestrama drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, Bosni, na Kosovu. Mirovne aktivistkinje iz raznih ex-yu država dopisivale su se, a povremeno, kad god je bilo moguće, prelazile su granice da bi surađivale na projektima. Podržavale su jedne druge, prakticirale su žensku solidarnost u punom značenju te riječi. Kao kulminaciju možemo uzeti međunarodni forum *Žene i politika mira*, održan 1996. u

Zagrebu. Sudjelovale su mirovne aktivistkinje iz 22 zemlje, uključujući mnoge iz svih dijelova bivše Jugoslavije. Jedan od najdirljivijih zapisa sa ovog foruma kaže kako je u slučaju ove generacije aktivistkinja "otpor ratu (podrazumijevao) stvaranje jednog svijeta za nas same, jer je pritisak rata bio toliki da smo ponekad sav svoj rad ulagale da bismo mogle održavati samo malo svjetlo" (Lepa Mladenović, *Susrele smo se u Zagrebu, Feminističke sveske* 7/8, str. 85-86). Privučena tim "malim svjetlom", dolazi generacija relativno mladih feministkinja koje su učile u centrima za ženske studije u Beogradu i Zagrebu, koje su čitale časopise kao što su *Kruh i ruže*, *Feminističke sveske*, *ProFemina*, *Ženske studije*, kasnije i *Treća*.

Višestrukost strategija

Antifašistkinje rođene u dvadesetima bile su i neizostavan dio partizanskog i poslijeratnog folklor. Koje su prve asocijacije ljudi koji se sjećaju jednopartijskog sistema? Vjerojatno: partijski komitet, afe-že. Očito da je AFŽ ostao u svijesti mnogih ljudi desetljećima nakon njegova ukidanja. Ostao je "afe-že", karikatura, stereotip gori od onog mog opisa s početka teksta. Ali ne i antifašistička fronta žena, ono što je taj pokret zaista značio že-

Ono što današnjim aktivistkinjama ide na ruku jest to što ih nitko ne može ukinuti

nama koje su u njemu sudjelovale. To je još zatrpano u arhivama. Smatram da je na današnjim aktivistkinjama da to otkopaju, po uzoru na tragično prekinuti rad Lidije Sklevicky (*Konji, žene, ratovi*, Ženska infoteka, Zagreb, 1996).

Današnje antifašistkinje su malobrojne, premalo ih je u odnosu na količinu posla u projektu defašizacije. Njihova šansa nije u kvantiteti, nego u kontinuitetu i u višestrukosti strategija (iz alternative, direktnih akcija za utjecanje na vladu i državne institucije). Jedino ako nastave inzistirati na svom aktivizmu i u budućnosti, moći će svoju malobrojnost nadoknaditi dugotrajnošću angažmana. O njima se neće praviti filmovi, nikakva nova *Slavica* neće biti snimljena, one će svjesno izbjegavati folklor. Ono što današnjim aktivistkinjama ide na ruku jest to što ih nitko ne može ukinuti. Same su se organizirale i ne moraju polagati račune nikakvom budnom ideološkom oku, osim vlastitom. Puno sreće, sestree, i – smrt fašizmu! ☐

Štujem korekcije (!!! cijene) lektorice, priznajem lapsus, no neke stvari neću prešutiti (ko riječna !!!! riba). Nije uobičajeno polemizirati s operativom, zato baš... volim sve izvan okvira. Daklem, tekst mi zadnji nije zarezan, dapače: dobih kajle u obličju pošalica i s njima polakikoprozu. S oproštenjem, proljev na nervnoj bazi. Pojačan "izrezanom" premještaljkom lika i djela Vlade Marteka i Mene. Za prvo jurenje na zahod kriv je valjda onaj stari odrpanac, koji je Voćarskom cestom vikao: "peska, belega peska"! Parcijalno!

Zašto postoje lektori i korektori

E, je ije, međutim – zato postoje lektori. Ye(s) ije... al to se ispravljala nepenetracijom i nezadranjem u autograf. Uzdao sam se, pri liberalnom pisanju u moć opažanja korektora, ne kanivši reakcijom na đumbus izazvat neprofesionalne protureakcije. I, kaj sad? Idemo dalje, ako zbog

se! Kava tjera na sranje, pa mni-jem, da ugodno uvaljeni spisatelji u kauče jurcaju svakočasno na kenjanje. JA pak lomim si nokte na prastaraj pisačoj mašini, zgrbljen za stolom i, uz pljugu na pljugu, pijem motivirajuću cugu. A, pivo po pivo tjera na "pišolet". (Jesam li ipak i ja poput Marteka – racionalan pijanac. Najme što-kaj-ča? Nigdar pri pisanju ne konzumiram ni bevandu, kamoli žestu! Da mi ne bude: "Adio pameti". Čak i u Korčuli, gdje tijekom ljeta popijem piva koliko mi je u Zagrebu "dnevna doza", kolumnu za *Jutarnji list* pisao sam u "protočnoj" konobi, zajedničkoj kuhinji i sobi "dnevni". Jer jedino tamo mogao sam pušiti koliko hoću, a na dohvat ruke bio mi je frižider, naravno, za tu prigodu pun piva. Iako, skoro na promeni, šetalištu, nije me ometalo. Leđa okrenuta prolaznicima, koji i bez mog atraktivnog "performancea" gube vid i filmove na taj prostor. Ne čujem ih, ne vidim i... jebe mi se!).

Mogu ja i bez fekalija, ružnih

Egotrip Ye(s) ije..

Mogu ja i bez fekalija, ružnih misli i izraza. Cijeli egotrip posvećen je prvo Meni, Sebeljublju te prvenstveno Jedinom (der Einzige) Ja.

Željko Jerman

sada napisanog neću biti anatemi-ziran, makar (ne znam čijom zaslugom) i početak recenzije mi (Šuvaković: "Martek...") bijaše pervertiran. I zbog drugog polakiproznog napadaja, ne znam kome se obratiti! Ko je zmešal mene i Marteka? Nataša ilić il Lovorka Kozole, iliti možda Željko Zorica, kapo od grafike? Ne tražim ispriku uredništva, ne želim biti "bombaš-samoubojica" unutar dragog mi dvotjednika (jer... «I ti si Zarez» – rekla mi je Jedinu), samo znam i hoću da se zna... Martek je Martek, ja sam JA! Kad bi mi bili "face" poput, primjerice, (analognih frendova) nogometala Bobana i Prosinečkog – ne bi bilo problema. I svejedno što bi sa zadovoljstvom potpisao; *Artisti armatevi*, i svejedno što smo maltene najbliži rod: dva smo puta imali (on još imade) istu punicu. On je On... itd. (sila mi je, užurbana!)

Kako nastaje tekst

Nu, trčkalica je sad poradi tekućih izmetina, nastalih iz radne navike. Ne pišem poput većine u *Jutarnjaku* amketiranih pisaca, uglavnom mlađe generacije plus jednog mog vršnjaka... konkretno, ak se dobro sjećam – Tomića, Jergovića (poletarci) te Radakovića, kojim se inače tješim (ima užasniju "post-hipijevsku" zurku čak i od mene, o Marteku da ne pričam!)... hoću kazati: sijed je i ćelav. Upozorila me na to (ah, žene) Jedinu i jedinstvena Bojana, pak od tada češće podrezujem i perem kosu. Da izvadim napokon ono što sam htio iz torbe izvuknuti. Dotični, uglavnom "fak-prozaisti" udobno pišu držajući si tastaturu u šakama, ispijajući kafu na kavu, i duvajući cigarete ko da su od mentol smjese. Zna

misli i izraza. Cijeli (jel dobro napisano?) egotrip posvećen je prvo Meni, Sebeljublju te prvenstveno Jedinom (der Einzige) Ja. Za pravovaljanost teksta i ontološku vjerodostojnost, garantira mi gospođ J. Caspar Schmidt, oliti Max Stirner. Drugi je plan govoren zbog štovanog čitateljstva, moje odane publike, koja ne bi napunila ni školsko igralište, no njena razina nadmašuje kvalitativno količinu idiota na punom Dinamovom stadionu. Od blesanca i trenera za klub *Mirogojski dječaci*, do mešetara nogama i (ak ga ima) mozgom... dotepenca koji se usudi reći za dobrog, starog Močiboba "jedini purger s jajima". (Kaj sam ono kuhal? Pašticadu li ričet?). Vjerujte, poštujem svakih 12 kuna koje trošite da bi čitali i ovo: "Dragi Ivane, Blanka, Petre, Vlastimire, Zlatko, Žito... volim Vas! i ufam si misliti, da nisam zalud trgao nokte, trošio tuđe i svoje vrijeme, dio stranica koje listate. Kako ste?"...

Srpanj u Zagrebu

Završit ću jednim usamljenim ljetnim tekstuljkom iz davnine (original je popraćen crtežima). Agram, 25. srpnja 1986.

Daleko je – plava slanica, uzidana prošlost, turistička sunčanica, mirišava travarica, pečena srdelica. Drugi svijet jugoistočno od ovog ovdje. Tu je kišnica, prljavština, tramvajština, spavaonica i nešto manja groznica nego inače. Tamo igre; ovdje baruština, prčvarnica! Poluprazan grad, raskopine, dosada, očekivanje jeseni, života...

Kada će umirat bilje – oživjet će Zagreb. Dekadentan, istrošen, pijani Zagreb. Grad bez građana. Selski velegrad. ☒

arhitektura
Urbanizam

Kontrafor baštine

Projekt *Javni nacrti* pokrenit je s glavnom namjerom da se velikom zbirkom arhitektonske dokumentacije dostupne na web stranicama pokrene novi pristup dokumentiranju povijesne arhitekture

Nataša Petrinjak

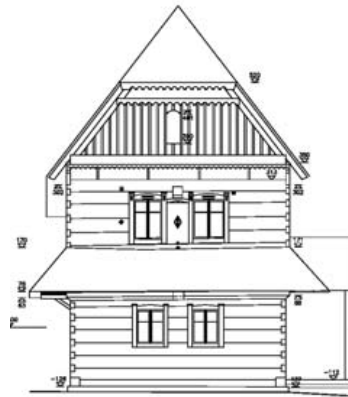
Gdje početi? U arhivima ili na terenu? Zauvći se prvo u prašnjave podrumne i sobičke nakon što se uspješno savladala prepreka dobro zatvorenih vrata, ključ kojih uvijek ima *teta koja je upravo na bolovanju*. Ili s papirima, metrima, fotografskim aparatom zagaziti u blato i započeti proces terenskim radom. Premda još nedovoljno ekipirani i s premalo novca, analiza postojećeg stanja članove je udruge Kontrafor uvjerala da «ili» mora biti zamijenjeno s «i», dapače da mora biti nadopunjeno i kreiranjem novog softvera s kojim će rezultate svog rada učiniti dostupnima – svima.

Nije sve u obnovi

Analizom je, naime, utvrđeno da velik dio vrijedne graditeljske baštine propada bez nade da će ikad biti obnovljen ili revitaliziran na neki drugi način. Prvenstveno jer ne postoji dokumentacija koja bi osigurala mogućnost rekonstrukcije i istraživačkog rada i nakon propasti građevine, ali i zato jer ne postoji nikakav državni program koji bi dao jasan stav što napraviti s tim spomeničkim građevinama. Izostanak programa za sistematsko dokumentiranje povijesne arhitekture, uslijed čega se dokumentiranje provodi tek povremeno, ovisno o trenutačnim potrebama tako omogućava nesmetanu egzistenciju danas prevladavajućeg stav «ili obnova ili ništa», a koja najčešće završava ovim potonjim.

Entuzijastičko okupljanje grupe arhitekata i povjesničara umjetnosti, pod svojevrsnim vodstvom Gorana Jukića u nevladinu udrugu Kontrafor prije četiri godine rezultiralo je nastankom projekta *Javni nacrti* s glavnom namjerom da se velikom zbirkom arhitektonske dokumentacije dostupne na web stranicama pokrene novi pristup dokumentiranju povijesne arhitekture i iniciraju novi oblici rada na dokumentiranju i istraživanju okoliša. Ostvarenje te namjere zahtijeva izradu odgovarajuće dokumentacije za zgrade koje će propasti a koje će omogućiti istraživanje i eventualnu rekonstrukciju, potom prilagodbu postojeće, često teško dostupne, arhivske dokumentacije upotrebi kroz web stranice i sve to učiniti dostupnim javnosti. A to pak daje institucijama, udrugama i pojedincima iz Hrvatske, ali i drugih

zemalja mogućnost publiciranja vlastite dokumentacije, te korištenje svih zainteresiranih na gdje bili.

Prvo značajno priznanje stiglo je u obliku nagrade *Henry Ford* za najbolji hrvatski projekt zaštite okoliša 1999. godine, a za prijedlog čuvanja i širenja znanja o graditeljskoj baštini temeljenih na prvim istraživanjima sela Čigoč, europskom selu roda u Lonjskom polju u kojem još postoji pedesetak kuća, dobro očuvanih primjeraka kompleksa tradicijske drvene arhitekture karakteristične za kontinentalni dio zemlje. Bilo je to podizanje prvog sloja prašine u raspršenim planotekama i arhivima koje im više nije dopuštalo uzmak. S namjerom sistematiziranja i *scaniranja* za upotrebu putem Interneta, ali još važnije – identificiranje i dokumentiranje onog dijela povijesne arhitekture koja propada bez ikakva dokumentarnog traga, isto je selo izabrano i za prvu terensku obradu – izrada terenskih skica pojedinih zgrada, detaljni izmjeri, te kompjutorsko iscrtavanje nacrti koji moraju zadovoljiti profesionalne standarde ilustrativnosti i preciznosti do mjere koja omogućava eventualnu rekonstrukciju.

Put do virtualnog svijeta

Usporedo, Kontraforovci su se, svojim prijedlozima, uključili u razvoj projekta očuvanja krških ekoloških sustava za čiju je provedbu protekli tjedan potpisan i dugo pripreman ugovor iz-

među Ministarstva okoliša i prostornog uređenja i Svjetske banke. Ističući važnost saznanja o graditeljskoj baštini jednog, ovaj put krškog područja, kao skupu ideja i potencijala kojima sadašnja i buduća gradnja u zaštićenim područjima više neće biti glavna opasnost za sustav koji se želi štiti nesumnjivo su pridonijeli većem uvažavanju komponente povijesnoga graditeljstva.

S obzirom na složenost tehnologija i predviđenih aktivnosti softversko rješenje tražilo je pomoć stručnjaka. U pomoć su pritekli agilni CARNet i Fakultet za elektrotehniku i računarstvo u Zagrebu u suradnji s kojima se ovih dana obavljaju posljednje pripreme za aktiviranje nove *openHeritage* baza podataka početkom sljedeće godine. Ona mora omogućiti jednostavnu trajnu nadopunu, ali i pretraživanje, biti privlačna i ekspertima i laicima, te osigurati ispunjenje još jedne želje udruge Kontrafor – da upravo njihov *site* postane referentno mjesto za problematiku povijesne arhitekture, tim više što pretraživanje web prostora dosad nije otkrilo da postoji slična inicijativa. Iskazivanje podrške i konkretna pomoć dosad su stigli i iz Ministarstva okoliša i prostornog uređenja, Ministarstva znanosti, Ministarstva kulture, HAZU, Konzervatorskog odjela u Zagrebu Uprave za zaštitu kulturne baštine. Aktiviranje u virtualnom svijetu započet će obrađenim već spomenutim selom Čigoč, te selima Oraovica, Mače i Ratkovića. Sudeći prema prvim kontaktima s inozemnim stručnjacima i pojedincima, otkivaju Kontraforovci, može se očekivati nevjerojatno brz rast baze podataka, što će, vjeruju, ponukati i domaće eksperte na veći angažman. ☒

Poruka u vremenskoj kapsuli

Bijenale arhitekture bavi se pitanjem kakva će biti arhitektura u tek načetom desetljeću

NEXT, 8. Mostra Internazionale di Architettura – la Biennale di Venezia, Venecija, Italija, od 8. rujna do 3. studenog 2002.

Silva Kalčić

Upravo su zalupljena vrata za dvomjesečnim postavom ovogodišnje, osme bijenalne izložbe arhitekture u Veneciji, koja se održava naizmjenično s prezentacijom recentnih radova na području – smiješno je reći u doba interdisciplinarnosti, novih medija i konceptualne umjetnosti – *likovnosti*. Moto Bijenala arhitekture 2000. bio je "Više etike, manje estetike", a ove godine izložba nudi "pro-roški" pogled u budućnost. Kakva će biti arhitektura u tek načetom desetljeću?

Od nacionalnih prezentacija u paviljonima Giardinama, poslovično je zanimljivija selekcija u slikovitom delapidiranom prostoru Arsenala. Izbornik ovogodišnjeg Bijenala Deyan Sudjic osmislio je linearno kretanje kroz jedanaest tematski koncipiranih izložbenih cjelina: Stanovanje, Muzejski prostori, Komunikacije, Edukacija, Tornjevi, Grad tornjeva, Rad, Shopping, Performans, Crkva i država, Veliki urbanistički projekti. Zanimljivo je da se veliki projekti izvode na Dalekom istoku, na Balkanu (Atena), u donedavno zabačenoj Španjolskoj i u Portugalu.

"Zvijezde" Bijenala svakako su japanski arhitekti, koji su revolucionirali gradnju korištenjem robota i kompjutorskih programa za generiranje arhitekture, gradbenim principom "ukazivanja" – materijalizacije nevidljivog, biosferičnim staklenicima-čajurama... Dobitnik ovogodišnjeg Zlatnog lava za životno djelo upravo je japanski arhitekt Toyo Ito (Toranj vjetrova, Yatsushiro muzej, T kuća, Sendai Mediateka). Zanimljivo je obrazloženje nagrade: "Projekti iz osamdesetih godina poput Tornja vjetrova izgledali su kao da su izašli iz filmske mašte Ridleya Scotta. Naziv Urbani robot Ito je dao svojem studiju kako bi se odvojio od utega prošlosti i osjećaja težine koju implicira riječ *građevina*."

"Upotrebljiva" arhitektura

Izbornika Sudjica ne zanimaju likovnost projekata, *arty*-omot niti domišljato izvedeni virtualni projekti (koncept-dosjetke, svjetovi /ne/moguće stvarnosti), nego izlaže isključivo "upotrebljive" (materijalizirane, utilitarne...), tehnološki inovativne projekte koji imaju konkretnog investitora te se već izvode ili se njihova gradnja planira u skoroj budućnosti. Arhitekturu poima kao prostor (naročito u kontekstu gradogradnje), a ne kao detalj, suprotno osnovnoj postmodernoj "tekovini" ponovnog otkrića osnovnih arhitektonskih elemenata (tradicija = memorija) poput stupa, boje, zida, luka (u nas, nažalost, tako često i rado zlorabljenog). I nadalje se ukida tradicionalno razdvajanje interijera i eksterijera, funkcionalističke i organske grane arhitekture, uz ipak neizbježnu postmoderna citatnost i svojevrstan revizionizam...

Sudjiceva selekcija (više od 140 projekata), ponovimo, solidna je "izložba argumenata" (ne *fiction* nego *faction*), njegov način prezentacije projekata je pomalo *straight* – nedostaje video (koja bi pokaza-

la četvrtu dimenziju arhitekture – kretanje arh. prostorom) ili taktilna prezentacija projekata, izvrsne su i raskošne make-te te uzorci materijala, modeli oplošja ob-

Norman Foster & suradnici: Swiss Re, London

Prisjetimo se stare rečenice Cedrica Pricea da "funkcija arhitekture nije samo građenje za trajanje ili držanje kiše po strani, nego i za uživanje!"

jekata, a ono što je tu zaista dobro odrađeno svakako je postav u zahtjevnom, (pre)slikovitom prostoru Arsenala. Postav s pojedinim projektima međusobno odijeljenima montažnim parapetima, ali isto tako vješto povezanim u tematske cjeline, potpisuje arhitekt John Pawson.

Stanovanje i muzeji

Prolaz Arsenalom započinje pregledom sekcije posvećene stanovanju. Naglašava se važnost stanovanja, *habitacije*, u okviru suvremenog koncepta urbanog življenja (i poimanja arhitekture kao socijalne skulpture). Zanimljiv je projekt *Veliki kineski zid*, gdje se nastojalo oživjeti sterilni soc-realistički *urbanscape* tik uz Veliki zid, tako da svaku od dvanaest stambenih zgrada potpisuje drugi arhitektonski biro, kao svojevrstan «useljivo umjetničko djelo» ili muzej privatnih suvremenih kuća (jedan od zastupljenih autora je japanski arhitekt Kengo Kuma koji tkivo građevine «sadi» od bambusovih štapova). Tadao Ando sa suradnicima projektira staklenu čajuru *penthousea*, dijagonalno položenog na krovnu terasu nebodera na Manhattanu, već klasične gradnje.

Muzeji su, za razliku od stanogradnje, "ikone nacionalnog prestiža i osobni mauzoleji", *flash-point* područja umjetnosti i arhitekture, mjesta gdje dolazi do napetosti između *kutije* i *sadržine*, naglašava Sudjic. Predstavljeni su projekt obnove zgrade MOMA-e u New Yorku Yoshia Taniguchija, nevidljiv u krajoliku Centar za posjetitelje arheološkog lokaliteta Stonehenge Denton Corker Marshalla, most između Meksika i SAD-a koji funkcionira kao ničija zemlja, asimetričnog oblika dvaju sljubljenih kvadratnih tunela (ili neuredne leptir mašne) u koje

se može ulaziti s obje strane, čije autorstvo potpisuje LCM Laboratorij iz Mexico Cityja.

Komunikacija i obrazovanje

Zanimljiv je pariški *Musée du Quai Branly* Jean Nouvela, Muzej helenističkog svijeta u Ateni skupine Anamorphosis (jedan od velikih projekata koji trebaju biti dovršeni prije Olimpijskih igara u Ateni 2004.) te proširenje muzeja u Denveru Daniela Libeskinda – njegovim konceptualnim Muzejom holokausta u Berlinu gdje je muzejska zgrada prazna od ekspanata, odnosno ona sama postaje struktura simboličkog značenja u koju se ulazi kroz tunel pod zemljom (kao što se u novu zgradu pekinške Opere ulazi kroz podvodni tunel), ukinuta je i posljednja granica izložbe kao medija i muzeja kao fizičkog mjesta.

U sekciji *Komunikacije* predstavljena su rješenja željezničkih stanica, zračnih luka, te redizajn bečkog Pratersterna (Borisa Podrecca) – nezgodnog raskrižja cestovnih i željezničkih pravaca i ujedno ulaza u lunapark.

U sekciji *Obrazovanje* predstavljeni su projekti knjižnica (Javna biblioteka u Brooklynu i Biblioteka vizualnih i performativnih/izvedbenih umjetnosti u New Yorku TEN skupine arhitekata, Braban-

rodne prostore.

Grad tornjeva plod je suradnje Bijenala arhitekture i kompanije Alessi, probрани arhitekti iz cijelog svijeta (uključivo skupina Morphosis, Thom Mayne te Shigeru Ban) pozvani su da svoje iskustvo u arhitektonskoj struci primjene na području *product* dizajna – na projektima «u maloj mjeri» kućanskih predmeta, na način Alessijeva projekta *Tea and Coffee Piazza* iz 1980. godine. Potom, osmero arhitekata zamoljeno je da naprave model tornja od 100 katova, što je svojevrstan eksperiment za svrhom obogaćenja i pročišćenja arhitektonskog jezika na primjeru oblikovanja vertikalnih zgrada.

Rad i potrošnja

Sekcija posvećena radu predstavlja radno mjesto kao «sredstvo motivacije, prostor za oglašavanje, ili čak način društvene kontrole». Predstavljeni su BMW centar u bivšoj Istočnoj Njemačkoj, u Leipzigu – proslavljenog biroa iranske arhitekture Zahe Hadid, *Mabgler 4 Block 5* u Amsterdamu Toya Ita, škotske podružnice BBC-a u Glasgowu biroa Davida Chipperfielda i drugi.

Oblikovanje trgovina i trgovačkih centara, mjesta materijalizma i opscenosti konzumerizma, "shopping hramova" po jedinim tržišnih marki, posebna je cjelina.

Potom, sekcija *performans* uključuje koncertnu dvoranu Matsumoto i Park za opuštanje Torrevieja Toya Ita, nogometni stadion Braga biroa Souto Moura – stadion se gradi (strukture koja izgleda kao da izranja iz padina brijega) za potrebe Svjetskog nogometnog prvenstva 2004. u Portugalu, izložbeni prostor Forum 2004. u Barceloni Herzog&de Meurona... «Trgovinska konvencija, nogometna utakmica ili kongres kardiokirurga koji sponzorira tvornica lijekova, možda nemaju kulturni potencijal klasične drame, ali također pružaju mogućnost zajedničkog doživljaja/iskustva velikog broja ljudi bez posredovanja ekrana», Sudjicev je razlog za ovu selekciju. Naprotiv, selekcijom *Crkva i država* preispituje moć arhitekture kao nacionalnog ili vjerskog simbola – oblikom, tehnikom gradnje i odabirom materijala... Sakralna arhitektura ili priziva tradicionalne forme kako bi utjelovila autoritet naručitelja, ili teži suvremenosti kako bi se naručitelj afirmirao kao kontinuirano aktualan/relevantan. I na kraju, sekcija *Urbanistički projekti* svojevrstan je odgovor na prezentaciju u američkom nacionalnom paviljonu, posvećenu jedanaestrujanskom "apsolutnom" događaju, gdje se mogu vidjeti žestoko kritizirani, iako pomno probрани natječajni prijedlozi "zauzimanja" zemljišta na kojemu se nekoć nalazio Svjetski trgovački centar, gdje je očito nerazumijevanje odnosa arhitekture i urbanističkog planiranja.

Nacionalni paviljoni u Giardinama (i izložbeni prostori razbacani po gradu "novih država" poput Slovenije) ne donose ništa "novog i senzacionalnog", pojedini projekti kao da nastaju izvan bilo kakva društvenog i geografskog konteksta. Među izložbama "u revijalnom tonu" ističu se, međutim, prostor britanskog paviljona "obložen" video projekcijom, nizozemska prezentacija u paviljonu Gerrita Rietvelta, japanski s projektom kuće na drveću, prezentacija NEXT – "sljedeće generacije" arhitekata u njemačkom paviljonu.

Nacionalni paviljoni

Još jednom se dakako pokazalo da je pomalo staromodan i podosta nadvladan koncept izložbe sastavljene prema kriteriju državnih prezentacija. Umjesto zaključka, preskočimo staru polemiku je li nadstrešnica za bicikl uistinu *arhitektura* i prisjetimo se stare, naizgled same po sebi razumljive rečenice Cedrica Pricea da "funkcija arhitekture nije samo građenje za trajanje ili držanje kiše po strani, nego i za uživanje!"

Egipatski paviljon

tska biblioteka u Eindhovenu MVRDVA...), istraživačkih centara (Kraljevski tehnološki institut u Melbourneu Tom Kovac Architecture-a, MIT zgrada kompjutorskih znanosti u Massachusettsu – već poslovično hiperbolički paraboloidi, arhitektura sastavljena od fraktala Franka O. Gheryja, Wolfsburg znanstveni centar biroa Zaha Hadid – prvi takve vrste u Njemačkoj, kompleksne i misteriozne pojave koja «poziva» na znatiželju i nova otkrića...), i fakulteta (Medicinski fakultet Sveučilišta u Coimbri koji potpisuje biro Serodio & Furtado)...

Grad tornjeva

U gusto naseljenoj Europi mijenja se koncept grada (*sky-line* modernog europskog grada raste prema *suburbiji*, a kod američkoga grada je obrnuto), te se upravo na starom kontinentu grade najzanimljiviji poslovni i hotelski tornjevi – prava epopeja vertikalne gradnje izvršni su projekti raketolikog nebodera sa spiralnom staklenom ljuskom londonskog sjedišta kompanije Swiss Re uvijek elegantnog i preciznog Normana Fostera. Aerodinamična forma 40-katne zgrade pridonosi prirodnom zračenju fleksibilnih uredskih prostora, čak do 40% smanjujući potrošnju energije i emisiju ugljičnog dioksida. U Barceloni su nove neboderske tornjeve osmislili Jean Nouvel (Agbar) i Dominique Perrault (hotel pomalo *déjà vu* oblika domino ploče). Neboderi su, dakle, ubikvitetni, niču poput geoloških formacija prema ideji «komprimiranja» ljudi kako bi se ostavilo mjesta za «prazne» pri-

Charles Esche, kustos i kritičar

Model 'skromnih prijedloga'

Mislim da je uloga umjetnosti oduvijek bila ponuditi imaginativne prijedloge o tome kakve bi stvari mogle biti, i čini mi se da bi upravo umjetnička institucija trebala postati mjesto na kojem bi se zamisao svijeta drukčijeg negoli što jest, upravo trebala i mogla odvijati

može napraviti u sklopu politike, ili u sklopu same ekonomije, pa ni u sklopu organizacija civilnog društva kakva danas imamo.

promisnom, možda licemjernom tlu, koje zauzimamo uzimajući novac iz kapitalističkih izvora, i istovremeno pokušavajući biti kritički relevantni u promišljanju tog istog kapitalizma.

društveni, bilo privatni novac da bi ga na neki način potrošio ni zašto, da bi ga u strogo kapitalističkom smislu profita zapravo izgubio. Upravo to umjetnosti pruža mogućnost izvjesne autonomije u odnosu na tržište.

mo li mu u idealnom smislu bili bliže.

Kako bi se, međutim, takva univerzalna odgovornost umjetnosti kao humanističkog projekta trebala manifestirati u konkretnim okolnostima komunikacije s publikom?

– U tome leži odgovornost umjetničke institucije, od koje je, s obzirom na to da prima novac od društva, neodgovorno jednostavno reproducirati mehanizme komercijalnog svijeta umjetnosti. Mi, dakle, moramo s odgovornošću razmišljati za što primamo novac, što s njim trebamo činiti, kako on može biti koristan upravo ljudima koji nam ga daju, jer je to u krajnjoj liniji novac poreznika, a to je slučaj ne samo u Malmöu nego i u Zagrebu, odnosno u većini europskih zemalja gdje se barem minimalna količina državnog novca izdvaja za kulturna dobra.

U Americi je drukčije, i to je upravo njihova slabost; slabost da u osnovi nemaju koncept javnosti kao takav. Mi u Europi ga međutim, za razliku od Amerike, još imamo, ili se barem očajnički trudimo od njega ne odustati. Mislim da bismo na to trebali biti ponosni, na tu razliku prema američkom sistemu, i da bismo se trebali truditi razvijati ga. To možemo učiniti samo tako da činjenicu kolektivnog interesa, odnosno činjenicu da javnost daje potporu kulturi, koristimo na inteligentan način, način koji će ljude navoditi da misle koliko je neophodna, korisna i važna.

Lokalna pitanja i lokalna rješenja

Naglašavate važnost prilagodavanja konkretne izvedbe umjetničke prakse specifičnim lokalnim okolnostima određene sredine. Možemo li reći da upravo izvjesna ograničenja koja umjetničkoj autonomiji nameće kompromis s potrebama pojedinačne zajednice na neki način otežavaju njenu razmjernost na globalnom tržištu?

– Zanimaju me umjetničke institucije koje se razlikuju jedne od drugih upravo zbog različitih situacija u kojima funkcioniraju. Naš program u Malmöu bi se teško mogao jednostavno kopirati ovdje. Uvijek je riječ o pažljivom osluškivanju i dobrom razumijevanju lokalne situacije, u odnosu na koju se zatim na određeni način pokušava odgovoriti. Govoreći o Malmöu, tako moram govoriti o socijalnoj demokraciji koja je još na neki način temelj švedskog društva, premda je kao politički projekt završena, vjerojatno još sa smrću, odnosno ubojstvom Olafa Palmea sredinom osamdesetih, i danas je iscrpila svoj imaginativni, spekulativni potencijal, postavši isključivo pragmatičnom. Ali, socijalna demokracija kao kulturno postojeca činjenica, u obrazovanju i načinu na koji ljudi u Švedskoj razmišljaju, još je neobično važna i za nas kao instituciju. To znači da postoji konsenzus o važnosti zajedničkog okupljanja, diskusije, tolerancije različitih stavova, a to je osnova koja i naš program čini mogućim.

Drukčije povijesne, kulturne okolnosti podrazumijevaju drukčije programe, što ne znači, dakako, da ne važi ovaj općeniti teoretski program, nego da će lokalna rješenja, kao i lokalna pitanja, uvijek biti različita. ▣

S jedne strane, politika je menadžerska i pragmatična, s druge strane, organizacije civilnog društva rješavaju samo urgentne situacije, bio to problem nezaposlenosti na Zapadu ili, na primjer, poslijeratna situacija ovdje.

Promovirati imaginaciju

Odakle bi, dakle, trebala doći imaginacija? To je, mislim, oduvijek bila uloga umjetnosti – ponuditi imaginativne prijedloge o tome kakve bi stvari mogle biti, i čini mi se da bi upravo umjetnička institucija, kao mjesto koje promovira ljudsku imaginaciju, odnosno na neki način vodi brigu o tom imaginativnom dijelu svih nas, trebala postati mjesto na kojem bi se zamisao svijeta drukčijeg negoli što jest, upravo trebala i mogla odvijati. Pitanje, dakle, glasi, mogu li se postojeće umjetničke institucije transformirati iz nečeg što u osnovi funkcionira tek kao sabirno tijelo, u nešto gdje će se ljudi moći skupiti i zajednički početi misliti stvari na drukčiji način. To predstavlja izazov za sve umjetničke institucije, to je izazov što sam ga i ja prihvatio u Rosseumu.

Ne mogu vam, dakako, dati potvrđan odgovor, ali mogu pokušati pokazati da se idući malim koracima, zaobilaznim putem skromnih, nenametljivih prijedloga, ljudi susreću s umjetničkim projektima i zajednički promišljaju stvari drukčije. Imaginacija je, dakle, ključ, a okupljanje praksa.

U tom smislu, pretpostavljam, ističete i bitno posredničku ulogu umjetničke institucije. Mislite li da u situaciji gdje, kako sami kažete, ne postoji pozicija izvanjska sistemu, institucionalni prostor umjetnosti doista može postati prostor divergencije interesa umjetnosti i kapitala?

– Umjetničke institucije kao i praksa institucionalnog promoviranja umjetnosti općenito, već se same po sebi nalaze u poziciji između. One, dakako, primarno posreduju između umjetnika i publike, ali posredovanje se odvija i u drugom smislu: one mogu imati ulogu posrednika između umjetnika i umjetnika, između publike i diskursa, između publike i akademije, možda i između samih političara i umjetnika odnosno umjetničkih projekata. One se svakako nalaze na tom ljepljivom, prljavom, kom-

Kako zamisliti korak koji dolazi nakon globalnog kapitalizma, korak koji tržište i akumulaciju kapitala postavlja na njegovo pravo mjesto u odnosu prema drugim ljudskim željama i aspiracijama

Izvan ideološke korektnosti

To je svakako licemjerna pozicija, ali ja se, iskreno, više uistinu ne brinem o ideološkoj korektnosti; premda sam to činio u osamdesetima. Ono za što sam zaista zainteresiran jest da pokušam učiniti stvari mogućim upravo u tom ljepljivom, licemjernom, kompromisnom svijetu između, i u cilju pokušaja da se stvarnost zamišlja drukčije, spreman sam se s njim nositi.

Upravo takva dvostruka pozicija umjetnosti u ciklusu cirkulacije kapitala, zabtjeva međutim od nje stalni angažman: nužnost stalnog preusmjeravanja razmjenske u kolektivnu vrijednost, postaje mjerom njezine autonomije unutar sistema. Odnosi li se pojam angažirane autonomije koji spominjete na takvu strategiju opstanka?

– Upotrebljavam pojam angažirane autonomije pokušavajući opisati upravo taj međuteren. Želio bih zadržati mogućnost da umjetnici jesu na određen način autonomni u odnosu na strukturu, kontekst u kojem djeluju. Na neki način ta je autonomija osigurana samim kapitalizmom, upravo zato što kapitalizam tolerira neuspjeh umjetničkog projekta na način na koji ga ne tolerira u zbilji slobodnog tržišta. Drugim riječima, posao je umjetnosti da na neki način gubi novac, a ne da ga naniče. U konačnosti, ona je neizbježno dio sistema galerijske prodaje koji se u cijelosti vrti oko profita i baš je utoliko zadatak svakog pojedinačnog umjetničkog projekta da prima bilo

Ivana Mance

U kontekstu globalne suvremeno-umjetničke scene, gdje je ne samo umjetnost kao materijalni produkt nego i promoviranje umjetnosti kao takvo, postalo tržišno i ideološki isplativ proizvod, nameće se potreba ozbiljnog, radikalnog propitivanja uloge službenih umjetničkih institucija. Treba li ih, naime, nepovratno odbaciti kao reproduktivne mehanizme globalnog kapitala i njegove ideološke prevlasti ili se, naprotiv, mogu transformirati u platforme za artikulaciju kolektivnih interesa koji nisu i ne mogu biti u potpunosti obuhvaćeni interesima globalnog kapitalizma?

– U osnovi, ne vjerujem da je neka izvanjska pozicija, odnosno pozicija u smislu izrazite distanciranosti prema onom što nazivamo globalnim kapitalizmom ili – kako to običavam nazivati – društvom globalnog anti-tržišta, uopće više moguća. Pitanje koje se, dakle, postavlja, jest kako zamisliti idući korak, korak koji dolazi nakon globalnog kapitalizma, korak koji tržište i akumulaciju kapitala postavlja na njegovo pravo mjesto u odnosu prema drugim ljudskim željama i aspiracijama. Ne mislim da se to

Charles Esche britanski je kustos i kritičar koji živi i radi u Edinburghu i Kopenhagenu. Od 2001. godine direktor je Centra za suvremenu umjetnost Rosseum u Malmöu te stalni suradnik na Edinburgh College of Art (Umjetničke akademije u Edinburghu). Kao kustos, Esche je sudjelovao u pripremi brojnih velikih izložbi poput *Inteligencija – nova britanska umjetnost* u Tate Gallery u Londonu ili *Amater – promjenjive istraživačke inicijative* u Konstmuseumu odnosno Konsthalleu u Göteborgu, dok je ove godine zajedno s Hou Hanrouom bio kustos Gwangju bijenala u Koreji. Aktivno piše i surađuje u brojnim europskim katalozima i časopisima za umjetnost, a sam je urednik časopisa *Afterall*.

U organizaciji udruge *Što, kako i za koga* u rujnu 2002. u net-kulturnom klubu mama u Zagrebu Charles Esche održao je predavanje pod naslovom *Institucionalni eksperimentalizam*, baveći se pitanjem na kojoj bi društvenoj i ideološkoj osnovi umjetničke institucije mogle djelovati kao aktivni agenti, a ne kao pasivni izlagatelji umjetnosti. ▣

kazalište

nije riječ o premijeri (ona je bila 2. ožujka 2001.), nije riječ ni o glumačkim ili redateljskim mijenama i tako transformaciji golog

Nova igra starijeg predloška

Kako je, dakle, zamišljen komad J. Murray-Smith *Dijete ljubavi*, koji karakterizira, između

ne predstavnice "dženera X", vječno s kaugumom u ustima i ruksakom na leđima, lik koji zarađuje "glumom" u nižerazrednoj soap-operi, gdje se povremeno bez skrupula i razgolićuje, te tvrdi da je "Čehov mrtav", dok je majka Ana, nezaobilazno s čajem od kamilice na stolu, danas uštogljena montažerka – smještajući i majku i dijete u filmsku branšu autorica promišljeno podcrtava njihovu fatalnu vezanost – upakirana u hladni šlafrok Mao Ce kroja, ponosna na stan ukrašen *brand* namještajem s potpisom, te tvrdi da je "Čehov suvremen". Nakon majčinog zanesenog monologa o slavnim šezdesetima kada se palilo na usne Micka Jaggera, pušilo *dop* i seksualno oslobađalo, završavajući storiju pledoajeom radikal-sufražetskog stava "...ne želim biti rasplodna životinja, pa onda kuhati, peglati i čistiti...", očajna Billy uz krik ovaj put – u "reizdanju" drame, kompletirajući tako akt drukčijim, jezivim suspenzom – više ruši nego baca stolicu, ne shvaćajući nezainteresiranost Ane za fizičku prisutnost derivata vlastita "rasploda", za njegovu emocionalnu dimenziju koja se ovdje etiketira ekvivalentom banalnog ispljuvka mode jednog vremena. Što će reći, postaje jasno da drama postavljena u novom ciklusu drukčije kontrapunktira mjesto stapanja snova i

privrženosti senzibilnom afirmiranju piščeva motrišta da *ljudskost nije prirodni dar, ali je tragedija u potpunosti na ljudskoj strani*. Neobičnom stilskom vježbom ambiciozne osobene poetike koja nije za svačiji gušt, ali se mora priznati jasnoća i dosljednost, Barbara Rocco i Mirjana Sinožić demonstrirale su postojanje snažne identifikacijske kemije između sebe i likova, odvođeći obrazac u kojem postoji unaprijed provedena podjela uloga, disciplina igre prema uglavljenim pravilima te vertikalna struktura ovisnosti, dakle hijerarhija, s vrhunskom instancijom redatelja, u posve privatnu sferu, (u najpozitivnijem smislu!) u sebično umjetničko iskustvo gdje gledatelj završava na statusu slučajno zatečenog voajera poput magnetom privučenog favorita kraj sekvenci za dugo sjećanje, a to su momenti kada kazališna umjetnost očituje sve što je idealno. Preneseno, ako će se dogoditi ono što uslijediti "mora", i to "logično", pretpostavlja se da je glumačkom zbivanju svojstvena nužnost događanja, dakle predvidivost određenog nacrtu i određenih tendencija koje se mogu definirati autorskim/redateljskim ili ranije glumački utvrđenim kategorijama. Ali interpretacija je i intelektualni čin, ona se očito zasniva na racionalnim uvidima i kombiniranju iskustvenih i osjećajnih elemenata; procesi idu, prema tom shvaćanju, svojim tokom, svejedno prati li ih "glumački zadatak" ili ne. Nositeljice likova igre J. Murray-Smith jedan determinizam zamjenjuju drugim: režiju/predložak/utvrđeno gradivo potiskuje ideja imanentnog iskustva. One su iznijele najintimnije strane privatnoga života i nemoralne prošlosti (sama priča tu skriva još jedan preokret kojeg nema smisla otkrivati) – a taj je dijalog intoniran slobodnijom upotrebom riječi ujedno i zamka, dalo se primijetiti u ranijim interpretacijama, tako dugo dok se nije u potpunosti disalo emocionalnim sustavom likova, jer autorica ga postavlja kao far upravljen u mrak zabluda – s apsolutnim osloncem na unutrašnju dinamiku čuvstvenog, na gradaciju psihološke podloge koja nije stvar volje ili namjere već – "jednostavno" formirati se (!) Billy i Anom s Barbarom i Mirjanom. Situacija već registrirana u dramama J. Murray Smith.

Od premijere do vječnosti

I nakon premijere, lik treba ljuštiti, njega treba jednako repetirati i živjeti da bi ga se glumački svladalo

Uz *Dijete ljubavi* Joanne Murray-Smith u varaždinskom HNK

Robertino Bartolec

Dok su varaždinski kristalni kazališni i sakralni lusteri zbog 32. varaždinskih baroknih večeri posljednji put (ove sezone) planuli punim svjetlom po naftalinskim gospodskim smoking svilenim reverima i damskim vješto pokrpanim čipkastim toaletama, blistajući samo da se sat-dva u *nobl* interijerima (kao danak figuriranju idili o drevnoj prijestolnici Hrvata) izdrži titranje maestralnog fona Händelova *Concerta grosso* ili Bachove kantate *Wiederstehe doch der Suende*, koji će se jednako tako maestralno nakon slušanja preobraziti u materijalno ništa i bestjelesno promicati kao apstrakcija varaždinskom stvarnošću što će do 33. pokušaja ostati nepromijenjena te čak poslovično blago zastraniti, upravo oduševljavaju odluka varaždinskog HNK da "mala scena" Rogoz ponovno na repertoar vrati suvremeno djelo Joanne Murray-Smith *Dijete ljubavi*. Spomenuta *Melbourne-based* dramatičarka, scenaristica i romanopisac kao da HNK-ovu repertoaru služi da kurentnim autorom neizravno polemizira s atmosferom bivstvovanja u djevičanskim *out of time* kategorijama barokne ekstatze.

Život drame nakon premijere

Ali možemo to i drukčije formulirati: danas ugostiti rad Joanne Murray-Smith vrijedno je smatrati potezom promišljene repertoarne politike u svakoj sredini koja drži do teatra (tek kao primjer navodim da su dramu *Honour '95*. na *New York Stage and Film Festival* javno čitali Meryl Streep, Sam Waterson i Kyre Sedgwick te da je ona kasnije uspješno postavljena na Broadwayu, a ovogodišnji roman *Judgement Rock*, u izdanju *Penquina*, bilježi samo lovorike...). Štoviše, njezina ozbiljna pasija je oštro zagrepsti u djelovanje/nedje-lovanje pojedinaca u vezi bilo ljubavnoj, obiteljskoj, prijateljskoj ili sasvim slučajnoj i prolaznoj, riječju, opsesija o površnom, epizodičnom ili duboko emocionalnom odnosu, ali svakom bez izuzetka *sudenom* – i zato tako umjetnički podatnom (kako to kroki predstavlja Aubrey Mellor, umjetnički direktor melburnškog *Playbox Theatrea*: "She's about things that we are thinking about. She is thinking internationally. She doesn't write about backyard."). No, rekli smo,

pristupa likovima (i dalje su tu Barbara Rocco, Mirjana Sinožić i Dubravko Torjanac kao redatelj), konačno, nije riječ ni o revolucionarnom pristupu oprobanoj scenariji (dimenzije Rogoza tu ionako nisu široke ruke) – pa što onda motivira analizi "poznatog" *uvoda, zapleta, kulminacije, raspleta, naklona, spuštenog zastora*? Molim, kao odgovor možemo parafrazirati jednu misao, danas zapostavljenog (i) dramskog autora, Augusta Cesarca (inače, u grubo je prošlo deset godina od kada je njegovo časno ime nestalo iz naslova varaždinskog HNK): *predstavite sebi punu fjorituru (pa bilo i kakvu drugu) ekipažu, s rudima na sve strane, i u sva ta ruda zapregnute vozače, predstavite sebi da su kotači te ekipaže razne veličine i svaki sa nekoliko osovina, i osim toga još neravnju, krivudastu i blatnu cestu za koju nitko ne zna kamo vodi, sjednite tada i vi na ta kola pa kliknite: počni! – i vi ćete biti slični Premijeri sa cijelom njezinom estetskom ideologijom i neuravnoteženom taktikom uzetom u cjelini*. Pod tim kutom, kolika je, naime, distanca između onoga što premijera obećava, a što će se faktično ostvariti u suživotu s likovima ponekad i nakon godinu dana i više, sazdana je poliperspektivnost teatra. Jasno je, svi artizmi obećavaju uvijek više nego u stvari mogu; to je već zakon njihov da poput strijelca, gađajući u nišan, uzimaju u obzir balističku putanju hica i nišane naviše. No, kada bi se u stupnjevima izrazila balistička krivulja kazališta, onda tu nikad ne bi dobili puni kut od 360o: nakon duže ili kraće prevlaženog puta stvar se nikad ne vraća u svoju polaznu točku, na isto mjesto gdje je i bila. Vječni je *no-vum*.

ostalog, psihološku autentičnost, *written reality* (te iako možda nije stožer, središnji ključni tekst, svakako je indikator piščeva stava prema zbilji uopće, prepoznajemo sve elemente autorskog dodira, dešifriramo definiciju njezina svijeta i definiciju njezine književne strukture), kroz vremenski faktor koji je višestruko relevantan jer ta intrigantna predstava, čiji su pojedini trenuci ranije bili znatno dojmljiviji od cjeline, budi znatiželju vidjeti je u novom izdanju, detektirati dozu u kojoj se glumačka distanciranost sudara s posvemašnjim uživljavanjem u ulogu, a pomnoj stilizaciji prkosi udarom vehementnog naturalizma? Uz diskretnu i nenametljivu video intervenciju koja nas uvodi u priču (telegrafski: Ana u izvedbi Mirjane Sinožić u dobi od 17 godina ima *one night stand* aferu s nepoznatim muškarcem te pod pritiskom roditelja odmah nakon poroda predaje dijete obitelji koja ga rado posvoji, da bi Billy, u interpretaciji Barbare Rocco, nakon 25 godina pronašla biološku majku i konačno dogovorila sastanak s njom...) i uvijek efektno/potentno *face to face* sučeljavanje kontrastnih likova, čini se da je i dalje ključni trenutak prizor gdje lakonotni dijalog distancirane Ane, naprosto odsutne činjenicom da susret s "izgubljenom" kćeri oživljava i bolni segment prošlosti, i otvorene Billy, što hiperaktivno i s velikim iščekivanjem želi *ad hoc* kreirati izgubljeno vrijeme majčinske ljubavi, sve skupa inteligentno navodeći gledatelja na ritam tog ugođaja, naglo dovodi do sukoba, do vrhunca dramske situacije koja prereže poput pile gotovo meditativno suhoparnu atmosferu. Spomenimo i lik Billy – tipič-

Izvrzne Rocco i Sinožić ne reproduciraju ono što izravno glume, nego ono čega se sjeća(mo), što se vadi iz svoje unutrašnjosti, ne rušeći autorski rukopis, ali ga jasno razvijajući

maštanja sa stvarnošću u kojoj se egzistira – usmjeravajući igru na rijetko naseljenu parcelu materijalizirane emocionalnosti. Vjerodostojna ilustracija navedenom je detalj nakon dodira naslona stolice i poda. Za razliku od prije, kada se marševskim korakom prešlo dalje i nespretno preskočilo sliku sa znakovima što predstavljaju sižej, uslijedila je tišina intervala na granici s vječnošću, tako da se prigušena tjeskoba likova na sceni mogla doslovno opipati tijekom kulminiranja osjećaja koji su obećavali verbalnu detonaciju, čemu nije bilo svejedno svjedočiti ni iz sigurnosti gledateljske autonomije.

Tragedija na ljudskoj strani

No umjesto eksplozije rječivosti dobili smo pametni primjerak novog moralističkog intimizma suptilnom konverzijom bez grčevitih mazohističkih (samo)optužbi o krivici, jer intenzitet koji sam tekst ritualizira pronalazi pokriće u pasionirano

Emocionalno ljuštenje

Ugledna australaska glumica Julia Blake očarana stilizmom iste ovako opisuje iscrpljujuću neodoljivost (iz glumačke percepcije) likova u drami *Dijete ljubavi*: *Autoričin je postupak inteligentan upravo stoga što ljušti slojeve za slojevima tih ljudi, karakter, sve dok ne stigne do zelenog, sirovog dijela u središtu lukovice, da se tako izrazim (It's very intelligently treated and she peels away the layers of those people, those characters, until you get right to that green, raw little bit in the middle of the onion, as it were)*. Drugim riječima, lik treba ljuštiti, njega treba jednako repetirati i živjeti da bi ga se glumački svladalo. Dovoljno je navesti jednu scenu s toliko finih i mekanih nijansi da se osjeti to neposredno i sugestivno prožimanje/proživljavanje građe. Dio kad Billy suptilnim osciliranjem na rubu

fine patetike, zanesena u žaru svojih misli, dohrli sve do sredine sobe, spusti se na koljena i jednim neizrecivim pogledom vapaja i straha zaokruži svu ovu tihu agoniju. Zatvara oči, pa ih odmah otvori, objema rukama nehotice pogladi obraze, pak zagrebe grčevitim prstima u gusto zavijene kose kojoj bojom istaknuti pramenovi zasjaje simbolom krune od trnja. Zatim kao metalom zategnuti potez ostari lice teškom sumornosti, da bi nehotice malko ispravila tijelo i blago, jedva markirano, i potpuno nesvjesno, što je plemeniti danak nadgradnje interpretacije od premijere nadalje, raširila ruke. I tako je u svakog čovjeka, samo u čovjeka, od sviju živih kreatura na svijetu. Svi mi već svojim tijelom predstavljamo križ, taj simbol patnje. I zar taj simbol, nepromjenjiv kako je nepromjenjivo i ljudsko tijelo, nije znak vječnog, nepromjenjivog ljudskog tragizma? Naravno. Stoga potresena Ana ulazi u zagrljaj s Billy koja miče ruke iz položaja križa neverbalno ukazujući da ćemo taj križ osobne krivice svi lakše podnijeti u zagrljaju – *Ljubavi*, koju svatko od nas treba slijediti poput – *Djete-ta*. I tu izvršne Rocco i Sinožić ne reproduciraju ono što izravno glume, nego ono čega se sjećamo, što se vadi iz svoje unutrašnjosti, ne rušeći autorski rukopis, ali ga jasno razvijajući. Iz toga se razabire o čemu je riječ – o razumijevanju zbivanja. Nije dovoljno stečeni dojam čuvati u što čistom obliku, iako je i to važno, te treba za tim težiti, nego treba razumjeti što se zbiva u onome koji nešto iskusi, a to nikad ne možemo ukazivanjem na objektivno dano tintom na papiru, nego jedino povratkom na ono što je u nekom iskustvu na nas same.

Sjećanje

To se vraćanje ne može nikad izvršiti u vrijeme neposrednog (glumačkog) iskustva, nego tek nakon njega, u mediju sjećanja. Ali zar to otkriće, na koje nas teatar može nagnati, nije uglavnom otkriće onoga što bi nam moralo biti najdragocjenije i što nam obično ostaje zauvijek nepoznato, naš pravi život, stvarnost kako smo je doživjeli, stvarnost koja se toliko razlikuje od onoga što mislimo, da nas ispunjava golema sreća kad nam slučaj donese istinsko sjećanje. To jest, za potpunu glumačku realizaciju treba vremenski odmak kojem utičite pruža repriza. Raščlanjen od sukuba i elementarnosti, a da se pritom nije izgubila tipološka determiniranost likova, ni snop emotivnosti i životnosti koji iz njih izbija, prizor je ritmički odmjeren i bogat čitavim nizom asocijacija te dramatskiji od izgovorenih riječi ili preporučanih eventualnih didaskalija, stoga je *opet premijera*. Postavivši u prvi plan tražanje za onim što se osjeća, misli i kombinira, stvoreno je djelo u kojem nema znatnije vanjske akcije, nego zbivanja imaju spore razvojne linije, a radnja je ograničena na snažnoj i intenzivnoj analizi, materijalnom oblikovanju unutrašnjih sukoba. Barbara Rocco i Mirjana Sinožić otele su likove koliko od redatelja toliko i od autorice, za koju to možda i ne bi bilo iznenađenje: *Ponekad, gledajući vlastitu*

dramu, imam osjećaj da nije nastala iz mene. Napisao ju je netko tko je u potpunosti na mojoj valnoj duljini i koga iznimno cijelim, ali to zapravo nisam ja. (Sometimes when I'm watching a play of mine, I have the sense that it doesn't come from me. It's been written by someone who's totally on my wavelength and whom I admire very much but it isn't actually me.), zapisuje Joanna Murray-Smith. U visokom stupnju transformacije i ne može dogoditi ništa drugo no izmiješati zbilja i fikcija, zamagliti granice stvarnog i kreativnog. Izbjeglo se plošno ocrtavanje likova, osim one izvanjske, "javne" funkcije, pridodala se privatna dimenzija, učinilo se interpretaciju u dlaku sazrelu s likom – punokrvnom. Da, nije naše ono što nismo morali sami odgonetnuti, razjasniti vlastitim naporom, ono što je bilo jasno prije nas. Od nas potječe samo ono što izvlačimo iz tame koja je u nama i koju drugi ne poznaju. Međutim, jedino je ponavljanje, ma koliko se nervirajuće činila njegova materija, ma koliko mu trag izgledao neprimijećen u lijena gledatelja, kriterij istine i zbog toga zasluži da ga glumački duh prihvati, jer ako on zna iz njega izvuci tu vrijednost, interpretacija se diže do većeg savršenstva i daje potrebni dojam. Premijera sve to ne očituje u izravnom doživljavanju, već jedino u ponovljenom sjećanju kojim se zadobiva distanca, pregled, te, ono što je za glumu presudno, mogućnost analize u razumijevanju. Ponovno izvlačenje prošloga, što se često čini sporednim, treba dovesti da ponavljanjem shvatimo proživljeno. Pogled treba biti preokrenut, vraćen u unutrašnjost, te time unutrašnjost dovesti na vidjelo kao ono što se iskusilo. Dok se kod glume obraća pažnja samo na prividno, neposredni moment tog upečatljivog evociranja, dotle se nije na razini njezine namjere. Ta prikazivanja pripadaju, istina, osebnosti njezine umjetnosti, ali po intenciji ne smije ih se grčevito držati, nego s pomoću njih razumjeti zbivano, a ne samo zapažati i naslađivati se tako zapaženim. Bez dvojbe, ansambl predstave *Dijete ljubavi* superiorno je iskoristio te faktore od premijere do repertoarnog *come backa*.

Putokaz

A zašto se takav naboj ne eksplicira redovno na pozornicama, zašto je često gluma pučko parazitiranje predloška, objašnjava potpuna fizička iscrpljenost i emotivna ispražnjenost prva-kinja varaždinskog HNK nakon komada koji traje otprilike jedva 50 minuta. Analiza postojećeg rasporeda stvari uvijek je veličan trenutak stvaralačkih duhova, iliti onih koji znaju da pitanje koje se rađa moraju odgonetnuti sami – za sve (i zato te ispovijedi opsjena nisu, nego pomoć da shvatimo vlastite zablude i da, koliko je to moguće, očuvamo nasušnu potrebu za boljim). Ali kad se usudi kucati vlastitim unutarnjim ritmom, kad je teatar sredstvo na putu prema katarzi, preslika unutarnjih razarajućih sila, u istoj mjeri koliko je inspirativan toliko je i opasan. I zbog toga je taj putokaz za mnoge "elegantrije" eskivirati... ☒

kazalište

Hrvatini je svakako uspio u namjeri razotkrivanja moći medija i njihova manipulatorskog potencijala

Uz Miss Mobile, performans mobilne telefonije autora Emila Hrvatina, izveden u Rijeci, 26. listopada 2002.

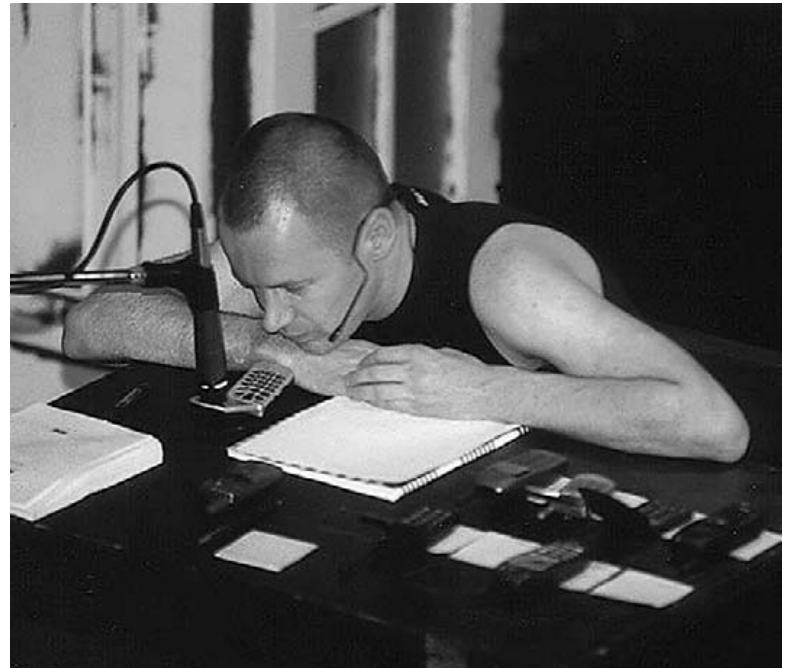
Kim Cuculić

Nekim čudnim spletom okolnosti, koji bi se uglavnom mogao svesti na uobičajenu inerciju u riječkoj kulturi, rođeni Riječanin Emil Hrvatini, danas poznati redatelj i teoretičar sceniskih umjetnosti u Sloveniji, ali i na europskoj kazališnoj sceni, tek se nedavno prvi put predstavio i u svom rodnom gradu. Umjetnika, kao što se moglo i očekivati, nije pozvala neka službena riječka institucija, nego je njegov nastup organizirala Udruga *Drugo more*. Pola godine od premijere u njujorškoj *La Mami*, nakon koje su uslijedila gostovanja u Gentu, Ljubljani, Novom Sadu i pariškom Centru Pompidou, Hrvatiniov performans mobilne telefonije *Miss Mobile*, u režiji Nicka van Keunena i produkciji slovenske *Maske*, tako se konačno našao i pred riječkom publikom.

Bridovi medija

Kao i u prijašnjem projektu *Q&A. Very private. Very public*, autor i u svom novom performansu u središte zanimanja stavlja odnos privatnog i javnog, propitujući konstrukciju medijske realnosti koja izlaže intimno u javnom prostoru. Koncipirajući *Miss Mobile* na sličnim principima po kojima funkcioniraju reality-sapunice, poput serijala *Big Brother* ili Jerry Springer show, u kojima se ljudi izlaganjem svoje intime pred milijunskim auditorijem bore za svoj komadić slave, Hrvatini suptilnim uvlačenjem publike u "igru" ogoljuje mehanizam kojim mediji ukidaju granicu između privatnog i javnog, fikcionalnog i zbiljskog. U izvedbenom smislu njegov je performans nastao na zanimljivom presjecištu umjetnosti, znanosti i komunikacijskih tehnologija, dok se sâm autor našao u višestrukoj ulozi predavača, teoretičara, redatelja i izvođača. Koncept *Miss Mobile* najbolje bi se mogao objasniti u kontekstu performativne teorije, koju Hrvatini ne smatra još jednim "insceniranim promašenim susretom teorije i prakse", nego je riječ o novom obliku scenskog iskaza u kojemu se teorijski problemi artikliraju kroz dramaturgiju scene, što znači još jedan korak dalje od konceptualne umjetnosti. Kao dobar poznavatelj prirode medija i njihovih mehanizama manipulacije, Hrvatini je svoj performans zamislio kao neobičan spoj talk-showa, interaktivne predstave, televizijskog kviza, telefonske ankete i akcijskog slikarstva kojima razotkriva djelovanje televizijskih programa i njihov manipulativni učinak. Pojavljujući se na početku performansa u ulozi Velikog brata, koji ostrim pogledom kontrolira situaciju u gledalištu, izvođač u

Nazovi M radi medijskog ustrojstva

sljedećem trenutku opaskom da na sebi ima masku i kostim, što naravno ne odgovara istini, čini ironijski odmak od tradicionalnog kazališta, dok gledateljima istodobno sugerira da je sve ono što će se u predstavi dalje događati zapravo fikcija. Nakon toga Hrvatini među prisutnima provodi kratku anketu, primjenjujući standardni anketni obrazac koji sadrži pitanja o spolnoj strukturi, dobi ispitanika, seksualnoj orijentaciji, nacionalnoj pripadnosti i slično.

Prisustvo odsutnih lica

Letimična anketa, provedena na relativno malom i slučajnom uzorku ispitanika, odmah je ukazala i na jednu specifičnost hrvatskoga društva, a to je da u njemu, recimo, nema stavke o rasnoj pripadnosti. Čitanjem niza statističkih podataka, koji mogu i ne moraju biti istiniti, autor ukazuje i na problem manipulacije brojkama koje unatoč znanstvenoj verifikaciji često ne nude pravu sliku stvarnosti. U glavnom dijelu performansa, koji traje oko 40 minuta, Hrvatini putem mobitela razgovara s odsutnim licima koja su nazvali njihovi prijatelji iz publike. Na taj način akteri predstave postaju virtualni sugovornici, od kojih je samo jedan bio i fizički prisutan u dvorani u kojoj se performans odvijao. Tijekom razgovora moguću predodžbu o ljudima s druge strane mobitela pokušao je dati performer Žiga Kariž koji je na postavljenim panoima crtao portrete odsutnih lica. Njegovo "akcijsko slikarstvo", koje zapravo polazi od portreta kao jedne od klasičnih slikarskih formi, sadržavalo je i snažan ironijsko-kritički komentar suvremene umjetnosti, naročito u pogledu korištenog materijala – od kreme za brijanje i paste za zube, do šlaga i kečapa. Time su i umjetnici stavljeni u isti ring s običnim ljudima koji svoju intimu u želji za slavom izlažu očima javnosti. Premda je tako zamišljen koncept *Miss Mobile* u početku izgledao vrlo obećavajuće, na kraju se pokazalo da uspješna realizacija performansa ipak najviše ovisi o virtualnim akterima s onu stranu Hrvatini-nova mobitela.

Apolitičnost

No, i tako mali uzorak, od nekih osam sugovornika, pružio je kakvu-takvu sliku današnjeg hrvatskoga društva, posebno njegove

mlade populacije, koja je svojim odgovorima i ovoga puta pokazala da je apolitična i ne suviše informirana. Na imalo provokativnije pitanje s druge strane slušalice moglo se čuti cerekanje ili neugodan tajac, a u slučaju određivanja prema problemu američkih svećenika pedofila, jedna od sugovornica pokazala je i popriličnu neobaviještenost. Bilo je iluzorno očekivati da će se mladi građani Hrvatske odrediti prema, primjerice, aktualnom problemu generala Gotovine ili pak sugerirati moguće religijsko opredjeljenje djece pjevačko-nogometnog para Beckham. Zato u svojoj poruci svijetu ovi mladi ljudi ukazuju na važnost iskrenosti, hrabrosti i poštenja, dok visoko na ljestvicu vrijednosti stavljaju individualnost (vjeruj u sebe, a ne u kolektiv!) i nepoistovječivanje s državom. Faktor koji u slučaju riječke izvedbe svakako ne bi trebalo zanemariti je i taj što kod nas još postoji određeni strah od istupa u javnosti, a nevoljkosti da se odgovori na provokativnija pitanja vezana uz politiku vjerojatno je kumovala i opća apatija u društvu. Za razliku od toga, tijekom izvedbe u New Yorku sugovornici su otvoreno govorili o svojim političkim uvjerenjima i nudili rješenja bliskostoične krize. Po uzoru na masovni fenomen raznoraznih izbora ljepote, u zaključnom dijelu performansa gledatelji ocjenama od 1 do 5 biraju miss mobilne telefonije, kojoj na kraju "voditelj" dopušta da učini s njim što hoće.

Manipulacija

Tijek glasanja publika prati na ekranu, na kojemu u "izravnom prijenosu", kao u pravom reality-showu, cijelo vrijeme može promatrati i zbivanja u dvorani. Na taj su način gledatelji od početka do kraja performansa stavljeni u ulogu aktivnih sudionika predstave, (ne)svjesno pristajući na manipulaciju. Svi akteri predstave tako postaju "izmišljeni likovi", čime je efektno olabavljena granica između realnosti i fikcije, dok se bilo koja sličnost fiktivnih likova s realnošću smatra "nenamjernom". Premda riječka realizacija *Miss Mobile* zbog neadekvatnih sugovornika nije uspjela u potpunosti, Hrvatini je svakako uspio u namjeri razotkrivanja moći medija i njihova manipulatorskog potencijala. ☒

Natjerujući hrvatski film

Matanić je spojio naturalizam i naglašenu estetiziranost, i građe i stila, uspjevši zadržati – i kao scenarist i kao redatelj – pregled nad cjelinom djela

Krešimir Košutić

Najnoviji film Dalibora Matanića *Fine mrtve djevojke* zanimljiv je pokazatelj ideologizirano usmjerene prijemčivosti Hrvata. Filmski sadržaj, iz fizički zatvorenog prostora filmske vrpce, isijava van, preklapajući i uklapajući se u zbilju. Sám filmski medij tako postaje označitelj, neizravno označen u planu sadržaja filmskog znaka, označitelj potpune receptivne nezainteresiranosti *hrvatskog kulturnog duba* za nešto što se zove film. Činjenica jest da je u najvećoj mjeri hrvatski film to i zaslužio, ali i onakav, jadan, kakav već je, ipak je uspijevao (prvenstveno s obzirom na količinu ideologiziranosti koja je u njega bila upisana), barem povremeno, potaknuti raspravu. Danas raspravu film više nije u stanju potaknuti. Prava tema, dakako, nikad nije ni bila sám film, nego ideologija, no danas osim nje nije ni ostalo ništa drugo. Sve krinke su pale. Nije ostalo ništa osim generála, osim Nas i Njih. Neprestano ponavljajuće iste priče poticane od Njih i od Nas. Film u Hrvatskoj, doista, ne može više uzbuditi. Ako on dosad (u hrvatskom obličju) možda i nije bio najprivlačniji, netko s kojim bismo željeli, odsad se pokazuje da, osim odsustva želje uzrokovnog fizičkom neprivlačnošću, pravo pitanje postaje *da li mi uopće i možemo*. Hoće li se, naposljetku, javiti sablažnjeni glasovi na ono na što želim ukazati, nije ni bitno.

Društvena analiza

Razina, širina, dubina, ali i opći ton pokazane društvene analize neviđen je u novijem hrvatskom filmu. No ono što je još bitnije je to da se pogled ne zadržava samo na površinskom sloju društvenosti (kao zajednici jedinki okupljenih u nekim elementarnim društvenim sastavnicama poput obitelji ili urbanih grupa mladeži), nego ponire i u samu njezinu srž, a to su, na kraju krajeva, ljudi. Svako društvo proizvodi svoju društvenost. Nisu svi društveni problemi i društveno ustrojstvo svugdje i uvijek jednaki, no nije se teško uživjeti u probleme nekog tuđeg, egzotičnog, prošlog, čak i budućeg društva, samo ako osjećamo da je to, nekim dijelom, i Naš problem (ili bi barem to mogao postati). To je Matanić savršeno pogodio. U njegovu filmu prikazuje se *naše* društvo s *našim* problemima. Dok npr. film *Tamni anđeli sudbine* koji prikazuje općedruštvene probleme, smještene u neodređeno vrijeme i prostor, bez doticaja sa (slovenskom) svakodnevicom, mogućnost uživljanja nije ni postojala. Kada označitelj postaje ozna-

čeno uništava se sposobnost da to uopće i pojmimo kao znak. To postaju prazni pojmovi (kao npr. korupcija, lažni moralizam, sebeljupstvo), a oni nas se tiču tek kada ih osjetimo na vlastitoj koži (ili se bar bojimo da bi ih mogli osjetiti), kada nas svojski lupaju po glavi. Nerijetko filmovi s *art* predznakom upadaju u tu zamku, a to je ovdje uspješno izbjegnuto. Naravno, omjer realističnih i, nekim stilskim postupkom odmaknutih, stiliziranih elemenata može biti različit, kao i sam stupanj odmaknutosti. U *Finim mrtvim djevojkama* ta odmaknutost ide u smjeru groteske i karikature.

Slojeviti likovi

Neki likovi portretirani su realistično (glume ih Olga Pakalović kao Iva, Nina Viočić kao Marija, Krešimir Mikić kao gazdaričin sin Danijel, Ivica Vidović kao gazdaričin muž Blaž i Dubravka Đokić kao prostitutka Lidija), neki prijelazno (Inge Appelt kao gazdarica Olga, ratni veteran i njegova žena, Perićev maloumni i gluhonijemi sin), a neki posvemašnje karikaturalno (starac koji u stanu skriva mrtvu ženu, ginekolog Perić, Marijin otac), no kojoj god grupi pripadali oni nikad ne iskaču iz te zadanosti. Svi likovi iz prve grupe, uključujući i Olgu iz druge, pokretači su i nositelji radnje. Kao takvima svima njima pridodana je podjednaka pažnja. Bilo je prigovora kako je odnos između Ive i Marije slabo razrađen, kako mi o njima ne saznajemo gotovo ništa. Točno je da mi o njima ne znamo mnogo. O Ivi znamo samo to da je studentica na trećoj godini medicine, ali meni se ta nedorečenost prije čini kao pred-

Ne želeći više podnositi ženinu patološku narav brutalno se razračunava s njom. Osim samog čina dvojbena je i vrijeme njegove pobune jer *stoički* trpeći sve ono čemu se intimno protivio pojavljuje se i njegova količina odgovornosti (zbog nedjelovanja) i prouzročivosti događaja.

Realizam nasuprot groteski

Opća količina relističnosti u glumi, naprosto, već godinama nije viđena u hrvatskom filmu (iznimka koja potvrđuje pravilo je izvanredan Salajev srednjometražni film *Vidimo se*). Glumci (naravno, prvenstveno oni iz prve grupe, ali, dobrim dijelom, i Inge Appelt kao gazdarica) gestama i govorom životopisno dočaravaju dijelove filmske radnje, koji su vješto propovijedački uklopljeni, ocrtavajući obrise priče i psihološki usložnjavajući likove. To vrijedi i za intimistički oslikane scene kao i za, kada to dramska logika priče potiče, ekspresivno utjelovljena afektivna stanja. Naročito je upečatljiv odnos između Olge i Blaža te Ive i Marije. Likovi (glumci), napo-

nošljivosti, nalik *Chabrolovom remek-djelu Ceremonija i želje autora da opake nakaze pretvori u felinijevske karikature*; pa do izrazito oštih, npr. Jurakova kritika u *Feralu*. Da ne bi bilo zabune i Tomičeva i (naročito) Pavičićeva kritika u cjelini su intonirane pozitivno. Zbog toga njihove zamjerke vrijedi uzeti zaozbiljno i pažljivo ih razmotriti. Doista, skladno umijesiti naturalizam i grotesku nije lako, tim prije što je i jedno i drugo, i zasebno, jednako teško postići. Slažem se da su određene scene nepotrebne (npr. kada dvoje malodobne djece, odnosno, opatice dolaze kod dr. Perića na pobačaj). Ni opća koncepcija lika dr. Perića nije najsretnije uobličena. Sám njegov lik ima svoje i dramsko i konceptualno opravdanje, ali njegova izvedba, jednostavno, strši. Što se same grotesknosti tiče ona je, lynchovski, u službi suprotstavljenosti njihova susjedstva, zajedništva mirnih i smjernih građana, i prokazane *devijantnosti* koja nimalo blaže (ako ne još i gore) prokuljava i iz njih samih. Zbog te simbioze spremni su žrtvovati Drugoga, ali i svoju moralnost. Naravno, nemoguće je ne zamijetiti i utjecaj tandema Šijan-Kovačević.

Ugodno iznenađujuća profesionalnost

Fine mrtve djevojke snimljene su u privatnoj produkciji. Upravo je to, možda, razlog neviđenoj audiovizualnoj razini filma. Široki format filmskog okvira, prekrasna fotografija i na kraju, nema boljke od koje je hrvatski (a šire i jugoslavenski) film uvijek patio. Nema nerazaznatljivog govora zbog loše kvalitete zvučne obrade. Osim te, čisto tehničke strane, Matanić je izvrsno posložio i priču. Gotovo svaki motiv ima svoje opravdanje. Npr. važnost scene susreta Ive sa svojim bivšim dečkom ne možemo vidjeti isti trenutak, ali na kraju postajemo svjesni njezine pripovjedačke potrebitosti. Takvih primjera ima mnogo što je očit pokazatelj pažljive i mišljene razrade priče. Relativno brzog tempa (ali ne i prebrzog) film ni u jednom trenutku ne zapada u statičnost. Izmjena kadrova je razigrana, a pokreti kamere izraziti, svrhovito samopridonoseći stvaranju jezovitog i tjeskobnog odušja. Tu je nemoguće ne primijetiti sličnost s Lynchom (koju pojačava i glazba nevjerojatno slična određenim temama Lynchova skladatelja Badalamontija).

Od hrvatske nezavisnosti naovamo, nesumnjivo se nije pojavio sličan hrvatski film. Neki elementi mogu se pronaći porazbacani unaokolo po raznim filmovima, ali nikad se još oni nisu našli svi zajedno posloženi u jednom djelu. Društvena kritika i vizualna stilizacija, zbiljski oponašalačka, ali i karikaturalno groteskna gluma, realistična motivacija, ali i mnoštvo bizarnih motiva, životno uvjerljivi dijalozi i umješno pripovijedanje, ali i izrazit simbolizam. Ukratko, Matanić je spojio naturalizam i naglašenu estetiziranost (i građe i stila) uspjevši zadržati (i kao scenarist i kao redatelj) pregled nad cjelinom djela.

Matanić je savršeno pogodio da se nije teško uživjeti u probleme nekog tuđeg, egzotičnog, prošlog ili budućeg društva, ako osjećamo da je to i Naš problem

kon, govore onako kako ljudi i inače u životu govore; ne deklariraju papirnate fraze sterilnoknjiškog jezika, ali niti ne opterećuju isforsiranom šatrom.

Gotovo sve zamjerke koje sam uspio pročitati upućene su nerealističkom polu filma. Prvenstveno raspadli, odnosno, gomilanju bizarnih i grotesknih motiva te, mjestimice, karikaturalnoj glumi. One variraju od blagih, npr. po J. Pavičiću *...razigrani hedonizam povremeno se pojavljuje i u glumi, pa Fine mrtve djevojke glumački variraju od psihološkog realizma do krajnje (i neuspjele) karikature. (...)*; nešto težih, npr. Tomičevih koji kaže *Nema što nema, kao na kakvom pučkom vašaru suvremenih hrvatskih grijeha. A upravo je to ono što mi najviše smeta: nesklad između mračne drame o licemjerju i nes-*

FILM

Redatelj glumačkog lica

U formalnom smislu, u Bergmanovu se filmskom rukopisu snažno osjeća utjecaj kazališta koje je ipak bilo i ostalo njegova prva ljubav

Uz ciklus filmova Ingmara Bergmana u Rijeci, Hrvatski kulturni dom na Sušaku, od 11. do 20. listopada 2002.

Kim Cuculić

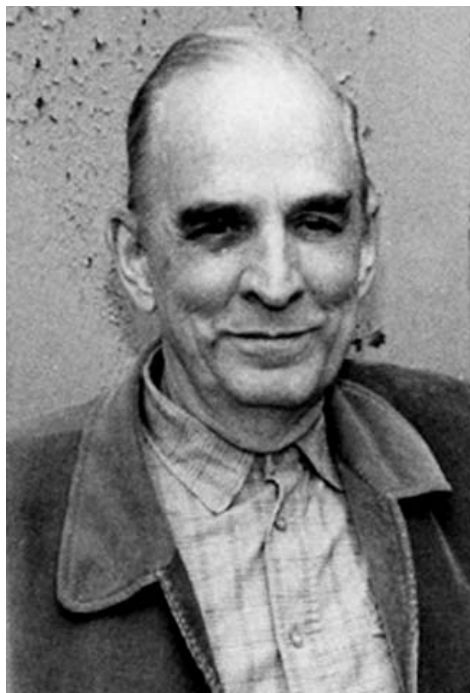
Premda je s filmom *Fanny i Alexander*, švedski redatelj Ingmar Bergman 1982. godine najavio svoj oproštaj s filmom, ovo ljeto u središte zanimanja javnosti ponovo ga je izbacila vijest o snimanju njegova novog filma *Sarabanda*, koji bi trebao biti neka vrsta nastavka filma i istoimene serije *Prizori iz bračnog života*. Usporedo s tim, u Rijeci je tijekom listopada u organizaciji Filmskog centra Zagreb, Hrvatskog filmskog saveza, švedskog veleposlanstva i švedskog instituta za film prikazan ciklus Bergmanovih filmova koji je iznova skrenuo pažnju na ovog, danas već pomalo zaboravljenog velikana svjetskoga filma. Pokušavajući pronaći odgovor na pitanje zašto u devedesetim godinama dolazi do gubitka interesa za Bergmana i slabljenja njegove pozicije na raznoraznim filmskim top-ljestvicama, kritičar Jurica Pavičić krenuo je od pretpostavke da razdoblje postmoderne jednostavno nije sklonlo velikim naracijama i velikim idejama kojima se Bergman bavi u svojim filmovima. Čak i kad tretiraju intimnu dramu pojedinca, jednu od omiljenih Bergmanovih tema, filmovi devedesetih tu intimu ne stavljaju u kontekst velikih i sudbinskih pitanja čovjeka, nego ih promatraju u okviru lokalnih ljudskih odnosa i malih, parcijalnih drama.

Lica glumaca

Slabijoj recepciji Bergmanovih filmova vjerojatno je pridonio i senzibilitet današnjeg vremena koje prednost daje brznoj i dinamičnoj montaži, što je sasvim u suprotnosti s njegovim filmovima koji u formalnom smislu pokazuju da je specifično kinematičko djelovanje moguće postići i izvan vanjske akcije, neprekidnog mijenjanja mjesta zbivanja i dinamičke montaže. Umjesto toga, ljepota njegovih filmova proizlazi iz usredotočenosti na dramu koja se zbiva na licima glumaca te pridavanju pažnje simboličkom kretanju kamere kroz prostor i vizualnom dočaravanju atmosfere ambijenta. Svojim komornim filmovima u kojima poštuje jedinstvo vremena i prostora, snimanim s vrlo malo glumaca i na svega nekoliko lokacija, Bergman je stvorio prepoznatljiv, pomalo "asketski" stil, kojim je prethodio nekim suvremenim filmskim tendencijama, kao što je primjerice pojava *Dogme* (o kojoj se sâm Bergman i nije pretjerano pozitivno izjasnio). Ono što Bergmana u vremenu praznine i potrošenih vrijednosti čini "staromodnim" svakako je i shvaćanje filmske umjetnosti, koju on tretira jednako ozbiljno kao književnost ili slikarstvo, dok u kompozicijskom smislu svoje filmove često gradi prema glazbenim načelima. Svoje poimanje filma Bergman je ukratko sažeo riječima: "Film kao san, film kao glazba. Ni jedna se vrsta umjetnosti osim filma ne probija pokraj naše svijesti o svakodnevnom tako izravno prema osjećajima, duboko u sumračne prostore duše."

Rani radovi

Za retrospektivu filmova Ingmara Bergmana u Rijeci odabrana su manje ili više reprezentativna ostvarenja karakteristična

za svaku od njegovih stvaralačkih faza. Iz prve faze, koja je potrajala do 1950. godine, nije prikazan nijedan film, dok je za ilustraciju druge faze odabran posljednji film iz toga niza – *Osmijesi ljetne noći* iz 1955. godine. Riječ je o filmu nadahnutom Shakespeareovim *Snom Ivanjske noći*, dok njegova struktura podsjeća na Feydeauove vodvilje. Premda u filmu prevladava komički ton, u njemu se javlja i jedna od tipičnih bergmanovskih tema – razmatranje kompliciranih odnosa između muškaraca i žena. Nakon što je s *Osmijesima ljetne noći* postigao uspjeh na festivalu u Cannesu, to je Bergmanu omogućilo snimanje *Sedmog pečata*, filma kojim je na sebe skrenuo pozornost svjetske kritike i intelektualne publike. Srednjovjekovna priča, situirana u Švedsku u vrijeme križarskih ratova, redatelju je poslužila za propitivanje vlastitog odnosa prema vjeri i religiji. Kao sin luteranskog svećenika Bergman je od najranijeg djetinjstva bio zaokupljen pitanjem vjere, što u *Sedmom pečatu* dolazi do izražaja kroz lik Vitteza koji sumnja, ali ne vjeruje. U tom smislu zanimljiv je nastanak scenarija za film. Bergman je, naime, nekoliko godina bio nastavnik na glumačkoj školi u Malmöu, gdje je prisjećajući se oslikanih crkvenih zidova iz svoga djetinjstva u nekoliko popodneva napisao dramsko djelo

pod nazivom *Slikarije na drvu*, u kojemu je svaki student našao svoju ulogu. To je djelo s vremenom preraslo u *Sedmi pečat*, prema mišljenju samoga redatelja neujednačen film, koji je pravljen u vrlo primitivnim uvjetima. Tako se u vještici, gdje noću pogubljuju vješticu, među drvećem mogu razabrati prozori nebodera u Rasundi, dok je prizor s mrtvačkim plesom snimljen u silnoj strci jer je većina glumaca već završila svoj dnevni posao i otišla. Zbog toga su u kostime osuđenika na smrt odjeveni pomoćnici, električari, jedan šminker, pa čak i dvojica slučajnih ljetnih gostiju koji uopće nisu shvatili o čemu je riječ. Film je samo tri dana sniman na terenu, a sve ostalo u studiju. Sa *Sedim pečatom* Bergman je počeo upotpunjavati ekipu suradnika koji će ga pratiti u gotovo svim njegovim daljnjim filmovima (B. Andersson, G. Lindblom, G. Björnstrand, M. von Sydow, I. Thulin, L. Ullmann i E. Josephson).

Zrelost

Nakon toga slijedi film *Divlje jagode*, u kojemu glavnu ulogu tumači čuveni švedski redatelj Victor Sjöström. U filmu nadrealne atmosfere i oniričke tematike ostarjeli se protagonist nizom tuobnih prisjećanja na prošlost suočava s problemom prolaznosti i skore smrti. Nadrealis-

tičke vizije i snove u sljedećoj fazi Bergmanova stvaralaštva zamjenjuju jednostavnost i naturalizam u pristupu. Filmovi koji nastaju tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina Bergmanu definitivno osiguravaju ugled jednog od najkompleksnijih stvaralaca psihološkog filma. Iz tog razdoblja prikazani su filmovi *Lice*, *Tišina* te *Krici i šaputanja*. Nakon *Tišine*, u kojoj se bavio složenim odnosom između dviju sestara, zanimanje za žensku psihologiju dolazi do izražaja i u filmu *Krici i šaputanja*, koji nekim svojim elementima i općom atmosferom može asociirati na Čehovljeve *Tri sestre*. Fokusrirajući se na lica glumica i psihička proživljavanja likova redatelj minimalnim sredstvima postiže snažan kontrast između boli jedne od sestara i prigušenih emocija ostalih ženskih likova opterećenih intimnim brodolomima i seksualnim frustracijama. Važnu značajnu i dramaturšku ulogu u filmu ima fotografija u boji Svena Nykvista, od 1960. godine stalnog Bergmanova suradnika. Sredinom sedamdesetih godina Bergman je zbog optužbe za utaju poreza bio prisiljen napustiti Švedsku, pa nekoliko godina živi u Njemačkoj gdje stvara nekoliko zanimljivih, ali ne toliko priznatih filmova, među kojima i *Jesenju sonatu* u kojoj je prvi i jedini put surađivao sa svojom slavnom prezimenjakinom Ingrid Bergman.

Prema vlastitom djetinjstvu

U Švedsku se ponovno vraća početkom osamdesetih godina, kad snima film *Fanny i Alexander*, bogatu evokaciju vlastita djetinjstva. Dotad najraskošnijom produkcijom u švedskom filmu, Bergman je na neki način zaokružio svoj filmski opus, iznoseći pred gledatelje prepoznatljiv bergmanovski imaginarij čija stalna mjesta čine laterne magice, kruti luteranski svećenici, sukob vjere i razuma, dualizam tijela i duha. U sklopu retrospektive prikazani su i Bergmanov kratki film *Karinino lice*, film *Poslije probe* i dokumentarac *Bergmanov glas* autora Gunnara Bergdahla. Poslije još jednog ciklusa Bergmanovih filmova, koji predstavlja samo jedan od mogućih izbora iz njegova opsežna filmskog opusa, čini se da je riječ o redatelju koji kao da je čitav život snimao jedan te isti film u kojemu se kroz razna lica i karaktere zapravo neprestano bavio samim sobom i svojim vlastitim preokupacijama. Protestantski odgoj zasnovan na ponižavanju, kompleksi iz djetinjstva, neprijateljski odnos prema seksualnosti i strah od žena, a tome možemo pridodati i tipičnu skandinavsku melankoliju, rezultirali su trajnom tjeskobom koja je svoj izlaz našla u filmskom istraživanju duševnih stanja i pokušaju njihova prikazivanja. U formalnom smislu, u Bergmanovu se filmskom rukopisu snažno osjeća utjecaj kazališta koje je ipak bilo i ostalo njegova prva ljubav. Stalnom ekipom suradnika ostvario je svoj san o stalnoj "kazališnoj trupi" koja će ga pratiti na svim njegovim filmskim putovanjima. Pri kraju svoga puta Bergman se filmom *Sarabanda*, čiji naslov upućuje na Bachovu suitu i istoimeni ples za dvoje, ponovo vraća svojim starim opsesijama. Hoće li to biti njegov veliki povratak ili tek prisjećanje na jednu zanimljivu filmsku poetiku, ostaje da vidimo. Pomalo izvan očekivanja u Rijeci se dogodilo to da su pojedine projekcije Bergmanovih filmova bile bolje posjećene od razvikanih filmskih hitova u paralelnom programu *Stelle Artois*. Dobra vijest za Bergmana, ali i za pasionirane ljubitelje art-filmova koji su konačno došli na svoje. Filmska klasika na velikom ekranu u Rijeci je, naime, već odavno izumrla vrsta. Nadamo se da će pokazani interes za Bergmana potaknuti i češća organiziranja ovakvih gozbi za filmofile, ali i obične gledatelje zasićene standardnom hollywoodskom produkcijom. ▣

glazba

nim intervencijama, poput angažiranja novih dirigenata i/ili solista, moguće bitno podići razinu cjelokupne predstave. Ipak, prvi

publici biti predstavljeni još i balet Sergeja Prokofjeva i drama Williama Shakespearea.

U okvirima opere, također je moguće iščitati nove smjernice repertoarne i kadrovske politike. Repertoarno, Bellinijevi Capuleti i Montecchi predstavljaju, nakon stanke od dvadesetak godina (kada je bila postavljena Norma istog skladatelja), povratak ozbiljne opere ranog belcanta na daske zagrebačkog HNK (talijanska komična opera iz tog razdoblja bila je u tom periodu zastupljena s nekoliko naslova). Kadrovski, težište je stavljeno na najmlađu generaciju pjevača, dok je veći dio autorskog tima, predvođen redateljicom Caterinom Panti-

nih umjetničkih rezultata, te je stoga ipak potrebno provjeriti kako one funkcioniraju u praksi. U tom smislu, može se odmah reći da su Capuleti i Montecchi položili ispit, i to u svim segmentima. Pritom kao osobito značajno postignuće treba istaknuti činjenicu da, usprkos manjkavostima u detaljima, ova predstava funkcionira kao vrlo kvalitetna cjelina – kako u glazbenom, tako i u scenskom pogledu.

Odgovornost za glazbeno vodstvo, pa time i eventualni neuspjeh, preuzeo je ravnatelj Opere Zoran Juranić, dirigent koji je i inače osobito senzibiliziran za belkantistički repertoar. I premda nije bilo moguće preko noći ansamblu podučiti svim finesama Bellinijeva opernog stila, ostaje neprijeporno da je u radu sa solistima, zborom i orkestrom ostvarena izvedbena razina gotovo nezamisliva još prije samo godinu dana. Ključnim se pritom pokazalo inzistiranje na kultiviranom glazbovanju svakog sudionika, u skladu s individualnim potencijalima, ali i ograničenjima.

Stoga nas je manje iznenadila vrhunska kreacija Adele Golac-Rilović (Giulietta), već zapažene u nekoliko belkantističkih opera, a više doseže pjevača od kojih se očekivalo manje nego što su u konačnici pokazali. Tvrtko Stipičić (Tebaldo) razborito se suzdržavao od bilo kakva forsiranja, tako da se nedostatak glasovnog volumena osjetio kao mana jedino u zajedničkim nastupima sa zborom. Martina Tomčić (Romeo) i Dalibor Hanzalek (Capellio) još imaju određenih vokalno-tehničkih manjkavosti, ali su oboje ugodno iznenadili nadasve muzikalnim oblikovanjem dugih Bel-

linijevih fraza, dok se Ivica Trubić (Lorenzo) još jednom potvrdio kao nadasve pouzdani član ansambla zagrebačke Opere. Jednako pouzdanim pokazao se i zbor, čiji su nastupi ovom prigodom bili lišeni svake dinamičke pretjeranosti.

Ljupka eklektičnost

Vizualni identitet predstave bio je obilježen ljupkom eklektičnošću scenografije Matka Trebotića i, posebice, kostimografijom Cristine Aceti. Scena podijeljena na četiri razdvojena dijela, postavljena na zakretnu pozornicu, omogućila je bezbolne prijelaze između prizora, a u nekim interludijima i istodobno prikazivanje različitih situacija i duhovnih stanja pojedinih protagonista. Takvim, naizgled malim i jednostavnim intervencijama osigurana je protočnost, pa i dinamičnost ponegdje prilično usporenog dramaturškog tijeka Bellinijeve opere.

Ono što najviše treba pohvaliti u redateljskom viđenju Caterine Panti-Liberovici jest dosljedno scensko reagiranje na glazbene detalje, nerijetko s iznimnim učinkom, kao primjerice u prizoru mačevanja između Romea i Tebalda. Naposljetku, valja istaknuti i da Panti-Liberovici, premda redateljsku koncepciju gradi na sukobu dvaju nepomirljivih svjetonazora, nikad ne upada u zamku plošne karakterizacije. U njezinu viđenju, svi su protagonisti, pa čak i zbor, višeslojno prikazani – ne toliko kroz međusobne sukobe, koliko kroz unutarnje podvojenosti. A upravo bi takva i trebala biti svaka prava drama – poput života, ni u njoj ništa nije crno-bijelo. **Z**

Položen prvi ispit

Ključnim se pokazalo Juranićevo inzistiranje na kultiviranom glazbovanju svakog sudionika, u skladu s individualnim potencijalima, ali i ograničenjima

Vincenzo Bellini, Capuleti i Montecchi, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 3. studenoga 2002.

Trpimir Matasović

Ako je u razdoblju prethodne intendantsko-ravnateljske garniture zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta Opera bila onaj ansambl koji je bio izložen vjerojatno najžešćim kritikama, logično je da će novi projekti upravo tog dijela HNK biti promatrani pod osobitim povećalom javnosti. Nadu u bolje sutra zagrebačke Opere pružile su već i tri uspjele obnove na samom početku intendantskog mandata Mladena Tarbuka i, nešto kasnije, ravnateljskog mandata Zorana Juranića. U sva tri slučaja (Massenetov Werther, Tan Dunov Marco Polo i Musorgskijev Boris Godunov) razvidno je bilo da je već i naizgled minimal-

pravi ispit novog vodstva zagrebačke Opere bila je premijera Bellinijeve opere Capuleti i Montecchi, predstave iza koje prvi put u potpunosti stoji to vodstvo.

Nove smjernice

Već se i u samom izboru djela zrcale smjernice repertoarne politike dvojca Tarbuk-Juranić. Na razini čitavog HNK, Capuleti i Montecchi su jedna od onih predstava koje propituju sukob naraštaja, glavnu temu kojom se za vrijeme svog intendantskog mandata kani pozabaviti Mladen Tarbuk. Unutar te teme, Bellinijeva je opera ujedno i dio ciklusa posvećenog priči o tragičnoj sudbini legendarnih veroneških ljubavnika, u sklopu kojeg će

Svi su protagonisti, pa čak i zbor, višeslojno prikazani – ne toliko kroz međusobne sukobe, koliko kroz unutarnje podvojenosti

Liberovici, došao iz Italije, čime je zagrebačka Opera nakon niza godina ponovno otvorila svoja vrata gostujućim redateljima.

Kvalitetna cjelina

Naravno, dobre smjernice nisu same po sebi garancija uspješ-

ja izmamio je dobro raspoloženje kod svih, pa je – unatoč nekim nedostacima – predstava u cjelini dobro primljena od publike.

pomalo luckaste osobine lika Nemorina u Mužekovoj interpretaciji dobivaju i sve one ozbiljne, duboke i iskrene glazbene

glazba

Opera za dobro raspoloženje

Zgodne i pomalo luckaste osobine lika Nemorina u Mužekovoj interpretaciji dobivaju i sve one ozbiljne, duboke i iskrene glazbene kvalitete ozbiljne operne uloge

Bez nekog okolišanja treba reći da je nositelj kompletnoga glazbenog dijela opere bio odličan tenor Tomislav Mužek u ulozi Nemorina, ali kako je opera i scensko djelo, moramo reći i to da je predstava velikim dijelom uspjela zbog izvrznog scenskog tima, koji je osmislio kostime i scenu, vrlo uspjele režije, i izvršne glume svih prisutnih, od solista do posljednjeg člana zbora.

Nepogrešiva interpretacija

Ono zbog čega će nam ova večer sigurno ostati u sjećanju je nastup Tomislava Mužeka. Mladi dvadesetčetverogodišnji tenor pokazuje već sve osobine pravog zrelog pjevača. Sigurna pjevačka tehnika, čista interpretacija, neopterećena ikakvom nesigurnošću, prekrasan osjećaj za talijanski belcanto, drugim riječima urođena muzikalnost, koja je još k tome i kultivirana na pravi način, gotovo bez greške izrađen svaki ton, sve to odmah prepoznajemo u pjevanju Tomislava Mužeka. Njegova muzikalnost, čista izražajnost, sigurna interpretacija upotpunjena je iznimnom glasovnom kvalitetom. U njegovoj nepogrešivoj interpretaciji zahtjevne uloge Nemorina, prepoznajemo i impulzivnost, kreativnu crtu, kojoj ne treba mnogo da se razigra. Zgodne i

kvalitete ozbiljne operne uloge. Svaki potez u Mužekovoj muzikalnoj predodžbi uklapa se u cjelovitu sliku. Mužek lik ne gradi samo glazbom. On je i odličan glumac. Uvjerljiv, bez ijedne pretjeranosti, odlično upotpunjuje glazbu glumom. Riječ je o mladom pjevaču kakav se ne pojavljuje svaki dan.

Površan glazbenički pristup

Sandra Bagarić nije nas toliko oduševila u ulozi Adine. Premda bi se svojim vrlo lijepim i moćnim glasom i prikladnom bojom trebala sasvim uklapati u okvire uloge, način na koji ju je donijela nije bio u skladu s njenim zahtjevima. Nimalo jednostavnu ulogu pjevačica nije u glazbenom smislu dovoljno ozbiljno promislila. Ponešto površan glazbenički pristup vodio je često u trenutku interpretiranja u krivom smjeru, pa se na trenutke događalo da fraza ostane neispjevana i cjelina ariosa ili arije isprekidana i nedorečena. Ipak, u dobrim trenucima, kojih je sve više bilo u drugom činu, vidjelo se da pjevački možemo od nje očekivati mnogo više. Ono što treba naglasiti je izuzetno lijepa scenska pojava i kvalitetna gluma, koja je uvelike pridonijela duhovitom i dinamičnom dramskom tijeku predstave. U ulozi Belcorea našao se ba-

Vrlo maštovita režija prati do u detalje ideje ove buffo opere i postiže pravu mjeru zabavnosti i duhovitosti

riton Tomislav Bekić. Ova zgodna i zabavna uloga našla je u njezinoj vrlo solidnog tumača. Odlično spojivši glumu s pjevačkim izrazom, na trenutke je postajao nositeljem komedije. Ulogu nadriliječnika Dulcamare došta je dobro ostvario bas Ivica Čikeš. Premda jako efektan scenski figura i snalazeći se vrlo dobro i u glumi, nije uvijek bio dovoljno izražajan pjevački, a povremeno kad bi Dulcamara odjednom postao ponešto introvertiran i nečujan, osjetili smo malu nesigurnost u ulozi. Prilično neupadljivo bilo je ostvarenje Snježane Katić u ulozi Gianette, koliko god je važna pjevačka urednost, a i glumačka kada je riječ o jednoj pravoj buffo operi, toliko je važna ne samo urednost nego i angažiranost i uvjerljivost.

Nedoradeni nastupi ansambla

Ovaj put nas nisu oduševili ni Zbor ni Orkestar HNK u Splitu.

Zašto su ulazi zbora pomalo neuredni, nastupi nesigurni, dinamički efekti neodređeni, dionica nekompaktne, a poneke povremeno i beščujne, možemo nagađati. Koliko to ovisi o spremnosti ansambla (zborovođa Ana Šabašev) ili o vodstvu dirigenta Vjekoslava Šuteja ne nagađamo, ali Zbor se pokazao izvršnim i vrlo nadahnutim kada je u pitanju bila gluma i izvršavanje odličnih režijskih zamisli Krešimira Dolenčića. Vrlo maštovita režija prati do u detalje ideje ove buffo opere i postiže pravu mjeru zabavnosti i duhovitosti. U tome je neobično veliku ulogu imala bajkovita scena vedrih boja i zaigranih oblika Slavice Radović i prekrasni kostimi Silvija Vujičića i Danice Dedijer, koji su ustvari možda ono najljepše i najdojmljivije u opisu predstave. Vratimo se još na glazbu i orkestar koji nije pokazao ono najbolje. Osobito su loša bila sola drvenih puhača, a posebno nas je razočarao komorni sastav za vrijeme arije *Una furtiva lagrima*.

Nedoradeni nastupi ansambla i ponekih solista, a opet neki izvršni aspekti predstave kao što je nastup tenora Tomislava Mužeka, ili pogodeni kostimi, režija i scena, ovu predstavu ponovo, kao i mnoge druge, čini onim nekakvim nedovršenim djelom, koje kao da treba još samo malo pa da bude mnogo bolje i da nas stvarno do kraja ispuni te da sve ono što osjećamo i mislimo da bi moglo biti zaista i bude ostvareno. Samo ne na drugoj ili trećoj predstavi nego odmah na premijeri. **Z**

Gaetano Donizetti, *Ljubavni napitak*, Hrvatsko narodno kazalište, Split, 31. listopada 2002.

Zrinka Matic

Prva premijera u sezoni HNK u Splitu bila je društveni događaj kakav se i očekuje na početku sezone. Pridonijela su tome imena upravo toliko zvučna da podignu temperaturu uzbuđenja zbog premijere, kao Vjekoslav Šutej, Sandra Bagarić i Krešimir Dolenčić. Mnoge je privukla garancija dobre glazbe, koju je osiguralo ime mladog, ali već dovoljno poznatog tenora Tomislava Mužeka. Opera je zabava bila doista i zabavna, a odabir predstave pun pogodak. Ugodan i ne pretežak operni izraz komične opere *Ljubavni napitak* Gaetana Donizetti-

glazba

Plastično slikanje

I posve nepretenciozan, ali zapravo na repertoaru sve zanemarivani standardni program, oduševio je publiku koja je uživala u *Klavirskom koncertu u a-molu* Edvarda Griega i *Devetoj simfoniji u e-molu*, "Iz Novog svijeta", Antonína Dvořáka

Koncert Bergenske filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 23. listopada 2002.

Zrinka Matic

Koncertna sezona Koncertne direkcije Zagreb započela je dojmivim glazbenim događajem koji se po svojoj kvaliteti i nadahnutom raspolo-

ženju koje je zavladao u dvorani, istaknuo među ostalim koncertnim sadržajima. Neki će možda reći da je to jedan iz niza očeki-

vano kvalitetnih koncerata s tipičnim programom, bez mane ali ne i izvanserijski, i da je izvedba bila previše "prema knjizi". Ali, zapravo, nema razloga zašto bi jednom orkestru spočitali to što se na svojoj turneji drži standardnog simfonijskog programa i što ga eto izvodi "by the book". Uostalom, znamo da je često upravo ta prva najsuhoparnija stepenica, obična točnost izvedbe, ono što nam nedostaje kod nekih drugih poznatijih nam orkestara. Međutim, na ovom smo koncertu doživjeli mnogo više

od dobrog iščitavanja partiture i vjernog prenošenja notnog zapisa u zvuk. Glazba nam je rijetko uživo predstavljena tako plastično, kao da nam netko slika partituru tu, ispred nas, a još ćemo rjeđe čuti tako iskreno muziciranje kompletnog ansambla.

Trendovski početak

Nastup odličnog norveškog orkestra, Bergenske filharmonije, i španjolskog dirigenta Rafaela Frühbecka de Burgosa osvjedočio nas je u spoju perfekcije i sigurne jednostavnosti. I posve

Na ovom smo koncertu doživjeli mnogo više od dobrog iščitavanja partiture i vjernog prenošenja notnog zapisa u zvuk

nepretenciozan, ali zapravo na repertoaru sve zanemarivani standardni program, oduševio je

publiku koja je uživala u *Klavirskom koncertu u a-molu* Edvarda Griega i *Devetoj simfoniji u e-molu*, "Iz Novog svijeta", Antonína Dvořáka. Bez prekopavanja po zaboravljenim partiturama i raznih programskih koncepcija s ranim, kasnim, ovakvim i onakvim opusima žrtvenih skladatelja, nismo se mnogo mislili o programu koji oduševljava već sam po sebi.

Ne moramo zamjeriti ni pomalo trendovski početak. Orkestralne *Fanfare i koral* Egila Hovlanda, u zapadnjačko-adamsovskoj maniri, u koncert su uvele pomalo kičastom gestom koja pripada struji "efekt-simfonizma" anglosaksonske glazbe. *Fanfare* možda ne zadovoljavaju najčistunskiji europski glazbeni ukus, ali je njihova izvedba već najavila odličnu kondiciju orkestra i njihovo skladno muziciranje.

Nepopustljiva energija i koncentracija

Pomalo neočekivan pristup klavirskom partu Griegova *Koncerta za klavir i orkestar* dobili smo u interpretaciji pijanista Håvarda Gimsea, koji je vrlo odmjeren, bez velikih gesta, jednostavno i sigurno vodio kroz partituru. Orkestar se vrlo bud-

no prilagođavao solističkom instrumentu, vođen učinkovitim minimumom preciznih pokreta Rafaela Frühbecka de Burgosa. Tako je ostalo i dalje. Vrlo sudržana, ali jaka osobnost dirigenta, izbijala je iz nevelikog broja kretnji, nepogrešivih i vrlo jednostavnih uputa. Orkestar je Frühbeck de Burgos usmjeravao samo s vremena na vrijeme, kao da ga upućuje na pravo skretanje u mogućim putevima bogate partiture Dvořákovu *Devete simfonije*.

Nezaustavljivo se krećući iz jedne prekrasne teme u drugu, sa snagom i potpunošću, bez puštanja energije i koncentracije, doživjeli smo ovo djelo u jednom dahu i sa svim njegovim detaljima i nijansama. Možda će netko reći da je upravo to ono što smo željeli izbjeći, da želimo nešto neobičniju interpretaciju, drukčije viđenje partiture, ali zašto ne baš ovako, kako je i zamišljeno. Uostalom, bit će nadamo se i prigoda da čujemo standardne simfonijske partiture u izvanstandardnim izvedbama, i neke nestandardne programe u uzornim izvedbama u pravom filharmonijskom izvedbenom standardu kakav ima Bergenska filharmonija. ☒

www.zarez.hr

glazba

Kontrast izraza

Sibeliusov *Koncert za violinu i orkestar*, koji sam po sebi slušatelju ne pruža prevelike napetosti niti ga dovodi u visoko stanje očekivanja, učinile su umjetničke interpretacije Šuteja i Milenkoviča upravo takvim

Koncert Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 25. listopada 2002.

Ivana Kostešić

Čini se da stolce dvorane Lisinski mogu popuniti samo imena koja uživaju status zvijezdi svjetskoga glasa. Tako je Zagrebačka filharmonija u svojem redovnom ciklusu petkom imala rasprodan koncert, a razlog tomu su, dakako, gostujući glazbenici. Od dva nadasve zvučna imena koja jednako privlače publiku, ovaj put je zasigurno zvučnije odjeknulo ono violinista Stefana Milenkoviča, uz čije ime najčešće čujemo epitet nekadašnjeg "čuda od djeteta". Kako svjetskoj, tako i domaćoj

koncertnoj sceni poznati izvođač nastupio je pod palicom dirigenta Vjekoslava Šuteja, čije ime također ne iziskuje dodatna

predstavljanja. Naš je orkestar predvodio uistinu zanimljiv dvojac, a u takvu su sastavu izveli imponozantan program, u kojem je Milenkovič sudjelovao samo u njegovu prvom dijelu.

Meditacija nad instrumentom

Dva suvremenika, dva djela bliskih datacija, no unatoč tomu potpuni kontrast izraza. Jean Sibelius je skladatelj čije mnoge skladbe svrstavamo među popularne opuse repertoarne glazbe, pa tako i *Koncert za violinu i orkestar u d-molu*. Djelo je nastalo 1903., a zanimljivo je da je upravo jednu od svojih prvih izvedbi doživjelo pod ravnanjem Richar-

da Straussa, čije smo djelo imali prigodu čuti u drugom dijelu koncerta. Pri osvrtnju na izvedbu ostavimo Sibeliusa kao nacionalnog skladatelja "zemlje tisuću jezera" postrani, a tako i pronalazanje mogućih nadahnuća iz finskog narodnog blaga. *Koncert za violinu i orkestar* prije ćemo doživjeti kao djelo internacionalnog karaktera, u kojemu se jasno očituje Sibeliusovo oslanjanje na tradiciju. Sibelius je ostao pri klasičnoj formi koncerta u poziciji triju kontrastnih stavaka, a već u početnim taktovima sonatnog oblika prvog stavka iznenađuje nas ekspresivnim violinističkim solom. Milenkovič nas u tom smislu nije iznenadio, jer se takva razina interpretacije i oče-

Na Milenkoviču je Stradivariju Sibelius dobio pomalo teatralan, no ukusno umjeren prizvuk

kivala. Na njegovu je *Stradivariju* Sibelius dobio pomalo teatralan, no ukusno umjeren prizvuk, te su se tijekom skladbe dijelovi s naglašenom solističkom dionicom činili *highlightsima* izvedbe.

Dakako da je možda u ušima i očima nekih orkestar bio sasvim sporedan, ali takvo bi zanemarivanje u ovom slučaju bilo potpu-

no neopravdano. Šutej je balansirajući između virtuoznosti sola i orkestra, koji se ponekad činio kao zvučno-atmosferska kulisa, dok je u nekim dijelovima bio nositelj formalnih razradbi, uspio u ostvarivanju zvučne homogenosti, vješto ocrtavajući karaktere sva tri stavka s tehničkog i interpretativnog aspekta. Djelo koje samo po sebi slušatelju ne pruža prevelike napetosti niti ga dovodi u visoko stanje očekivanja, učinile su umjetničke interpretacije Šuteja i Milenkoviča upravo takvim. Ono što je nakon ovakve izvedbe ipak bilo očekivano jesu ovacije publike koje su u prvom redu bile upućene solistu, zbog čega je on odsvirao još i III. stavak (*Sarabande*) iz *Druge partite u d-molu* Johanna Sebastiana Bacha, ostavljajući impresiju svojevrstne meditacije nad instrumentom.

Motivi-simboli

Nakon stanke su čak i oni koji su došli samo da čuju mladog umjetnika odlučili ipak biti strpljivi te još strpljivije poslušati opsežnu partituru *Junakova života* Richarda Straussa. Ovaj predstavnik glazbene moderne kontroverzan je po svojem specifičnom odnosu prema simfonijskoj glazbi, u kojoj naglasak ne stavlja toliko na simfonizam nego na literarnost, odnosno programnost glazbe. *Junakov život* ima poetski predložak, a prema skladateljevoj je viziji podijeljen u ukupno šest odlomaka, putem kojih nas Strauss vodi kroz ovu pomalo megalomansku simfonijsku pjesmu. Reference na sadržaj jasne su i samo preko naslova, što se sugestivno može

zapaziti kroz glazbeni materijal. Svaki od odlomaka jasno je odjeljen uvođenjem glavnih motiva-simbola kojima se mijenja raspoloženje u skladu s programom.

U prvom odjeljku zapaža se dionica violine solo koja je naglašena kroz čitavo djelo. Njezina je funkcija utoliko bitnija kod isticanja tematskih cjelina, što je posve spretno i ekspresivno odigrao koncert-majstor Orest Shourgot, izničući ponegdje iz orkestralnog tkiva kao anticipator glazbenih događanja, dok se na drugi mjestima stapa u zvučni masiv. Važnost koju Strauss pridaje zvučnoj slici vidljiva je i po postupku postavljanja određenog broja puhača na galeriju, čime uvodi i prostornu komponentu pri dobivanju željenog zvučnog efekta, a sve, dakako, u funkciji naglašavanja određenih simbola. Po karakteru se ističe treći stavak, čiji je lirski segment Šutej suptilno iznio, ne prepuštajući se pretjeranom romantiziranju nego zadržavajući narativni princip.

Orkestralni se masiv dalje tokom skladbe povećava, ali je Filharmonija zvučeći uistinu moćno, kako to i priliči Straussovoj glazbi, slušatelju ostavila prostora za uživanje u pojedinim instrumentalnim grupama koje su iskazale svoje kvalitete zadržavajući pritom visoku razinu interpretacije. Postignutu zanimljivost nešto manje zanimljivoj slici *Junakova života* u prvom redu ćemo pripisati izvodilačkom tijelu kojeg je maestro Šutej prema vlastitoj interpretaciji djela vodio nadasve uvjerljivo, vođen estetikom Straussove misli. ☒

Nikamo bez komada

Popularnost ZZ Topa također podsjeća da nijedan popularno-glazbeni stil zapravo više ne nestaje – unatoč tome što

tičkih spotova, koji su zacementirali njihov imidž. Basist Dusty Hill jednom je primijetio da ne može otići ni u dućan, a da prodavač ne očekuje kako ga vani čeka njihov Ford coupé Eliminator iz 1933. s tri komada u njemu (te mu on obično na kraju kaže da su komadi ostali doma popravljati auto). A sredinom osamdesetih osvojili su i "pravi" mainstream, hitom –

ali ipak je ukupan dojam bio onaj glatkog, *smooth* bezbrižnog tekstaškog rocka. Jednostavnost je u svakom pogledu ključna riječ za njihov nastup – ali osmišljena jednostavnost. Ovakva nabrijana, energična svirka trebala je možda imati bolje ozvučenje, efekt je bio različit s obzirom na to gdje ste se u dvorani nalazili – različiti to što bi trebao biti. Navodno na koncertima znaju napraviti mnogo veći *show*, svirati duže i nekoliko se puta preoblačiti i imati bolji razglas, no mora se priznati da su uveljavljeno, pravocrtno, podizali atmosferu sve do kraja, "podgrijavali" publiku – kombinirajući starije pjesme poput *I'm Bad/And I'm Nationwide* preko *Rough Boy* do *Gimme All Your Lovin'* s novijima.

Uživanje u očekivanome

Teksaški veterani i dalje se drže z(z)abavnog anakroniz(z)ma

Koncert ZZ Top-a, Zagreb, Dom sportova, 24. listopada 2002.

Dina Puhovski

Bilo bi zgodno kad bi postojalo kakvo vrhovno božanstvo glazbenih turneja, čiji bi operativci odozgo motrili situaciju pa bi tako mogli i posvjedočiti da se u posljednjih nekoliko prigoda zagrebačka (ona koja se našla na koncertima u Zagrebu) publika "ispravno" ponašala, radila dobru atmosferu i općenito pokazala da zaslužuje više koncerata. Takvo bi stvorenje možda znalo učiniti nešto i s ekonomskom stranom priče... jer mnogi razmišljaju kao da doista postoji jedinstveni autoritet za ta pitanja te je samo stvar vremena kad će netko shvatiti nepravdu učinjenu ovdašnjim polaznicima. U svakom slučaju, glad za koncertima traje, što se vidjelo i na prepunom nastupu ZZ Topa. Ne misli se pritom da bi ljudi išli bilo na kakav koncert, jer nazočilo je mnogo *istinskih* obožavatelja grupe, ali svakako postoji želja za tom, sad više ne toliko modernom, vrstom zabave. Bilo je za očekivati da će biti starije publike, kao i *bikera*, no bilo je i mladih, a neki su doveli i djecu, osiguravajući time novu publiku bendu od kojeg se sad već očekuje da svira – zauvijek.

mainstream-mediji uporno forsiraju tek djelić glazbenih praksi, i što prosječan konzument na tolike glazbe neće nikada naići, čini se da za svaku glazbu postoji barem šačica odanih poklonika, samo u "paralelnim" svjetovima. Naravno da ZZ Top tek rubno pripadaju u ovu kategoriju i to na njen komercijalniji, poznatiji kraj, ali ipak je riječ o bendu koji se teško može smatrati vrlo suvremenim, nego, dapače, svoj stil temelji na, kako je negdje rečeno, "veličanstvenom anakronizmu".

Little ol' band from Texas postoji već 33 godine – tijekom kojih nije mnogo odstupao od osnovnih modela kombinacije delta-bluesa i rocka, uz country, *nabrijano* sviranje, "prljave" gitare i kaubojski imidž. Istina je, doduše, da su se znali prilagoditi dobu MTV-a i podastrijeti nekoliko popularnih, veselih i umiveno šovinis-

baladom! – *Rough Boy*, pokazavši da i to znaju raditi, ali i dalje ne napuštajući prepoznatljivost.

Glatko i energično

Ako niste prije koncerta bili pomnije upućeni s uracima dvojice bradonja i trećega koji se preziva *Beard*, moglo vam se učiniti da je sve to – jako slično, no možda ne bi bilo zgodno da ste to glasno tada rekli. Nizanje pjesama uz nekoliko pozdrava između, minimalna, ali vrlo efektna koreografija po principu "3 koraka 'vamo, 3 tamo" i sinkronizirani pokreti jednog visokog i mršavog i jednog nižeg i debljeg bradonje, i dalje su njihovi zaštitni znaci; Nekoliko puta promijenili su gitare, a posebno su oduševljenje izazvale one s bijelim krznom. Nisu uvijek bili uhodani, a primijećeno je i neslaganje bubnjara s matricom,

Američka stabilnost

Veliki interes također svjedoči i o tome da ljudi zapravo vole nepromjenjivost, klasični "tvrđi" zvuk, a kad se ide na koncert ZZ topa – jasno je što se može očekivati. Budući da je tako već godinama, bendovi poput ZZ topa predstavljaju stabilnost u svijetu brzog mijenjanja "zvjezdica" na televiziji, remikseva, elektronike. Možda je ironično da stabilnost nudi bend koji zastupa nestabilne, "riskantne" vrijednosti – alkohol i bezbrižnost, jer "zapravo gotovo svakog zanimaju kurve, pivo i brzi automobili", rekao je Hill – ali istina je da su uspjeli tekstaški kolorit i prastare teme ostaviti dovoljno jednostavnima da ih obožavatelji posvuda mogu smatrati svojim. Zbog kombinacije glazbenih utjecaja i njihova "barskog" nastupa smatra ih se tipično američki bendom, "pravom Amerikom", toliko pravom da su svirali i na inauguralnom balu predsjednika Busha. No ZZ Top naizgled nude samo ono dobro od Amerike: slobodu, bezbrižnost, i blještavi Vegas. Jedino razočaranje publici su priredili naglim odlaskom nakon prvog bisa, kad se publika nije stigla niti snaći – no odlazak na vrhuncu možda je također jedna od osobina "stare škole".

Bogata paleta stilova

Dvojica Talijana, Antonello Salis (klavir i harmonika) i Sandro Satta (alt-sakso-

Geni čine svoje

Ako je nastup Antonella Salisa i Sandra Satta bio ono najbolje od europskog suvremenog jaza, nastup Coltraneova kvinteta bio je definitivno savršena demonstracija američkog jaza izgrađenog na hard bop izričaju

Antonello Salis/Sandro Satta Duo i Ravi Coltrane Quintet, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, 23. listopada 2002.

Zvonimir Bajević

U sklopu 12. međunarodnih dana jaza, 23. listopada, ili točnije druge večeri festivala, u Maloj dvorani "Lisinski" imali smo prigodu čuti doista vrhunski jazz. Naime, s pravom je to bila središnja večer festivala kojeg, čini se prema izboru izvođača, čekaju bolji dani. Na programu večeri su bila dva koncerta. Najprije je nastupio Antonello Salis/Sandro Satta Duo iz Italije, a u drugom dijelu večeri nastupio je Ravi Coltrane Quintet. Ovo drugo ime bilo je praviamac za većinu publike u Maloj dvorani, koja začudo nije bila puna, no odisala je nestrpljenjem da čuju muziciranje potomka velikog Johna Coltranea. No, ono što su u prvom dijelu napravili Antonello Salis/Sandro Satta Duo, zaokružilo je cijelu tu večer kao izniman jazz događaj.

fon), zajedno surađuju još od sedamdesetih godina, a u svojem djelovanju njeguju bogatu paletu stilova: od tradicionalnog jaza, bluesa, preko etna sve do free jaza i suvremene improvizirane glazbe europske provenijencije. Njihov glavni postulat je živa izvedba, a to je razlog (na neki način i šteta) zašto su kao duo snimili samo dva nosača zvuka. S druge strane, taj smjer neposrednosti i univerzalnosti svake pojedinačne izvedbe i nama je te večeri donio izvanredan doživljaj.

Duo je izveo većinom standarde, primjerice skladbe Coltranea, Parkera, Weather Reporta itd. Atmosfera koju sije ovaj, na prvi pogled vremenšan dvojac, je zarazna. Svojim nekonvencionalnim izgledom, prepariranjima klavira, neumornim pulsom u muziciranju, te izvrsnim solima na klaviru, a pogotovo na harmonici, Salis je oduševio publiku. Naravno, neizostavni dio ovog efekta bio je i Sandro Satta, koji definitivno spada u vrh europskih jazz-saksofonista. Njegov prodoran i koncentriran zvuk alt-saksofona, uz savršenu

tehniku sviranja s neizostavnim cirkularnim disanjem daje mu oznaku visoko kvalitetnog glazbenika. Naposlijetku, sva ta individualna energija u ovoj je postavi savršeno udružena. Dojmljive su bile izvedbe kompozicija u kojima je Salis svirao harmoniku, jer se na kraju činilo da ne slušamo duo, nego cijeli combo sastav.

Skladateljska i sviračka veličina

Ako je ovaj prvi nastup bio ono najbolje od europskog suvremenog jaza, nastup Coltraneova kvinteta bio je definitivno savršena demonstracija američkog jaza izgrađenog na hard bop izričaju. Svojedobno underground smjer u jazz glazbi,

Coltraneova ideja da uz sebe na saksofonu ima još jednog puhača, ali na usnoj harmonici, pokazala se punim pogotkom

danas on, uz free jazz, predstavlja mainstream ove, već stoljeće stare, glazbe. Ravi Coltrane intenzivnije se počeo baviti jazz glazbom poslije osamnaeste godine, kada je nakon završena studija u Kaliforniji preselio u New York. Problemi i pritisak koje je mladi Coltrane naslijedio sa svojim prezimenom i očevim glazbenim naslijeđem dugo su ga na neki način držali zakločenim, pa je tek u svojoj 33. godini izdao prvi autorski album. Na početku karijere svirao je s imenima kao što su Elvin Jones, Rashied Ali, Jack DeJohnette, Steve Coleman, Gerry Gibbs, itd. Coleman ga je uzeo pod svoje okrilje, te je bio producent na njegovu prvom albumu.

Coltrane je postavu koja je nastupila u Zagrebu okupio nedavno. To su: Gregoire Maret (usna harmonika), Luis Perdomo (klavir), Darryl Hall (kontrabas), E. J. Strickland (bubnjevi), te Ravi Coltrane (saksofoni). Coltraneova ideja da uz sebe na saksofonu ima još jednog puhača, ali na usnoj harmonici, pokazala se punim pogotkom. Kako je sam rekao, htio je malo modificirati klasični combo sastav, a čuvši Mareta na rap koncertu, znao je da je to prava stvar. Maret je definitivno opravdao Coltraneovo povjerenje, pokazavši svojim solima da je definitivno vrhunski jazz glazbenik. Izvodile su se mahom Ravijeve kompozicije, a njegovo muziciranje klasi neobična sličnost s onim njegova oca.

Topao zvuk, suptilna i odmjerena sola s isto tako pozitivno razvijenom crtom vođe benda imaju mnogo dodirnih točaka s ocem. No, nikako se ne može reći da je to nategnuto imitiranje ili nešto slično. Prije da je to samo potvrda da je jazz glazba dobila još jednu kako skladateljsku, tako i sviračku veličinu, ali i da su geni učinili svoje. Poneke laganije skladbe gotovo su nas zavarale i dozvale u sjećanje nezaboravne *Balade* starijeg Coltranea. Ritam sekcija u sastavu Perdomo, Hall i Strickland doista je fascinirala svojom homogenošću i znanjem. Iako godinama mladi, ovi su glazbenici pravi jazz majstori, a njihova svirka je pokazala zašto hard bop mnogima predstavlja istinski jazz. Mala zamjerka može se uputiti Coltraneu, koji je pri kraju koncerta u izmjenama sola s bubnjarem Stricklandom bio pomalo dekoncentriran, pa je time narušio odlični dojam sola samog Stricklanda. Čini se da već dugo u našoj sredini nismo čuli američki sastav ovakva kalibra (najbolji nastavak tradicije glazbe C. Browna, J. Coltranea, C. Parkera, S. Getza, S. Colemana), no nadamo se da ne trebaju i opet proći godine čekanja na *Međunarodnim danima jaza* da ponovo gostuju sastavi poput Coltraneova kvinteta.

Užitak nesumjerljivosti

Autorova je nakana afirmirati nesumjerljivost kao politički pojam, te prosuditi politički doseg kritika i opcija izvedenih iz tog pojma; njegov je stav da pojam nesumjerljivosti ne izaziva raskol, nego glad za uzajamnim razumijevanjem

Zoran Kurelić, *Liberalizam sa skeptičnim licem*, Barbat, Zagreb, 2002.

Biljana Kašić

Čitajući knjigu *Liberalizam sa skeptičnim licem* koja se prije tri mjeseca pojavila u izdavačkoj kući Barbat, osjetih začudni tip veselja koji bih ovom prigodom imenovala težnjom za teorijskim štivom. Cijepovi upisani u dosadu teorijskih riječi toliko su zablokirali svaki tip želje za bilo čime, a ova knjiga ne slični rječniku, priručniku, vodiču, teorijskom je-lovniku, sveučilišnom udžbeniku i slično, dakle, onomu što funkcionira kao teorijski hardware za nove slagalice, tako da je prepoznavanje iste bilo uistinu iznenađenje.

Nesumjerljivost na pragu smisla

No, ono što me na samom početku nagnalo tekstu, to je suodnos naslova i podnaslova knjige: dok liberalizam sa skeptičnim licem nagovještava svojevrsnu dramaturgiju, podnaslov – posve suprotno. Naime, nesumjerljivost kao politički pojam oglašava se na prvi pogled kao tzv. teorijska činjenica, kao da je riječ o nečemu na što se unaprijed računava, što je epistemologijski neprijetno ili prepoznato kao epistemologijski pojam, kao neupitnost, čije je podrijetlo već razriješeno, odnosno čiji je status jasan. Meni se cijela priča učinila posve drukčijom jer je upravo nesumjerljivost to dvojbena mjesta, teorijska drskost koja tek traži ovjeru u epistemologijskom polju, a liberalizam, teorijska referencijalnost, u ovom slučaju i za koncept nesumjerljivosti. Jednog trenutka sam, uživajući u igri riječi, napravila zamjenu mjesta pojmova liberalizam i nesumjerljivost. Izmještanjem pojmovnog reda naslova i podnaslova ponadala sam se semantičkoj pobuni. Ali nesumjerljivost nipošto nije u ovom slučaju prešla prag smisla. Moguće je bilo tek izvesti pretpostavku da je skeptičnost prema konceptu nesumjerljivosti živahna (posebice u našem sveučilišnom okolišu), no to je pak drugi tip inverzije. Nesumjerljivost sa skeptičnim licem naprosto ne funkcionira, dok su arhivi teorijskog štiva o liberalizmu kao političkom pojmu respektabilni i čvrsti u svakom pogledu. Ali, vratimo se autorskom redu imenovanja knjige.

Prema vlastitu iskazu autora, podnaslov posve stoji u danom obliku i to sa svrhom. Naime,

pojam nesumjerljivosti ima značkovitu ulogu u teorijskoj kritici liberalizma dvojice autora, Feyerabenda i MacIntyre, jer razobličava lažnu neutralnost liberalnih institucija u političkom okruženju kao i ono što se imenuje univerzalnom racionalnošću. Tako ga formatiranjem Kurelić i ovjerava što mi se čini zahtjevnim zadaćom.

Minimalistička lucidnost

Što se može sumjeriti u znanosti, a kako funkcionira koncept nesumjerljivosti danas, na kojim se načelima zbiva opovrgavanje teorija, odnosno prelaze li

prvi put šezdesetih godina pojam nesumjerljivosti uveli u epistemologijske rasprave, ali s različitim namjerom i težinom. Dok je, primjerice, prvi, na primjeru razvoja znanosti i njenih paradigmi pokazao nemogućnost kumulativnog procesa razvoja znanosti i time njegova famoznog napretka upravo zbog nesumjerljivosti suparničkih teorija, Feyerabend, posebice u svojoj kasnijoj fazi, govori i o antropološkoj nesumjerljivosti kao mogućoj, imajući za predložak različite jezike, kulture i tradicije zajednica prevodeći cijelu priču na prepoznatljiv životnopolitički teren.

Pojam nesumjerljivosti ima znakovitu ulogu u teorijskoj kritici liberalizma dvojice autora, Feyerabenda i MacIntyre, jer razobličava lažnu neutralnost liberalnih institucija u političkom okruženju kao i ono što se imenuje univerzalnom racionalnošću

načini opovrgljivosti granice i čvorove mišljenja o znanosti i društvu, kako motriti na načela znanstvene logike unutar relativizma, jesu li posrijedi komunikacijski problemi među paradigama ili pak njihova potpuna nesumjerljivost, sve su to pitanja koja autor zajedno sa svojim teorijskim odabranicima postavlja. A riječ je o Karlu Popperu, Paulu Feyerabendu, Alasdairu MacIntyreu i Richardu Rortyju, nezabilaznim figurama suvremenih teorija.

Ciljanim odabirom Kurelić ukazuje na elemente provokativnosti i funkcionalnosti pojma u suvremenim kritičkim teorijama danas, razotkrivajući nam polja unutar kojih se nesumjerljivost i načela opovrgavanja pokazuju, upućujući na prostore i figure unutar filozofije znanosti i povijesti znanosti, jezičke igre i život sam. Osobno mi je žao što ostaje unutar vlastita zadanog okvira u kojoj filozofija nema šansu postati tek žanr ili samoironizirati vlastitu poziciju. Ili kako bi rekla Irit Rogoff, dovesti se do nulte pozicije koja otvara nove šanse i za (ne)sumjerljivost.

Autorova je nakana, kako i u samim uvodnim napomenama navodi, afirmirati nesumjerljivost kao politički pojam, te prosuditi politički doseg kritika i opcija izvedenih iz tog pojma. No, kako on to čini? S jedne strane, svjesnom poučljivošću koja se razabire u iznimno preglednom i pedantnom uvođenju u teorijske radove i promišljanja navedenih mislitelja uređujući ih i abecedarijskim nizom, a s druge strane minimalističkom lucidnošću koja se naslućuje u uvodu, a razotkriva tek u epilogu.

Nesumjerljivost i sloboda

Već na samom početku autor nas podsjeća kako su upravo Thomas Kuhn i Paul Feyerabend

kojima su teorije i nesumjerljive i usporedive, u Feyerabenda podjednako proizlazi iz njegove teorije i svjetonazorske pozicije. Popperovu poimanju otvorenog društva zasnovanog na kritičkom racionalizmu on suprotstavlja koncept slobodnog društva definirajući ga kao ...društvo u kojem sve tradicije imaju ista prava, jednak pristup obrazovanju i drugim pozicijama moći. Tu zapravo dolazimo do rastera koji omogućuje preklapivost pogleda i kritičkog osvještavanja koje ide preko dotad neupitnog jednodimenzionalnog teorijskog štiva koje je u liku liberalizma imalo moć nadstavljanja i poništenja tih drugih. Onog trena kada Feyerabend govori o uvažavanju multitradicionalnosti u razumijevanju suvremenosti, on nužno otvara pitanje etičkog kroz zaštitnu strukturu suvremenih multitradicionalnih društava sličnog onomu što zagovaraju njegovi suvremenici, napose oni koji se bave postkolonijalnim teorijama poput Homi K. Bhabhe, Gayatri

lerancije i načina putem kojih je balansirane moći tradicija moguće usprkos razvalinama u povijesnom vremenu i privilegijama određenih tradicija, uključujući i one nama bliske, zapadnoteorijske. Ako k tomu dodamo postavke MacIntyreove moralne impotentnosti suvremenog društva danas, o čijim razlozima autor piše u posebnom poglavlju osvrćući se na njegove knjige *After Virtue (Poslije vrline)* i *Whose Justice? Which Rationality? (Pravednost kojih? Racionalnost čega?)*, rješenje se čini manje izglednim. Jer, moralni nered koji se posreduje javlja se kako zbog propasti prosvjetiteljskih doktrina oko osiguranja teorije dobra u prostoru nesumjerljivih moralnih tradicija, tako i zbog neinventivnosti novih upisivanja. Stoga je Rorty, čije teorijske uvide autor objašnjava na samom kraju, gusto i na manje prohodan način nego mišljenja prethodnika, učinio tip pomaka koristeći upravo koncept nesumjerljivosti kao metodički kôd pri analizi liberalizma i liberalnih institucija kao i suvremenog društva. U pitanju su i tradicija i privatno i javno, i jezik i koncept prevodenja, i osobno programiranje sebstva, i različiti elementi koji ulaze u tvorbu ljudskih (kulturalnih) zajednica.

Tako se i pojam nesumjerljivosti umetnuo u pogled suvremenosti, slično konceptu dvostruke svjesnosti važnom za postkolonijalne studije, kako bismo iznova progledale/i ili zaputile/i prema moći teorija iz snovite imaginacije ili pak prema ljudskoj zajednici koju priželjkujemo. Jer što nam naime preostaje? Kurelić se posve usuglašava s filozofima iz svoje knjige da pojam nesumjerljivosti ne izaziva raskol kako bi ga neki željeli protumačiti već glad za uzajamnim razumijevanjem. Poput kritičkih zrcala.

Nesumjerljivost žanrova

Činjenica epiloga vratila me je na prvotnu priču o autorovoj lucidnosti. Onako skupljena, gotovo estetički nabijena, čini se da svjedoči o još jednom tipu nesumjerljivosti za koju nisam posve sigurna da je bila autorova namjera. U ovom slučaju dopuštam si upisivanje. Riječ je o zasad implicitnoj nesumjerljivosti žanra: znanstvenog i onih drugih kada je posrijedi zagrebačka teorijska škola. Da pojasnim, autor je u epilogu lucidan i duhovit, neznanstven i graničan, takoreći žanrovski slobodan. Kome se treba obratiti, tko je ovlašten za dozvolu, kada će *Epilog* koji vrvi imaginativnim i bajkovitim iskazima i primjerima preplaviti racionalnu izvedbu tzv. univerzalnog znanja i njegovih ozbiljnih paradigmi protiv kojih je upravo umetnut koncept nesumjerljivosti?

Stoga s posebnim zanimanjem čekam autorovu drugu knjigu koja će biti u figuri epiloga i time ništa manje znanstvena. To što je knjiga posvećena kćeri, a u nizu ženskih imena spominje se i Nancy Fraser, znakovito je i obećavajuće. ☒

Ostaje neodgovorenim pitanje tko bi imao biti subjekt redistribucije pravde, odnosno kako to postići u okružju represivne tolerancije i neosvijestjenih, najčešće nezainteresiranih građanki i građana

C. Spivak ili pak iznimno popularnog Edwarda W. Saida. Posve pojednostavljeno, svi se oni zalažu za preraspodjelu moći u korist manjih tradicija ili onoga što bi, primjerice, Nancy Fraser nazvala politikom redistributivne pravde. Pritom ostaje neodgovorenim pitanje tko bi imao biti subjekt redistribucije, odnosno kako to postići u okružju represivne tolerancije i neosvijestjenih, najčešće nezainteresiranih građanki i građana. Do koje je razine, taj radikalni upit, što je i moja zebnja, nepodnošljiv unutar reprodukcije penetrirane političke i ekonomske moći koja nije samo transepohalna, nego transkontinentalna, nadmena i nekontrolirana pri ulaženju u prostore multitradicionalnosti.

Je li politički realizizam kao nadomjestak ili zamjena liberalnih institucija tek provizorij u kojem se građanske inicijative, za koje se navedeni autor zalaže, akcijom tek imaju dogoditi?

Moralna impotencija

I njemu samom ostaju otvorena pitanja o razumijevanju to-

Ekstaza činjenica

Pristup Noama Chomskog političkoj problematici na elementarnoj je razini obilježen kritičkim odmakom, jednom vrstom bezinteresnog prosuđivanja koje je posljedak znanstveničkog habitusa autora, njegove vjere u činjenice/dokaze

Noam Chomsky, *Mediji, propaganda i sustav*; Preveo Robert Posavec et al.; Naklada Što čitaš?; Zagreb, 2002.

Noam Chomsky: *11.09*; Preveo Tomislav Brlek; Naklada Jesenski i Turk; Zagreb, 2002.

Višeslav Kirinić

Noam Chomsky jedan je od onih mislilaca koje zbog neprocjenjivog doprinosa znanosti – u njegovu slučaju lingvistike – gotovo i nije potrebno predstavljati. Rad na transformacijsko-generativnoj gramatici, razmatranje odnosa jezika i uma, te problema stjecanja jezičnoga znanja, samo su dijelovi autorova bogatog opusa čiji opseg uistinu zadivljuje. Druga bitna sastavnica tog opusa svakako su autorova politološko-ekonomsko-kulturalna razmatranja koja od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća bude interes čitatelja diljem globusa. Valja, međutim, na samom početku istaknuti jednu uistinu zanimljivu pojavu: politički dio opusa Noama Chomskog – koji broji toliko djela da im broj ne zna ni sam autor – na čudan je način zaobilazio prostor Hrvatske. Iako su pojedina lingvistička djela našla svoje mjesto na policama hrvatskih knjižnica, politološka promišljanja nisu ovdje našla plodno tlo. Svega četrdesetak godina (!) nakon objavljivanja prve knjige Noama Chomskog na temu Vijetnamskog rata, čitateljima u Hrvatskoj pružena je mogućnost da se upoznaju s bitnim sastavnicama autorova izvanlingvističkog opusa.

Odvraćanje pažnje

U knjizi *Mediji propaganda i sustav*, svojevrsnom kolažu tekstova i razgovora s Noamom Chomskim čiju osnovu čine autorova promišljanja o sprezi medija i različitih struktura moći (politička, ekonomska itd.), na izrazito ekonomičan način naznačeni su temeljni uvidi autora u funkcioniranje medijske mašinerije, pri čemu tekst *Proizvodnja pristanka* ima gotovo paradigmatički status. U tom tekstu Chomsky definira indoktrinaciju ili propagandu kao *proces kreiranja i učvršćivanja visoko selektivnih, preoblikovanih ili potpuno izmišljenih povijesnih sjećanja*, kada je on povezan sa službenim neprijateljima. Kada mi to radimo, stoji u nastavku, onda je riječ o edukaciji, moralnoj poduci ili građenju karaktera. To je vrije-

dan mehanizam kontrole budući da učinkovito blokira svako moguće razumijevanje onoga što se događa u svijetu. Ključni cilj edu-

je razumijela njihovu prirodu i njihovu stvarnu povijest. Sprečavanje takva razvoja događaja zadržava je obrazovnih institucija i medija, žele li ispuniti svoju funkciju – služenje moći i povlasticama. Rečenica koja ponajbolje sažima građu knjige *Mediji, propaganda i sustav* je ova: *želite li naučiti nešto o propagandnom sustavu, dobro promotrite kritike i njihove prešućene pretpostavke – i naći ćete sve ono što u pravilu konstruira doktrinu državne religije.*

Prešućeni dijelovi

Knjiga *11.09.* u izdanju Naklade Jesenski i Turk, sačinjena je od niza intervjua što ih je Chomsky dao nakon terorističkog napada na New York i Washington. Ono što je važno reći jest da u svim razgovorima Noam Chomsky nimalo ne odstupava od stavova koje zagovara posljednjih triju desetljeća, te ostaje dosljedan traganju za činjenica-

intelektualce jer ih oslobađa odgovornosti za djela koja doista stoje iza izbora WTC-a. Je li prije dvadeset godina Sadat ubijen zbog globalizacije i kulturne hegemonije? Tijekom osamdesetih godina, stoji u nastavku, CIA je zajedno s obavještajnim službama Pakistana i drugih zemalja regrutirala, obučavala i naoružavala najekstremnije islamske fundamentaliste koje je mogla naći da se bore u «Svetom ratu» protiv ruskih okupatora u Afganistanu. Mislite li, pita Chomsky, da su se «Afganci», pripadnici snaga koje je podržavala CIA, borili protiv Rusa u Afganistanu zbog globalizacije i kulturne hegemonije? Što se tiče bin Ladenove mreže, njih je za globalizaciju i kulturnu hegemoniju briga jednako malo kao i za siromašni i potlačeni narod Bliskog istoka, kojem su godinama nanosili zlo. Njihovi su interesi jasno izraženi: oni vode Sveti rat protiv iskvarenih, represivnih i

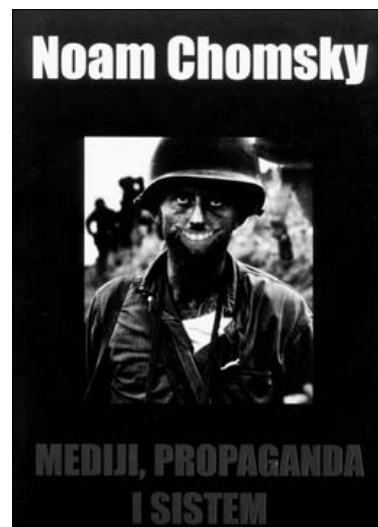
anarhističkoj opciji. No iako se takav anarhistički habitus može nazvati svojevrsnim optiranjem, zagovorom ili govorom iz određene pozicije/mjesta, valja reći kako je anarhizam kod Chomskog uvijek paradoksalni izam, mjesto koje ne može i ne smije postojati kao mjesto, pozicija koja samu sebe dokida u vlastitom pozicioniranju.

Govoreći o politici jezika i semantike, Chomsky jasno ističe da je za otkrivanje istine potrebno oljuštiti sloj po sloj iskrivljenosti, pri čemu se spomenuto ljuštenje očituje u baratanju činjenicama ili traganju za činjenicama koje su često skrivene u izobličjenjima interesno-propagandnog zrcala (medija), a sam spomen pojma istine i traganja za njom smješta Chomskog u okvir znanstveno-objektivističkog zahvata. Tek nakon što su definirani svi relevantni odnosi u sklopu određenog političkog ili ekonomskog problema, nakon što je – uvjetno govoreći – jasno naznačena njihova sintaksa, otvara se prostor utemeljenom prosuđivanju, semantičkom zahvatu ili interpretaciji. Valja, međutim, naglasiti kako upravo ta odlika kritičkog pristupa Noama Chomskog podliježe i najvećoj osudi.

Njegova težnja za objektivnošću, za prosudbama utemeljenim na činjenicama, podvrgnuta je najžešćoj kritici i to iz tri međuovisna razloga: prvi razlog moguća je (a po nekim teoretičima i nužna) selektivnost pri odabiru činjenica, drugi je sveprisutna vladavina relativizma, a treći je razlog vezan uz interpretativnu, hermeneutičku razinu.

Značenja i činjenice

Wittgenstein je na jednom mjestu zapisao da *svijet nije ukupnost stvari nego činjenica*. Chomsky implicitno, a ponekad i eksplicitno, iznosi ili svakako svojim djelima potvrđuje takav stav. No, suvremeno intelektualno ozračje velikim je, ako ne i prevladavajućim, dijelom određeno bitnim zaokretom: mogli bismo ga sažeti tvrdnjom kako danas svijet nije sveukupnost stvari nego značenja, a s obzirom na to da je sve značenje, hermeneutika dolazi u prvi plan. Važnost spomenutog zaokreta, važnost uzmaca činjenice ili njene preobrazbe u značenje, odnosno metodološki primat tumačenja, izrazito se jasno očituje upravo na primjeru Noama Chomskog. Chomsky je, tvrde brojni njegovi kritičari, izrazito selektivan pri odabiru činjenica, odnosno odabire samo one činjenice koje odgovaraju njegovom cilju. On je utoliko od brojnih suvremenih teoretika prokazan kao «pozitivist» (pojam koji u velikom dijelu suvremenih diskusija ima izrazito negativan prizvuk), s obzirom na to da *naivno* vjeruje u postojanje i valjanost objektivnih činjenica te – što je još veći grijeh – u mogućnost objašnjavanja tih činjenica s pomoću objektivne i provjerljive teorije koja nije nužno vezana uz pojedinu kulturu ili promatrača. Pozitivizam je, tvrde brojni teoretičari, oblik imperijalizma u čijem sklopu tobože neovisne činjenice postaju izraz i oruđe nekog oblika dominacije. S druge strane, subjektivizam je jedini politički korektan način pristupa zbilji, s obzirom na to da implicira jednakost

Tek nakon dovoljne doze relativizma, dekonstruiranja i svepatologizacije naš je misaoni prostor spreman bez ikakvih posljedica prihvatiti Chomskog – tek nakon propadanja u bezdan značenja, nakon teoretičkog umrtvljenja svijesti o važnosti činjenice, moguće je pustiti Chomskog u optičaj

kacije, a dakako i propagande, jest preusmjeravanje pozornosti, odvrćanje pažnje od naših vlastitih institucija i njihova djelovanja, ukoliko, odmicanje pozornosti od pravog izvora velike količine nasilja i patnje u svijetu. Sprečavanje razumijevanja i odmicanje pozornosti od prostora moći od presudne je važnosti kako bi se elitnim skupinama omogućilo da djeluju bez javnih ograničenja i postižu vlastite ciljeve koji se u akademskoj terminologiji nazivaju «nacionalnim interesima». Pripisati nekom konkretnom pojedincu, na primjer Reaganu, grijeh laži i manipulacije, također je odvrćanje od same stvari. Naime, nasilje, laži i kršenje zakona prirodne su odlike države, svake države. Ono što je važno u danome kontekstu, ističe Chomsky, jest doprinos najoštrijih kritičara (unutar mainstreama) jačanju sustava indoktrinacije, kojega su i oni sami žrtve, ali i pronosioci. Velik uspjeh kritike i sustava indoktrinacije jest upravo taj što onemogućava shvaćanje da ovo što se događa danas ni u kom slučaju nije odstupanje od povijesnih ideala i prakse, koje bi se moglo pripisati ovome ili onome pojedincu. Riječ je zapravo o prikazu načina na koji naše institucije funkcioniraju i nastavit će funkcionirati, ako ih u tome ne spriječi uznemirena javnost koja

ma, ishodištima zastrašujućih terorističkih napada koji po njemu itekako imaju svoju pozadinu. No, umjesto da svoju pažnju usmjerava na kulturalnu ili religijsku razinu (kao što su to činili brojni autori u svojim osvrtima na događaje 11. rujna), Chomsky ukazuje na prešućivane dijelove čitava slučaja koji na osobit način osvjetljavaju te zločine. Baveći se, primjerice, pitanjem rata protiv terorizma koji je pokrenut na globalnoj razini, Chomsky ističe ovo: *Želimo li to pitanje razmotriti ozbiljno, trebali bismo shvatiti da velik dio svijeta drži SAD vodećom terorističkom državom svijeta i to s dobrim razlogom. Mogli bismo se prisjetiti, stoji u nastavku, da je 1986. godine Svjetski sud osudio SAD zbog «nezakonite uporabe sile» (međunarodnog terorizma), na što su Sjedinjene Države uložile veto na rezoluciju Vijeća sigurnosti kojom se sve države (to jest, SAD) poziva na pridržavanje međunarodnog zakona. Želimo li smanjiti, a ne povećati prijetnju od terorizma, valja biti oprezan i razuman. Kad su bombe IRA-e eksplodirale u Londonu, nitko nije pozivao na bombardiranje zapadnog Belfasta ili Bostona. Umjesto toga, piše Chomsky, poduzeti su koraci da se uhvate zločinci, a poduzeti su i naponi da se pozabavi onime što stoji iza pribjegavanja nasilju. Postoje, stoji u zaključku, ispravni i zakoniti načini postupanja u slučaju zločina, bez obzira na razmjer.*

Oslobađanje odgovornosti

Pitanje pozadine zločina u SAD-u izrazito je slojevito, pa se upravo iz službenog medijskog tretmana tih zločina dadu izvući određene pouke. Jedna od čestih pretpostavki novinara, kritičara i suvremenih teoretika jest da su teroristi odabrali World Trade Center iz simboličkih razloga, točnije kao odgovor na globalizaciju i kulturnu hegemoniju Zapada. To je uvjerenje, piše Chomsky, iznimno pogodno za zapadne

«neislamskih» režima u regiji i onih koji te režime podržavaju, kao što su osamdesetih vodili Sveti rat protiv Rusa. Nažalost, ističe Chomsky, Amerikanci i Europljani velikim su dijelom nedovoljno obrazovani (što pokazuje svu uspješnost propagande) da bi shvatili što se zbiva.

Ukratko, Chomsky ističe kako su zločini 11. rujna neprieporno užasna teroristički čin, te da počinitelji moraju biti kažnjeni pred sudom, ali isto tako smatra kako je *Sjedinjene Države moguće smatrati «nevinom žrtvom» samo ako odaberemo uobičajeni put zanemarivanja onoga što su SAD i njihovi saveznici činili ranije*. Naglasi Noama Chomskog su jasni: *postoji određeni kontinuitet vanjske politike Sjedinjenih Država koji itekako ima svoju važnost; zločin je uvijek zločin i za zločin valja odgovarati, no to pravilo mora jednako vrijediti za svakoga; nasilno rješenje vodi isključivo novom nasilju i znači nastavljanje politike sile koju SAD, skupa sa svojim saveznicima, provodi u posljednjih pedesetak godina.*

Bliskost anarhizmu

Od pojave djela *Američka moć i novi mandarin* (1969.), Noam Chomsky uvijek iznova potvrđuje svoje nepripadanje bilo kojoj od strana u svjetskom poretaku. Pristup Noama Chomskog političkoj problematici na elementarnoj je razini obilježen jednom bitnom sastavnicom koju gotovo da i nije moguće dovoljno naglasiti: riječ je o *kritičkom odmaku*, jednoj vrsti bezinteresnog prosuđivanja koje je, dakako, posljedak znanstveničkog habitusa autora, njegove vjere u činjenice/dokaze. Presudni dio njegova kritičkog aparata je dakle pobrojavanje svakovrsnih činjenica/podataka ključnih za cjelovito sagledavanje pojedinog problema, a koje je moguće provjeriti, dokazati i potvrditi. Upravo je u smislu takva bitnog nepripadanja Chomsky blizak

Želite li naučiti nešto o propagandnom sustavu, dobro promotrite kritike i njihove prešućene pretpostavke – i naći ćete sve ono što u pravilu konstruira doktrinu državne religije

i poštivanje tuđe kulture. Činjenice se, tvrde suvremeni kritičari Chomskog, ne mogu odvojiti od promatrača koji njima barata/manipulira, niti od kulture koja proizvodi kategorije kojima se one opisuju. U vlastitim interpretativnim zahvatima, kritičari Noama Chomskog najčešće uopće ne interpretiraju činjenice koje on izlaže, nego tumače značenje njegova izbora, onu skrivenu tendenciju, dubinsko zašto, neki pozadinski interes i time vjerojatno najbolje potvrđuju opasku Noama Chomskog prema kojoj su upravo visokoobrazovane strukture, intelektualci (izraz od kojega Chomsky ne zazire, za razliku od njegovih kritičara!) najpodložniji indoktrinaciji i propagandi, dijelom iz jednostavnog razloga što najviše čitaju, a dijelom i stoga što upravo oni predstavljaju prvotnu metu sustava propagande. Moguće je, tvrdi Chomsky, govoriti o doprinosu najoštrijih kritičara (unutar mainstreama) jačanju sustava indoktrinacije, kojega su sami ti kritičari ujedno žrtve i prenosioci. To je pravilo za obravnavane strukture koje su uvijek najdublje indoktrinirane. Jer ako je činjenica otklonjena u drugi plan, ako je objektivna prosudba nemoguća, pa ako čak i subjekt gubi vlastitu utemeljenost, onda je svaki jasan zaključak nužno neodrživ. Kakve li sretne okolnosti za sve moćnike koji su dosad morali prikrivati vlastite tragove! Odsad je prikrivanje tih tragova posao kritičara i teoretika koji, najčešće nesvjesno, stvaraju snažan teorijski štit oko opasnih činjenica. Kritike upućene Chomskom utoliko izvanredno ilustriraju spomenuti skok od "pozitivizma" na hermeneutiku, svojevrsno "nadilaženje" i prokazivanje činjenice i prelazak u prostor značenja. Napuštanjem prostora činjenica, relativiziranjem činjeničnog, objektivnog per se i skokom u značenje otvara se, međutim, zjapeća pukotina između onoga što i kako jest i onoga što i kako bi moglo biti.

U bitnome smislu, Chomsky ne traga za značenjem pojedinih činjenica; njegova prvotna namjera ni u kom slučaju nije tumačenje, nego detektiranje bitnih sastavnica ili činjenica nekog problema. Što će netko činiti s tim činjenicama, naime kako će ih transformirati pri generiranju njihova značenja, zapravo i nije toliko bitno. Ono što je, među-

tim, od presudne važnosti jest da činjenice budu poznate!

Zašto Chomsky tek sad?

Pitanje je moguće postaviti i na drukčiji način. Primjerice, zašto nam Chomsky stiže tek nakon Foucaulta, Virilioa, Derrida, Baudrillarda ili Žižeka? Jedan od mogućih odgovora izrazito je chomskijanski: zato što je tek nakon dovoljne doze relativizma, dekonstruiranja i svepatologizacije ovaj misaoni prostor spreman bez ikakvih posljedica prihvatiti Chomskog. Tek nakon skoka ili, bolje rečeno, propadanja u bezdan značenja, nakon teoretičkog umrtvljenja svijesti o važnosti činjenice, moguće je pustiti Chomskog u optičaj. Tek nakon što je zločinački napad na Sjedinjene Države proglašen apsolutnim događajem (Baudrillard), događajem odriješenim, isključenim iz svake kauzalnosti, događajem koji nema svojih uzroka(!), tek nakon toga Chomsky stupa na scenu.

Postmodernom mišljenje imalo je u određenom smislu paralizirajući učinak; ukratko, ono je uvelike onemogućilo nesmetano odvijanje bitnog procesa pretvaranja činjenice ili podatka u informaciju. Ako uopće dopušta ili propušta podatke, postmodernom mišljenje paralizira (ili, bolje rečeno, cenzurira) temeljni misaoni proces pretvaranja pasivnog podatka u aktivnu informaciju – u smislu u kojem ova potiče određene aktivnosti ili promjene u određenom sustavu. Upotreba jasnih i razgovijetnih činjenica kao mjerilo valjanosti svakog razmatranja danas je radikalno dovedena u pitanje, jer je svako rangiranje moralno i politički "nekorektno", odnosno pogrešno. Chomsky nasuprot takvim stremljenjima ostaje odan zastarjeloj epistemologiji u smislu u kojem ipak teži iznalaženju objektivne istine. Godine 1986., piše Chomsky, *Svjetski sud osudio je SAD zbog «nezakonite uporabe sile», nakon čega su Sjedinjene Države uložile veto na rezoluciju Vijeća sigurnosti kojom se sve države, pa tako i SAD, poziva na pridržavanje međunarodnog zakona*. Tumačenje ove činjenice, njeno dekonstruiranje ili otkrivanje njena značenja zapravo je zadaća drugog reda. Jednom podređena značenju, ona biva prepuštena manipulacijama, raspada se u različitim kutovima gledanja, a njen izvorni smisao biva nepovratno izgubljen.

Zaključak je jasan: naša je sreća što su teoretici poput Foucaulta, Derrida, Baudrillarda ili Žižeka u dovoljnoj mjeri otvorili pukotinu između činjenice i značenja, što su u dovoljnoj mjeri dekonstruirali i demontirali simulirani odnos između uzroka i posljedice, s obzirom na to da su time priredili teren za Noama Chomskog. Jer tko zna; da kojim slučajem činjenice i dokazi još igraju bitnu ulogu na ovom intelektualnom prostoru, da kojim slučajem velik dio obrazovane javnosti nije u dovoljnoj mjeri obasan i zaslijepjen sjajem postmodernističkog pravovjerja i, konačno, da kojim slučajem nije stvoren dovoljno snažan postmodernistički amortizer koji upija, ublažava i posve umrtvljuje sva ona podrhtavanja koja se javljaju kao posljedica sudara s činjenicama, možda danas i ne bismo čitali Chomskog. ☒

KRITIKA

Preko jezika, pa u šumu

Kontrast između prikazane sirovosti zajednice s ruba poznatoga svijeta, i nasljeđa što ga u sebi nosi Ovidije, ima metaforičku težinu kojom pripovijedanje u ovom djelu predstavlja svevremenu i sveprisutnu napetost između suprotstavljenih razina kulture

David Malouf, *Zamišljeni život*, s engleskoga prevela Tatjana Jukić, Konzor, Zagreb, 2001.

Ivo Vidan

Zamišljeni život kratak je pjesnički roman australskog pisca Davida Maloufa, koji u prvom licu govori o progonstvu velikog rimskog pjesnika Ovidija, daleko od civilizacije u kojoj se rodio i čijoj je kulturi pripadao svojim nemjerljivo velikim vlastitim prilogom. Prostor njegova života, u kasnim godinama, uoči skoro šezdesete, u blizini je Crnog mora, a završava u stepama s onu stranu Dunava, velike europske rijeke. Ovidije je usamljen u barbarском seocetu i krajnje neukoj obitelji u čijoj kući živi, ali prihvaća svoju sudbinu i poštuje divlje običaje lovačke zajednice i u njima sudjeluje.

Ponavljanje Ovidija

Povijesna pozadina zbiljske sudbine velikog pjesnika tek se tu i tamo spominje u toj lirskoj pripovijesti. Ovidije pristaje svoj životni put dovršiti u svijetu koji je stran njegovim navikama i prilagoditi mu svoju duhovnost, dakle i na razumijevanje okoline u koju je u jesen svog života ubačen. Problematična je, iako privlačna interpretacija da je taj roman analogan dozrijevanju same australske zbilje nastale iz surovih prilika u nekadašnjoj robijaškoj koloniji u okolišu drevnih, imućna civilizacija, s vlastitim identitetom drukčijim od onih u drugim zemljama engleskog jezika.

Prema jednom mjestu, blizu samog početka romana, reklo bi se da pripovjedač i nije sam Ovidije, nego da svojom sudbinom zapravo ponavlja Ovidijevu i sada traži grob velikog Rimljanina. Nigdje drugdje, međutim, takvu shvaćanju nema mjesta. Jedno drugo dvojestvo prožima pripovijest, a neophodno je za simboličko problematiziranje funkcije glavnog lika. Još kao dijete šutke je susretao nešto većeg dječaka i

uznemirivao se što ne razumije kakav je to njihov odnos. Sada, u divljini istočnoevropskih prašuma, taj mu se dječak pojavljuje i

ma o vlastitoj inteligenciji, društvenosti, ljubaznosti..., a s druge strane kako u starcu kod čije obitelji živi otkriva neko čudno

nameće svojim likom. Očito je uzgojen među vukovima, nespособan da govori bilo jezikom sela, bilo onim što ga je Ovidije naslijedio i umjetnički iskoristio. Veza njih dvojice uspostavlja se na metafizičkoj razini i nikad ne probija na realistički plan. Dječak se javlja u prizorima lova, u kontekstu prirode, koji su i u prijevodu zadržali ljepotu, što je možemo pripisati izvorniku. Vjetar i zima dominantne su osobine atmosfere: led i mraz; ali hladnoća, koja po autoru i zbija i razdvaja ljude, pruža, izgleda, i neku poticajnu svježinu, koja djeluje i u lovu na medvjeda, i kod kroćenja konja, u obrani od sivih čopora vukova koji su i sa-

dostojanstvo. Posebno su to analogije između predmeta svakodnevnog života i pletenja mreža i zamki kojemu ga uči taj, začudno, najbliži prijatelj kojega sam ikad imao. Razlika između rimskog jezika, toliko nijansiranog i razvijenog, i jezika ove barske zajednice, koji je podjednako izražajan, no on prikazuje sirovi život i jedinstvo stvari. Svijet što ga promatra kroz taj drugi jezik, nekako se doima bližim prvome načelu stvaranja, bližim toj sili, ma kakva bila, koja stvari čini onakvima kakve jesu i mijenja ih u ono što će postati.

Kad ulovljenog Dječaka nad kojim bdije u kući u koju ga je uz sebe smjestio, hoće naučiti jeziku sredine u koju ga je doveo, otkriva s kolikom točnošću taj mladi pripadnik divlje prirode oponaša sve životinje i ptice – njihovo glasanje, ali i način na koji se drže i ponašaju: "Kad oponaša ptice, on, za razliku od naših oponašatelja, ne oponaša nešto izvan sebe ne bi li tako pokazao oštrinu svoga uba ili virtuoznost govornih organa. On biva pticom. On joj dopušta da iz njega progovori. I tako, učeći zvukove koje proizvode ljudi, on od sebe pravi čovjeka.

Punoća trenutka

Pripovjedač dovodi Dječaka u obitelj s kojom sam živi, ali je tolerancija domorodaca dvojbena, pogotovo kad dijete, koje je dio obitelji u tom kućanstvu, oboli. Smatraju da je ono u opasnosti da mu pridošlica ukrade duha, a taj je zamišljen kao preobražen golemi bijeli vuk. Dijete će dođuše ozdraviti, ali će zaraziti starca. Nakon njegove smrti i pogrebnih rituala koji slijede, Ovidije se osjeća nesiguran i bez zaštite koja je dječaku nužna. Zajedno s njime potajno bježi iz sela u neograničene prostore istočnih stepa. Hrane se biljkama, kukcima, puževima... Priča se ne zaključuje, ali su oba bjegunca radosna u punoći trenutka kad se Dječak udaljuje u blještavilu svjetlosti što se odbija od vode.

Dječak i dijete – oba izraza javljaju se jednakomjerno, a odnose se kako na ljudskog potomka iz vučjeg brloga, kao i na najmlađeg člana primitivnog domaćinstva, te čak i na sjećanja iz Ovidijeva djetinjstva. Ovakve neistoznačnosti samo su jedan vid poetske, možda postmoderne neobaveznosti, u kojoj je sugestivnost slike nadvladala pripovjedni tijek činjeničnog izlaganja. Kontrast između prikazane sirovosti zajednice s ruba poznatoga svijeta, i nasljeđa što ga u sebi nosi Ovidije, ima metaforičku težinu, kojom pripovijedanje u ovom djelu predstavlja uvijek iznova uspostavljenju napetost između suprotstavljenih razina kulture na bilo kojoj točki zemlje i u svakom trenutku povijesti. ☒

Problematična je, iako privlačna interpretacija da je ovaj roman analogan dozrijevanju same australske zbilje, nastale iz surovih prilika u nekadašnjoj robijaškoj koloniji u okolišu drevnih prastanovnika, da bi se do danas razvila moderna, imućna civilizacija

mi nalik na duhove snježnih ravnic, te na palisadama koje štite od strjelica nomadskog neprijatelja sa Sjevera. Primjetna je ona i u osjetima, što ih proizvode bilje i hrana:

Kad se okupimo u malome dvorištu, mraz je, a nisko iznad nas vise tvrde, šiljaste zvijezde. Jedemo zajedno, na klupi: gruševinu razrijeđenu vodom, ugrijanu u kotlu i zaslađenu medom tamnoga okusa. Pčele su divlje, hrane se na bilju duboko u šikari, pa med ima nešto od gorčine tih tajanstvenih trava i gruševini daje miris što ispunja nosnice prije nego što njezin kasniji slatki okus dođe do nepca. Dojam nije ugodan dok se na nj ne navikneš. No ja sam gladan i zajedno s drugima prihvaćam još jednu zdjelicu.

Svijet drugog jezika

Zanimljivo je kako pripovjedačev lik počinje kritički gledati na civilizirani odgoj, koji ga je proizveo s lagodnim predodžba-

Budizam za kurve

Uznemiravajući i veličanstven roman koji nas primorava da shvatimo da su tama, izopačenost i ružnoća dijelovi srca tame koje svi dijelimo

William Vollmann, *Royal Family*, Viking, New York, 2000.

Larry McCaffery

Živimo u digitaliziranoj eri *soundbiteova* i simulacije, gdje su pažljivo upisane slike zamijenile stvarnost, podaci su zamijenili znanje, a žudnja Amerikanaca za *stvarnim* zadovoljena je manje iskustvom iz prve ruke, a više *voajerskom* imitacijom u televizijskim emisijama kao što je *Survivor*. Teško je i zamisliti pisca udaljenijeg od tog *duba vremena* nego što je to romanopisac iz Sacramenta William T. Vollmann, čiji je najnoviji roman *Royal Family* (*Kraljevska obitelj*) – neobuzdanih, nezaboravnih 800 stranica epskog putovanja u živopisno srce četvrti Mission District u San Franciscu. Vollmann je atavizam ranijih razdoblja, kada su pisci poput Hemmingwaya i Steinbecka parkirali svoje pisane strojeve, putovali na bojište tijekom španjolskog građanskog rata ili u logore radnika migranata u Kaliforniji, i zatim sintetizirali ono što su susretali u romane koji su čitateljima nudili upoznavanje sa životom i problemima kojima su oni svjedočili, a koje novinarski izvještaji jednostavno nisu mogli pružiti.

Čitatelji koje zanima aktualno stanje ozbiljne američke prozne književnosti, a koji još ne poznaju Vollmannova djela, učinili bi dobro kada bi ispravili taj nedostatak. Od 1987. godine, kada se pojavio njegov prvi roman *You Bright and Risen Angels* praćen ekstatičnim kritikama (i neizbježnim etiketama *novog Pynchona*), Vollmann je objavio niz vrtoglavo ekstravagantnih djela. Među njegovim prijašnjim djelima su *Atlas* (dobitnik nagrade *LA Times Book Award*) i prva tri sveska smiono zamišljenog romana u sedam nastavaka *Dream Novels* koji će u konačnici sažeti simboličku povijest Sjedinjenih Država. Promatrano li ih u cjelini ili pojedinačno, Vollmannova su djela bez premca među njegovim suvremenicima s obzirom na tematsku ambiciju, erudiciju i književne aluzije, raznolikost stilističkih inovacija i čistu vještinu pripovijedanja.

Magična kraljica kurvi

Ali, kao što je slučaj i s njegovim ranijim romanima, možda je najimpresivniji aspekt romana *Royal Family* Vollmannova izvrsna, vrlo individualizirana proza, sa svojom neobičnom mješavinom pretjerane količine detalja i lirizma, neočekivanim skokovi-

ma iz književnog u nadrealno, te njegovom sposobnošću da nekako naznači osjećaj duboke empatije i suosjećanja bez pribjegava-

meričkog podrijetla, koja je, na žalost, već udana, štoviše, za Tylerova brata Johna, odvjetnika kojemu karijera dobro napreduje, a za kojega poslije otkrivamo da pomaže Bradyju pri otvaranju *Ženskog cirkusa*.

Henryjev privatni i profesionalni život uskoro se počinje razrješavati kada ga Brady otpusti i kada Irene, saznajući da je trudna, počinje samoubojstvo. Progonjen osjećajem krivice zbog njezine smrti i opsjednut njezinim duhom, Henry je sada *poput vuka koji liže oštrice žileta – pijuci vlastitu krv do smrti*. Očajnički tražeći bilo što što bi moglo dati neki smisao njegovu besmislenom životu, odlučuje nastaviti potragu za Kraljicom po labirintu bijednih barova,

Djelomično svemoćna božica, puna ljubavi za sve, djelomično ostarjela kurva koja je uspjela iskoristiti svoju uličnu mudrost da preživi, Kraljica je, poput Melvilleova Bijelog kita, istodobno iznimno složena pojedinačna osoba i sveobuhvatni simbol

pornografskih dućana i ruševnih kuća Mission Districta u nadi da će mu ona možda moći ponuditi jednaku vrstu zaštite i ljubavi koju navodno može pružiti svojoj Kraljevskoj obitelji. Nakon mnogih slijepih ulica, Henry je konačno odveden mračnim tunelom do središta kraljičine košnice, gdje se prepušta onome što ona nudi i privremeno nalazi siguran raj kao njezin ljubavnik.

Djelomično svemoćna božica, puna ljubavi za sve, djelomično

ostarjela kurva koja je uspjela iskoristiti svoju uličnu mudrost da preživi, Kraljica je, poput Melvilleova Bijelog kita, istodobno iznimno složena pojedinačna osoba i sveobuhvatni simbol. Fizički odbojna i neodoljivo zavodljiva, dijeleći život i smrt, zaštitu i zlostavljanje, nadu i očaj, Kraljica konačno postaje izraz osnovnih dvojnosti i temeljne misterije postojanja samog.

Krhka čudovišta

Vollmann je pisao o San Franciscu u mnogim od svojih ranijih romana, ali nikada tako nezaboravno ili uz toliko, čak i pretjerano, bogatstvo detalja kao ovdje. U opsežnom srednjem dijelu romana gdje opisuje Henryjev novi život kao člana Kraljičine bande odbačenih, Vollmann iscrpno, sa zanosom ljubavnika, nabraja prizore i mirise Mission Districta, zvukove i dijalekte njegovih ulica. Poput Joyceova Dublinca ili Albanyja Williama Kennedyja, Vollmannov Mission District istodobno je književno mjesto minuciozno utemeljeno u stvarnosti i mitskom okviru u kojemu likovi i radnje predstavljaju svestremenske, univerzalne navike u ljudskim životima.

Vollmann je jednako uspješan u oživljavanju članova Kraljičine šire obitelji živopisno ih opisujući kao potpuno zbiljske likove. S njihovom mješavinom bijesa i tuge, špricama i iznošenom odjećom, ožiljcima i zubima koji im nedostaju, mračnim prošlostima i neispunjenim snovima, ti će se svodnici i prostitutke na početku gotovo sigurno čitatelju činiti gadnima, pa i monstrozima. Ali kako Henry bilježi brutalnost, monotoniju i strah koji obilježavaju njihovu svakodnevicu, i kad čuje njihove mračne, često tužne životne priče i maštanja, počinjemo dijeliti njegovo shvaćanje da su ti ljudi, premda zaista *čudovišta*, i ljudska bića jednako krhka i puna žudnje poput bilo koga drugog.

Henryjeva veza s Kraljicom nije bila samo potraga za osobnom vezom, nego i potraga za razumijevanjem razloga ljudskog jada i poniženja. U jednoj od najmučnijih scena u romanu, Kraljica upoznaje Henryja s prostitutkom Suncokret koja je svojevremeno pristala postati posudom za boli svojih mušterija; shvativši da je Suncokret došla do ruba, Kraljica joj daje preveliku dozu *cracka* da okonča njezine patnje. Njezina agonija i *raspeće* ovdje ilustriraju jednu od središnjih tema knjige: dostojevskijansku

predodžbu da patnja i poniženje paradoksalno predstavljaju oplemenjivanje, čak i posvećenje. Knjiga opisuje kako Henry uči slijediti njezin put.

Istina je ružna

Na kraju Henry biva izbačen iz svog privremenog sigurnog utočišta nakon što Kraljica bude zbačena, postavši žrtvom istih onih sila pohlepe, zavisti i izdaje koje muče sve sustave autoriteta. Bez posla, bez doma i bez prijevoznog sredstva, Henry uskače u teretni vagon i tako ulazi u završnu fazu svog putovanja u nestajanje i otkrivenje. Prepustit će čitateljima da sami otkriju detalje završnice romana, no spomenut će da Henry posjećuje različite *slamove* – u Sacramentu, Miamiju, Seattleu i čak dulje boravi u najpoznatijoj skvoterskoj zajednici u južnoj Kaliforniji, u Slab Cityju, istočno od Nilanda, na istočnoj strani Saltonskog mora. Dovoljno će biti reći da upravo tijekom ove posljednje faze potrage Henry konačno uspijeva primijeniti lekciju koju je naučio od Kraljice – varijaciju Buddhine opomene da, s obzirom na to da samu bit ljudske egzistencije čine patnja, bijes, pohlepa i neznanje, put do istinske mudrosti može biti samo u potpunom napuštanju ovog svijeta senzualne tjelesne egzistencije.

U jednom trenutku u romanu, fascinantno mračan lik nazvan Dan Smooth – pedofil djelomično odgovoran za *Ženski cirkus* i najpametnija osoba u romanu – kaže Henryju da je jedini način da sazna govori li netko istinu to, je li ta istina *ružna*! Možda jest tako – ali samo djelomično, jer poput Melvillea, Vollmann zna da istina nikada nije tako jednostavna. U otvaranju prozora koji nam omogućava da vidimo mračnu istinu ružnoće i brutalnosti Mission Districta, Vollmannova kraljevska obitelj također otkriva svoju šokantnu ljepotu, tajanstvenost, i iznad svega, svoju humanost. Na taj način on je stvorio proganjajući, uznemiravajući i veličanstven roman koji nas primorava da shvatimo da su tama, izopačenost i ružnoća dijelovi srca tame koje svi dijelimo.

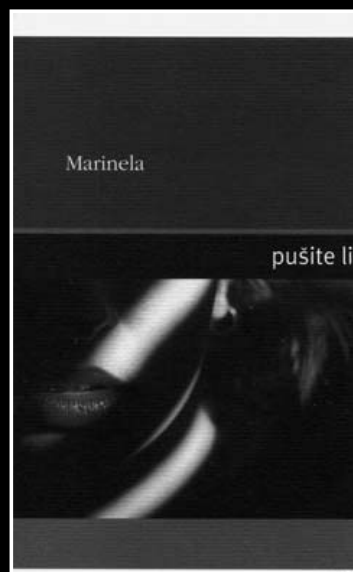
*S engleskoga prevela
Lovorka Kozole*

*Objavljeno u japanskom e-časopisu *Café Panic*, <http://www.flet.keio.ac.jp/~pcres/fiction/reviews/royalfamily.html>

NOVO!

Knjižare - Opatovina 11
Kaptol centar

www.meandar.hr

Lahoru, zatim političke aktivnosti tijekom studija u Engleskoj i permanentnog egzila nakon

povijest, a nerijetko i osnovne činjenice. Njegov primjer Sjedinjenih Država – u kojima se u vi-

činjenica o američkom utjecaju u srednjoj Aziji osamdesetih godina, kada je Pakistan poslužio kao američki kondom za penetraciju u Afganistan i borbu protiv Sovjetskog Saveza. Odnosno, američka imperijalistička politika dovela je talibane na vlast, ali to se u Sjedinjenim Državama ne spominje. Na sličan način Ali opisuje američki utjecaj u Indiji, kao i na Bliskom istoku.

Prafundamentalizam, sličan prafašizmu

Završavajući knjigu s događajima nakon 11. rujna, Ali zaključuje da je fundamentalizam protiv kojega se predsjednik Bush mlađi bori, zapravo prafundamentalizam, sličan prafašizmu koji opisuje Umberto Eco. Jer, ako je s jedne strane *Alabova osveta*, s druge je *Bože čuvaj Ameriku*. U tome, možda i najkontroverznijem dijelu knjige, on pojašnjava da je priča o *osovini zla*, čak i to da postoji međunarodna zavjera tih razmjera, primarno demagoški trik za unutrašnje tržište. Nadolazeći izbori, veći proračun za vojni kompleks, kao i skretanje pažnje javnosti s depriviranja socijalnih i zdravstvenih prava veliki su problemi – i na njih treba odgovoriti velikim vanjskim neprijateljima. Al Qaida, grupa od nekoliko tisuća ljudi, jednostavno nije dovoljno ozbiljan protivnik, zato je izmaštana *osovina zla* koja je *dostojan protivnik*. Posebno je opasno to što se u američkim medijima rijetko pojavljuju kritički glasovi. Za vrijeme Zaljevskog rata propitivale su se poneke odluke, debatiralo se o opsegu i načinu vođenja rata, danas je to zabranjeno. U prilog njegovoj tezi ide i recentni slučaj pogibije senatora Paula Wellstona (koji je glasao protiv *politike odriješene ruku*) o kojemu se malo zna, a tekstovi u kojima se spominje mogućnost sabotaže na njegovu avionu, cenzurirani su. Slična je situacija i s nedavnim napadom u Indoneziji. Bez obzira radilo se (o još jednoj) teoriji zavjere ili ne, činjenica je da su čak i australski mediji zabranili tekstove u kojima se ukazuje na neke nelogič-

iz mamine čitaonice

nosti u forenzičkim izvještajima.

Drukčiji islamski odgovor

Iako je njegov antiamerikanizam (koji niti ne poriče) u nekim dijelovima prekritičan (pa i povijesno malo nategnut), činjenica je da je njegova analiza vrlo dobro primjenjiva i drugdje. Na primjer, prošlomjesečna Galupova anketa u zemljama Evropske unije pokazala je katastrofalne rezultate: pitanje Evropljanima je bilo da navedu tri zemlje koje bi se trebale pridružiti članstvu u Uniji, a osim Poljske (44%) nijednu drugu državu-kandidatkinju nije navelo više od 30% ispitanika.

Clash of Fundamentalism svakako je iznimno zanimljiva i poučna knjiga, Tariq Ali bez sumnje je jedan od najznačajnijih lijevo orijentiranih intelektualaca današnjice. I da je ostao na analizi, knjiga bi bila klasik. Ovakvo, sa završnim razmatranjima i vizijom *drukčijeg islamskog odgovora* na sve agresivniju američku politiku, a posebno insistiranje na razdvajanju Crkve i države, odnosno vjerskog i političkog vrha u islamskim zemljama, pokvario je umjetnički dojam. Na papiru to može biti zanimljivo, ali osim što nema ni povijesnog ni kulturalnog utemeljenja, u praksi je to atavistički poziv na *veliku* revoluciju. Revoluciju kakva danas više nije moguća. Ni na Zapadima ni na Istocima. ☒

Knjigu možete posuditi u čitaonici Kluba net.kulture mama, Preradovićeve 18, Zagreb

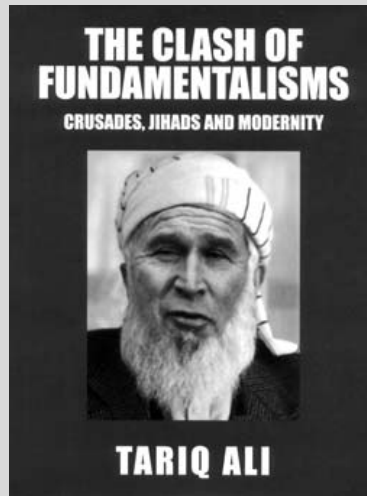
Fundamentalistički kondomi

Tariq Ali, jedan od najznačajnijih lijevo orijentiranih intelektualaca današnjice, opisuje političku i kulturalnu povijest islama i odnos Zapada prema islamskim zemljama, da bi na kraju izjednačio islamski fundamentalizam i američku neoliberalnu doktrinu, koju naziva *majkom svih fundamentalizama*

Tariq Ali, *The Clash of Fundamentalism: Crusades, Jihads and Modernity*, Verso, London, 2002.

Igor Marković/
PastForward

Tariq Ali, urednik *New Left Reviewa* i stalni suradnik mnogih publikacija (*NY Review of Books*, *Counterpunch*...), dugogodišnji politički aktivist kojega mnogi stavljaju u trolist s Noamom Chomskim i Edwardom Saidom kad je riječ o radikalnim pogledima na bliskoistočne i centralnoazijske krize, zaokružio je svoje viđenje muslimanskog društva iz svojih novela opsežnom knjigom *Clash of Fundamentalism*. Na prvi pogled može se povjerovati da je to historicističko djelo jer u najvećem dijelu knjige Ali opisuje političku i kulturalnu povijest islama i odnos Zapada (Britanskog imperija, odnosno poslije Sjedinjenih Država) prema islamskim zemljama u proteklih stotinjak godina. Preko svog odrastanja u

vojnog puča u Pakistanu, Ali gotovo u skicama opisuje mnoga pitanja: status žene u islamu, povijest Otomanskog imperija, zapadne utjecaje na stvaranje država nakon Drugog svjetskog rata, posebno detaljno američki utjecaj na indijskom potkontinentu. Međutim, osim što je vrlo pristupačno pisana, pa i kao literarno djelo zanimljiva, u svome završnom dijelu povezuje on naizgled udaljene događaje (Suesku krizu, sukobe u Kašmiru, Zaljevski rat...), stavljajući znak jednakosti između islamskog fundamentalizma i američke neoliberalne doktrine koju on naziva *majkom svih fundamentalizama*.

Imperijalistički podobna ignorancija

Tariq Ali je bez sumnje ikonoklast, ali ne radikalni negator svega postojećeg, nego pomalo romantičarski nastrojen trockist koji insistira na ponovnom promišljanju povijesnih događaja, njihovu reinterpretiranju (ako je nužno) i posebno povezivanju povijesnih činjenica s aktualnim događajima. Senzacionalizam televizijskog bavljenja recentnim događajima (ali vrijedi to i za druge medije), prema njemu, u potpunosti isključuje suvremenu

jestima iznimno rijetko pojavljuje ikakva informacija čak i o njima susjednim zemljama, osim ako nije riječ o većem broju mrtvih – i predobro nam je poznat. Ono što on iz toga zaključuje je daleko zanimljivije. U takvoj, kako je on naziva *provincijalnoj kulturi*, stvara se nužno indolencija i ignorancija koji su neop-

Ali je romantičarski nastrojen trockist koji insistira na ponovnom promišljanju povijesnih događaja, njihovu reinterpretiranju (ako je nužno) i posebno povezivanju povijesnih činjenica s aktualnim događajima

hodni za stvaranje nacionalne histerije i mobiliziranje mase koja nema gotovo nikakva znanja o svijetu oko sebe, što je čini pogodnom za manipulaciju. Na primjer, prema nedavnim istraživanjima, gotovo je zaboravljena

www.zarez.hr

ukratk

Bibliofilska Pocahontas

Vollmanova mašta je nezasićna, inteligentna, ponekad kritična, učena i zabavna

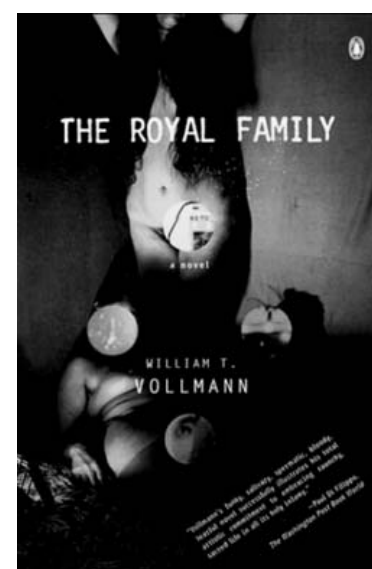
William T. Vollman, *Argall*, Viking, New York, 2001.

Paul Maliszewski

Argall je, da potpuno pojednostavnimo stvari, priča o dvjema općepoznatim i uvelike uljepšanim povijesnim figurama, Pocahontas i kapetanu

Johnu Smithu, i manje poznatom kapetanu Samuelu Argallu. Ta je glavna priča gusto tkanje među mnogim drugim živopisnim pričama, uključujući i one o britanskom vlasništvu nad zemljom, klasnoj strukturi, plemenskoj politici i naseljavanju Virginije, a sve je prožeto svrhovitim, premda ponekad krivudajućim digresijama, i izraženo arhaiziranim gramatikom. Knjiga je prepuna fustota, poduprta kronologijom, ortografskim bilješkama, šest rječnika i referencijama na izvore, te okrunjena formalnim pismom *štovanom čitatelju*. *Argall* je također četvrti nastavak Vollmanove zamišljene serije *Sedam snova*, ambicioznih, enciklopedijskih ro-

mana u čijem je središtu sjeverna Amerika u različitim povijesnim razdobljima, a posebna je pažnja posvećena odnosima i sukobima između Europljana i domaćeg stanovništva. *The Ice-Shirt* je prikaz desetostoljetnih nordijskih osvajača. *Fathers and Crows* bavi se Irokezima i francuskim jezuitima u sedamnaestom stoljeću. *The Rifles* opisuje propast polarne ekspedicije Johna Franklina. Sve knjige pričaju i paralelno priču o nastajanju knjige posredstvom Vollmanove osobnosti, koja nosi različita imena ali se obično odativa na ime William Slijepi. U tim paralelnim pričama dragi čitatelji upoznaju Vollmanovo brižljivo, ali veselo istraživanje. U *Argallu*

William Slijepi nabrāja sadržaj *Sabranih djela Johna Smitha*, punih šest tomova i osnovni izvor za *Argall*. William je pravi bibliofil, a zbog svih doživljaja i izlaganja samoga sebe opasnostima – to je i Vollman. Ovdje je na djelu bezgranična povijesna imaginacija, mašta koja se sjeća dvadesetostoljetne Itake u državi New York, kako bi mogla uvjerljivo sanjati o sedamnaestostoljetnoj divljini Kanade. Vollmanova mašta je nezasićna, inteligentna, ponekad kritična, učena i zabavna. Teško je zamisliti nešto s čime bismo je usporedili. ☒

S engleskoga prevela
Lovorka Kozole

*Iz *Review of Contemporary Fiction*, 1/2002.

Reagiranjja

Uljepšavanje recepcije i odnos prema suradnicima

Uz reagiranje Trpimira Matasovića Argumenti, a ne pretpostavke, u *Zarezu*, broj 90, stranica 46.

Nikica Gilić

Poštovani gospodine Matasoviću, Nakon svih razočaranja, drago mi je vidjeti kako u *Zarezu* još ima urednika voljnih razmotriti pitanja zbog kojih su naše novine osnovane. Već dulje vrijeme pratim i cijenim Vaš rad pa me ne čudi što ste među takvim odgovornim urednicima i Vi, te me veseli vaš poziv na argumentiranu raspravu. No, kako neke argumente, bojim se, ipak niste u cijelosti razumjeli, dopustite mi pokušaj razjašnjenja.

Ako sam dobro shvatio, zanima Vas kojim povodom uopće reagiram. Cenzura Brlekove negativne kritike knjige N. Govedić, dakako, sasvim je legitiman razlog za reakciju, no od *Zareza* se to u zadnje vrijeme moglo očekivati, pa sam, unatoč ogorčenosti, isprva htio odšutjeti tu aferu. Sljedeća je kap, međutim, prelila čašu: objavili ste (dakako, pozitivnu) kritiku druge knjige Nataše Govedić. Tu je kritiku napisala Biljana Kašić, jedna od čelnih osoba izdavačke kuće koja je istu knjigu izdala i to je povod mome javljanju. Tekst se nalazi u dvobroju 85-86, str. 49., pod egidom "kritika" (dakle nije označen s "info", "u žarištu" ili "poruka sponzora").

Razlozi i povodi

Zašto je zadnji urednički promašaj izravan povod mome javljanju? Prije svega, vjerujem da u normalnoj

novini izdavači knjiga ne bi uopće smjeli pisati kritike svojih izdanja (to je profesionalni minimum). No, kada novina objavi takvu kritiku

urednikove knjige, prekršaj svih normi još je teži (sasvim u skladu s aferom Govedić-Brlek). Na tekst B. Kašić odnosi se, dakako, i moja napomena s kraja prvoga pisma (usput: ako je ona svoj tekst pisala za promociju, činjenica da je objavljen kao kritika dosta govori o kriterijima iz kojih se lojalno svrstavate).

Prvi je razlog moga javljanja, dakle, afera s Brlekom, pa nju u prvome pismu najviše i obrazlažem, a drugi je slučaj/povod tek usavršavanje takve uređivačke politike. Uostalom, član sam uredništva časopisa koji je zadnjih godina objavio više tekstova kritički usmjerenih prema urednicima i njihovom radu, pa znam da je i u ovako maloj zemlji moguća normalna uređivačka politika. Poštovani g. Matasoviću, vjerojatno uvidate kako ste pogrešno razumjeli da mi smeta objavljivanje kritika knjiga članova uredništva. Istina je suprotno: smeta mi zabrana negativnih kritika, a smeta mi i maskiranje promotivnih tekstova kao kritika. O tom uljepšavanju recepcije knjiga urednice Govedić govorim u svojim pismima.

Podsjećam Vas, nadalje, da se nisam javio prvim *Otvorenim pismom* samo kao suvlasnik, nego i kao jedan od utemeljitelja *Zareza* (na što se u tom pismu i pozivam). Ta druga veza, složiti ćete se, još je jači razlog emocionalnih reakcija. E, sad, Nino Pavić kao suvlasnik *Jutarnjeg* obično ne reagira na način na koji sam ja reagirao, tu vjerojatno imate pravo. No, sastanak Druge strane d.o.o., najavljen u Katarininoj...hm...reakciji, tek je prvi sastanak *udjelničara* na koji sam do sada pozvan pa zaključujem da sastanka i skupština do sada nije ni bilo, kao ni godišnjih izvješća i sličnih me-

hanizama kontrole. Dakle, uprava me nije pitala niti za mišljenje o onome o čemu sam pozvan (su)odlučivati. Svi čijem glasu je uskraćen legitiman prostor do sada su se obraćali *Zarezu*, pa vam ne bi trebalo smetati ako to čini i jedan od njegovih utemeljitelja, bivši suradnik koji ipak nije u poziciji Nino Pavića.

Da bi stvar bila teža, *Zarez* nismo osnovali kao poslovni ljudi koji žele oploditi kapital, već kao građani koji, uz potporu Otvorenoga društva, žele stvoriti javni prostor radikalno otvorenog dijaloga. Tu se nalazi i ključ emotivne reakcije koja Vas čudi: nismo osnovali *Zarez* kako bismo se materijalno osigurali ili naručivali kritike naših knjiga od izdavača tih istih knjiga. Ova su novine bile izrazito etički obojen projekt, zbog čega i pozivam na javnu raspravu. Do sada je na takvim raspravama *Zarez* uspješno bistrio razna etička pitanja, pa mi se to čini dobrim receptom za spašavanje ove novine od upadanja u etički i profesionalni ponor.

Neprimjeren odnos prema suradnicima

Iz Vašeg reagiranja, poštovani g. Matasoviću, vidim da vam neke važne činjenice o *Zarezu* do sada nisu bile dostupne: Vi, naime, ne znate o kakvoj selektivnosti honoriranja i nekorektnosti prema suradnicima govorim. No, drago mi je da zagovarate ravnopravnu raspodjelu honorara jer sam se za to i ja zalagao. Dopustite mi, stoga, da Vas izvjestim što su mi rekli neki bivši suradnici *Zareza* (Diana Nenadić, Damir Radić, Marcella Jelić, Igor Tomljanović, Bruno Kragić, Željko Buzov, Željka Vukajlović, Marijana Galić...). Kada sam se nakon odsluženja vojnoga roka vratio u civilni život oni su me počeli izvještavati kako im nije isplaćeno ništa, odnosno da su dobili nešto samo ako su osobno molili ili čak prijetili.

Uvijek sam tvrdio da suradnike treba plaćati transparentno, broj po broj, pa dok ide – ide. Pitao sam stoga čelništvo tvrtke za te *Zarezove* dugoze, no rutinski mi je ponuđeno da (kao što to rade i drugi) imenujem

žalitelje, kako bi njima isplatili dio honorara... A ostali, nek čekaju. Tu, ne sasvim moralnu ponudu, složiti ćete se, nisam mogao prihvatiti. Rad treba platiti, i to svima, a u suprotnom je riječ (kako su me nekoć u školi učili govoriti) o običnom izrabljivanju čovjeka po čovjeku. Ta mi selektivnost smeta kod *Zareza* baš kao što mi je nekoć smetala i u Matici hrvatskoj, sve dok tadašnji Matičin novi glavni tajnik prof. Damjanović nije uveo transparentnost honoriranja (i to čim sam ga telefonom obavijestio o dugovima stare uprave!).

O toj, dakle, *Zarezovoj* selektivnosti i nekorektnosti govorim: Vaši suradnici vrijedni su honorara kao i moji, no moji su svoj posao radili prije Vaših ili Pavlinovićevih. S tim ćete se, pretpostavljam, složiti. Stari suradnici, kao prvo, zaslužuju biti plaćeni te, kao drugo, zaslužuju biti plaćeni prije Vaših suradnika. Takva je, nažalost, i bivša i sadašnja financijska situacija u *Zarezu*: poznato je da se kadrovskim promjenama tvrtke ne rješavaju dugova.

Profesionalna korektnost poslodavca, pojam intelektualnog vlasništva suradnika te pojam radničkih prava sasvim su dovoljni razlozi za nevjericu nad *Zarezovim* odnosom prema suradnicima. No, čak ako se netko ne slaže s mojim uvjerenjima, mogući su i drugi razlozi za nezadovoljstvo, možda bliži *Zarezovim* uređivačkim načelima. Primjerice, neki su stari suradnici kruh svoj svagdašnji zarađivali na HRT-u, u *Slobodnoj Dalmaciji* i drugim medijima pod izravnom kontrolom stranke čiji je predsjednik (te Predsjednik Republike) *Zarez* prozvao kao podrivačku novinu. Neisplaćivanje honorara takvim suradnicima izravno vrijeđa ne samo profesionalna načela nego i njihovu građansku hrabrost na koju se *Zarez* uvijek pozivao. Nadalje, dobar dio starih suradnika nije bio u sjajnoj ekonomskoj situaciji, pa bi ljevičarski duh dominantan u *Zarezu* i za to mogao imati razumijevanja, da ne govorimo i o tradicionalnoj ljevičarskoj solidarnosti prema "svojima". No, kao što reko, osobno držim da je svačiji rad jednako poš-

ten, i rad siromašnih i rad bogatih, pa ga treba pod transparentnim uvjetima plaćati.

Kada je pak riječ, poštovani g. Matasoviću, o nenaručenim tekstovima, Vi, čini se, omaškom previdate da je moje drugo pismo tek odgovor na reakciju glavne urednice: ona pravda cenzuru time što je Brlekov tekst nenaručen i prethodno emitiran na Hrvatskome radiju. Katarinu sam samo podsjetio da to nisu *Zarezovi* kriteriji; prije svega, Hrvatski radio od početaka je važan izvor *Zarezovih* tekstova (i to bez napomena o preuzimanju). U *Zarezovu* broju 89., uostalom, sljedeći su izvori čak deklarirani: *Profil* (str. 9), *Radio Slobodna Europa* (str. 10-11, 26-27), *Radio 101* (str.12), *Review of Contemporary Fiction* (str.42). Ovome bih dodao i izvadak iz neobjavljene doktorske disertacije na str. 14-15, jer držim očitim da *Zarez* ipak ne naručuje doktore, a razgovor s Kubelkom je, doznajem iz ispravke u *Zarezu* br. 90, djelomično preuzet sa *Stojednice*. Kada je riječ o nenaručenim tekstovima, još bih dodao da sam takve za *Zarez* i sam katkada pisao nakon svoga urednikovanja. Dakako, dva NARUČENA teksta o Natašinoj prvoj knjizi u trenutku pisanja ovoga odgovora (25. listopada) još nismo vidjeli, mjesecima nakon što je Tomislav Brlek predao svoj tekst.

Dakle, *Zarez* je od početka postavljao visoke etičke kriterije svima (Saboru, Vladi, HRT-u ...), pa ista pravila važe i za njega, a današnji urednici, rekao bih, teško mogu izbjeći tim (kao i financijskim) dugovima. No, kao su novi urednici odlučili oduzeti *Zarezu* status kritičke tribine te time ukinuti razloge zbog kojih je nastala Druga strana d.o.o., bilo bi lijepo kada bi to javno i rekli te donijeli neku svoju (profesionalnu) deklaraciju. Eto, g. Matasoviću, moj se odgovor malko odužio, pa ću ga privesti kraju, jer sam obrazložio ključne teze, a ne želim uzurpirati previše *Zarezova* prostora. Stoga primite moje pozdrave, izraze iskrenog poštovanja te zahvalnosti za mogućnost otvorenog razgovora. □

Reagiranjja

Otvoreno pismo

Uz reagiranje Nikice Gilića *Otvoreno pismo 1 i 2* (*Zarez*, brojevi 87 i 89), Katarine Luketić *O razlici i O svim pitanjima...* (*Zarez*, brojevi 88 i 90) te Trpimira Matasovića *Argumenti, a ne pretpostavke* (*Zarez*, broj 90)

Damir Radić

Prateći aktualnu polemiku suvlasnika i bivšeg urednika *Zareza* Nikice Gilića s uredništvom, primijetio sam da je u jednom trenutku spomenuto i moje ime. Mada p(roz)ozvan, nisam smatrao da je potrebno uključiti se u raspravu, držeći da *Zarezu* ne treba otežavati njegove ionako teške, a po nekim, navodno pouzdanim izvorima, i posljednje dane. Međutim, pismo Trpimira Matasovića objavljeno u prošlom broju nagnalo me je da odustanem od nemiješanja i ipak prozborim riječ-dvije o svojim, jamačno znakovitim, iskustvima s uredništvom još uvijek, što god netko o tome mislio, respektabilnog dvotjednika. Matasovićevo pismo, naime, sadrži sastojke

koji su ili posljedica svjesnog obmanjivanja javnosti ili plod posvemašnje dezinformiranosti (što mi se čini vjerojatnijim).

U *Zarezu* sam surađivao od samih početaka, a nakon što su mi u roku od godinu dana bila isplaćena svega dva honorara (za dva broja), suradnju sam bio prisiljen prekinuti. Kako mi je upravo Nikica Gilić na samom početku suradnje objasnio da će honorari biti isplaćivani ako bude novaca, zaključio sam da novaca nema i otišao, ne previše velike probleme od činjenice da mi je *Zarez* ostao dužan oko dvije tisuće kuna, tim prije što sam veće dugove bio prisiljen oprostiti npr. neusporedivo bogatijem tjedniku *Globus*. Reda radi nazvao bih ponekad tajništvo da vidim ima li nekih izgleda da pokoji honorar ipak bude uplaćen, a obično bi me uvjeravali da trenutno nema novca, ali da će ga kroz neko vrijeme biti i da će se tad svakako nešto i platiti. Godinu dana nakon prestanka suradnje došao sam u redakciju *Zareza* po primjerak tzv. frankfurtskog broja, gdje je među inim bio objavljen tekst Krešimira Bagića o hrvatskom pjesništvu devedesetih, u kojem je mojoj poeziji posvećen najveći prostor. Kao i obično, sam sam potražio taj primjerak, no prisutna (tadašnja) zamjenica glavne urednice Iva Pleše oštro, pa i osorno, me je prekorila upitavši što zapravo tu radim. Suvišno je reći da mi je ispod svakog dostojanstva bilo objašnjavati da sam bivši redovni suradnik novine koju uređuje i u kojoj je, u spomenutom *frankfurtskom* broju, o mojoj poeziji objavljeno 140-ak redaka teksta te da mi se stoga

čini sasvim logičnim pravo na besplatan primjerak tog broja, tim prije što mi izdavač *Zareza* duguje oko dvije tisuće kuna. Na sreću, prisutna je bila i (tadašnja) gđica Katarina Luketić, u to vrijeme također zamjenica glavne urednice, znatno kultiviranija i trezvenija osoba koja mi je pomogla pronaći i dozvolila uzeti primjerak spornog *Zareza*. Potom sam ušao u tajništvo i upitao je li mi možda uplaćen kakav honorar. Na to mi je tajnica rekla da je uplaćeno tristo kuna, ali da nešto nije u redu s mojim žiro-računom pa da će se uplata morati ponoviti, pokazavši mi pritom i uplatnicu. Istina, neko vrijeme prije toga mijenjao sam žiro-račun, ali na novi broj već su mi, bez ikakvih problema, sjedali honorari pa mi nije bilo jasno što nije u redu. U to je priskočila Andrea Zlata, tadašnja glavna urednica, i neočekivano ljubazno (s obzirom na to da se godinama pravila da me ne poznaje) ustvrdila da će mi taj honorar biti uplaćen prvom sljedećom prilikom. Dotični honorar, vjerojatno je suviše reći, nikad nije uplaćen, a ja sam nakon dva-tri pokušaja da ispitam što se s njime dogodilo odustao od svega, još jednom poželjevi *Zarezu* (ali ne i nekim njegovim vodećim ljudima) svako dobro.

Gornja priča iznesena je kao ilustracija atmosfere koja je u jednom trenutku zavlada u *Zarezu*, atmosfere nezrele prepotencije, ignorancije i prijetivosti. U to vrijeme među bivšim suradnicima počinju se javljati sumnje da uredništvo selektivno isplaćuje honorare, odnosno da ih između sebe dijeli najuži vrh lista, izdavački i urednički. Nikica Gilić tad odlučno pobija te

sumnje, no otrpilikom godinu i pol kasnije drastično mijenja mišljenje i sam uvidjevši da nešto nije u redu. Na moje izneseno mišljenje da Andrea Zlata jamačno nije besplatno uređivala *Zarez* kao što je većina suradnika, pa i urednika, besplatno obavljala svoj dio posla, Nikica Gilić priznaje da bi tu nečeg moglo biti, da stvari nisu čiste. Otrplike pola godine kasnije Nikica Gilić otvoreno istupa u javnosti, iznoseći relativno teške optužbe na račun vlastite novine. Ostaje da se nadamo da će on, ili netko drugi od suvlasnika, na predstojećoj skupštini dioničara postaviti pitanje kamo su se sliki svi novi dodijeljeni *Zarezu*, odnosno njegovom izdavaču, od naklade Otvorenog društvo i države, kao i od prodaje, kad je na računima velike većine suradnika, a i dobrog broja urednika, završilo simbolično malo ili nimalo.

Što se pak tiče pisma Trpimira Matasovića, nekoliko opaski. Nema baš ničeg čudnog da suvlasnik nekih novina u istima objavljuje pisma, a paralela između Nikice Gilića i Nino Pavića jednako je (ne)umjesna kao ona koju bi netko povukao između *Zareza* i *Jutarnjeg lista*. Zar je potrebno spomenuti da je Nino Pavić pedesetpostotni vlasnik Europa press holdinga s (gotovo) stopostotnom moći odlučivanja u pogledu načelnog sadržaja pojedinačnih izdanjima te da ono ili onog što/tko mu se ne sviđa može promijeniti kad god i kako god mu padne na pamet. Nikica Gilić vlasnik je jedne petnaestine *Zareza* odnosno njegova izdavača, no njegov utjecaj nije proporcionalan čak ni tom udjelu, nego je nikakav. U takvom slučaju posve je normalno da čovjek piše otvorena pisma vlastitoj novini.

Matasović ili je obmanut ili svjesno govori neistinu kad tvrdi da svi suradnici *Zareza* znaju pod kojim uvjetima surađuju te da na te uvjete pristaju, tvrdeći da je tako barem od njegovog učešća u uredništvu, implicirajući da je tako zapravo oduvijek i bilo. Znam barem dvoje ljudi (Rade Jarak, Sandra Antolić) kojima uredništvo nije ispoštovalo dogovorene uvjete suradnje. Također, znam barem jednu članicu sadašnjeg uredništva (bez njezina odobrenja ne mogu joj spomenuti ime) kojoj je obećan određeni honorar za određeni posao u određenom vremenu, da bi joj znatno umanjjen honorar bio plaćen s nekoliko mjeseci zakašnjenja. Također, znam da uredništvo *Zareza*, kad nezadovoljni suradnici prekinu suradnju pronalaze nove, koje privuku određenim (honorarnim) obećanjima koja dakako ne ispune. I tako se stvar vrti u krug dok može. Za uredništvo novina koje promoviraju antiimperijalistički antiglobalizam, koja se s ljevičarskih, lijevo-liberalnih, pa i anarhističkih, a svakako feminističkih pozicija obrušava na okrutnu praksu neoliberalnog kapitalizma ovakav je odnos prema vlastitim suradnicima, najblaže rečeno, krajnje licemjerman. A što se tiče Trpimira Matasovića, njegovo pismo navodi na dojam da je riječ ili o beskrupuloznom utilitaristu, ili o naivcu kakav je svojedobno bio i Nikica Gilić, naivcu moguće zavedenom onim mlađim i privlačnijim sastojcima *Zareza* 'matrijarhata'. Ako je to slučaj, nije teško pretpostaviti da će se za koji mjesec ili tjedan, zavisno o dinamici zbivanja, i sam Matasović otrijezni i pružiti ruku Nikici Giliću. □

ma li u djelima starijih pisaca čega za naše doba? Ovo će pitanje neugodno zagrebati o bubnjić svakoga tko, poput akademski zbrinutih filologa, živi na račun tih starijih pisaca. S jedne strane, to je situacija tipa Mount Everest. “Ima-nema, kakve gluposti! Starije pisce moramo proučavati naprosto zato što postoje.” S druge strane, pitanje je formulirano beznadno, jer nam odmah pred oči dovodi arhetipskog junaka našeg doba, razmaženog klipana uštekanog na intravenozni video, mobitel i Tomb Raidera. Takvu frajeru “stariji pisci” do neba smrde na dosadu, prisilu i školsku lekturu, i nećeš ga za njih zainteresirati da si bog.

Pa ipak, ima bar jedan vrlo stari pisac u kojem nečega definitivno ima.

Ovidijevu zvizdu slidim

Taj je vrlo stari pisac Ovidije. Ovidije se rodio godinu dana nakon ubojstva Julija Cezara (43. p.n.e), i za njega je svijet bio Rim cara Augusta, milijunski velegrad. No iz tog je svijeta Ovidije bio protjeran, da bi skončao u egzilu, daleko od metropole, među barbarima na obali Crnog mora (negdje 17. ili 18. n.e). Najpoznatije su Ovidijevo djelo *Metamorfoze*, ep koji u 15 pjevanja i oko 12.000 heksameterskih stihova isprepleće nekih 250 priča klasične starine u cjelinu od postanka svijeta do apoteoze Julija Cezara. Priče ujedinjava motiv pretvorbe: muškarci postaju žene, žene muškarci; bogovi postaju životinje; muškarci i žene postaju bogovi, drveće, ptice, životinje, ribe, dvoihalice, kukci i cvijeće; pretvorbu često prati *horror* nasilje u crnohumornoj hiperboli.

“Dok se dvadeseto stoljeće bližilo svršetku”, pripovijeda nam ove godine objavljeni *The Cambridge Companion to Ovid*, “Ovidijeva je zvijezda sjala jasnim sjajem”, i dodaje: “barem na nebu anglosaksonskog svijeta.” Za anglofonu publiku, Ovidijeve *Metamorfoze* doživjele su barem četiri recentne pretvorbe. Pjesnik i prevodilac David Slavitt prepjevao je čitav ep (*The Metamorphoses of Ovid, Translated Freely Into Verse*, 1994); 42 pjesnika, među nji-

ma Seamus Heaney, Alice Fulton, Charles Simic, Amy Clampitt, C.K. Williams, preveli su ili obradili skoro cijele *Metamorfoze* (*After Ovid. New Metamorphoses*, 1994); vlastiti je izbor prepjevao pjesnik Ted Hughes – inače suprug Sylvie Plath (*Tales from Ovid*, 1997); 19 pisaca, među njima Ceas Nooteboom, Joyce Carol Oates, A.S. Byatt, Gabriel Josipovici i Margaret Atwood, složilo je zbirku kratkih priča na ovidijevske teme (*Ovid Metamorphosed*, 2000).

Ovidije za čitanje, za informiranje... za igranje

Sve su ove knjige slobodni prijevodi, adaptacije i prerade Ovidija ili “reakcije” na njegov tekst.

imali hrabrosti i drskosti da se s Ovidijem igraju: da ga upotrijebe mimo uputa za uporabu, da ga pogledaju iz neočekivanog ugla, da potegnu bilo koji kraj i vide što će se dogoditi. Pritom su se jedni igrali s Ovidijem, po njegovim pravilima, dok su drugi pravila određivali sami, a treći kombinirali prvi i drugi pristup, ali nitko nije imao obrazac, šprancu po kojoj se stvari rade, okvir kojeg se treba pridržavati.

Lijepi naš

Evo nas na točki hrvatsko-filološkog obrata. Zašto *Ovid Metamorphosed* nije na hrvatskom? Zašto Luko Paljetak, Danijel Dragojević ili Anka Žagar (*exempli gratia*, ništa osobno) nisu pre-

nesansnog Arthura Goldinga, kojeg je čitao Shakespeare, i filolozi poput Georgea Sandysa, ali i pjesnici (Dryden, Addison, Gay, Pope... kao i gore spominjani moderni). Hrvatski je Ovidije pak isključivo filološko čedo, stoga i nosi sve biljege te profesije. Jezik Maretićeva Ovidija ne zvuči arhaično samo danas; čini se da je tako zvučao i 1907., u što ćemo se uvjeriti čim Maretića stavimo uz bilo koju stranicu njegovog suvremenika Matoša. “Poetičnost” Maretićeva Ovidija iscrpljuje se u stihotvornim kristijanjama, u tome što je Maretić praktički samostalno stvorio jednu vrstu stiha, “hrvatski prijevodni heksametar”, stih koji, u biti, oponaša školsko skandira-

predgovora Maretićevu Ovidiju, “sveučilišni profesor g. Dr. Đ. Körbler”: “rad (jednoga od Dubrovčana, Šimuna Zlatarića) ne možemo zapravo ni nazvati prijevodom, nego samo razvodnjenom parafrazom, u kojoj jedva raspoznajemo pojedine kaplje latinskoga originala.”

1000 stihova s preprekama

Poštovani g. Maretić, marljivo radeći za dobro domovine, preveo je čak četiri kanonska pjesnička djela antike: *Ilijadu*, *Odiseju*, *Eneidu*, *Metamorfoze*. Tako je, autoritativnošću prevedenih tekstova i količinom stihova (i upornim pretiskivanjem navedenih prijevoda), Maretić sam samcat oblikovao hrvatsku prijevodnu tradiciju, što se antičke poezije tiče; on je propisao što se smije, što se ne smije. Dakle: prvo, prijevodi postoje da bi “širi slojevi” Hrvata “upoznali” antičku književnost; u svrhu “upoznavanja”, prijevodi mogu biti isključivo “vjerni i točni”. Nadalje – da bi bili vjerni i točni prijevodi *pjesama*, oni mogu biti isključivo u točno definiranom stihu, analognom antičkim metrima. Napokon, vokabular prijevoda mora biti puristički oplijevljen: Maretić je bio ogorčeni protivnik “tuđica”, tj. internacionalizama – možda zato što bi u antičkom tekstu izazivali efekt anakronosti (ne pripadajući “prirodnom”, “nevidljivom” materinskom nam jeziku). Potencijalnog novog prevodioca Ovidija na hrvatski čeka tako niz prepreka: a) mora prevoditi “vjerno i točno”; b) mora prevoditi u točno određenoj vrsti stiha; c) propisano je koje riječi ne smije upotrebljavati. Čitljivost i živost teksta, prenošenje autorova tona –npr. Ovidijeva crnog humora, njegove raznolikosti i višeznačnosti, njegovih *understatements* – sve to, za maretićevsku tradiciju, nije bitno. Ova je tradicija prilično klaustrofobična, tako da valja razumjeti pjesnike koji su je spremno prepustili dobro istreniranim specijalistima. No, dokle god specijalisti budu dobro istrenirano reproducirali tu klaustrofobičnu tradiciju, u starim će pjesnicima biti malo toga za naše doba. Naše doba preferira otvorena vrata. ▣

Noga filologa Di je Ovidije?

Dok se anglofona tradicija opredijelila za polifoniju pristupa i dijalog s originalom, Hrvate je zapala tiranija mono-tehnike

Neven Jovanović

Ovakav postupak anglosaksonska kultura zove *književnim* (*literary*) prijevodom; takav prijevod pokušava biti živ i čitljiv za modernu publiku, ne libeći se pritom najrazličitijih sloboda. Književni prijevod te slobode dobiva između ostalog i zato što su čitaocima engleskog lako dostupni brojni *doslovnj* (*literal*), prijevodi, oni “vjerni” izvorniku. Tako se uspostavlja opreka: jedni su prijevodi za čitanje, drugi za informiranje.

Važan je, međutim, još jedan zaključak: eto, u posljednjih se desetak godina u anglofonom svijetu našlo *šezdesetak* ljudi koji u “djelima starijih pisaca” očito nalaze “nešto za naše doba”; broj je zainteresiranih, izvjesno, još veći kad uračunamo i sve one koji su navedene knjige pročitali (“Kupili!” urlaju korekciju iz veselog svijeta kapitalizma). Nije mi sada toliko bitno što su ti ljudi našli; bitnijim smatram stav s kojim su stali pred dvanaest tisuća stihova starih dvije tisuće godina. U Ovidiju su našli “nešto” zato što su

veli/preradili/“reagirali na” *Metamorfoze*? Zato što je hrvatska kultura, što se Ovidija (i antičke književnosti općenito) tiče, odabrala drukčiji put. Dok se anglofona tradicija opredijelila za polifoniju pristupa i dijalog s originalom, Hrvate je zapala tiranija mono-tehnike.

Naime, na hrvatskom do dana današnjeg postoji jedan jedini cjeloviti prijevod *Metamorfoza*; usporedbe radi, engleska književnost dobiva barem po jedne cjelovite *Metamorfoze* svakih stotinu godina, od 1483. do kasnog devetnaestog stoljeća; dvadeseto, kako smo vidjeli, obiluje i doslovnim i književnim prijevodima. Jedini je hrvatski prijevod izradio 1907. – pred više od stotinu godina – jedan čovjek, Tomo Maretić, isti onaj koji je preveo u *Ilijadu*, *Odiseju* i *Eneidu*, onaj kojeg jezikoslovci pamti kao autora *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Opet usporedba: engleskog su Ovidija stvarali i profesionalni prevodioci poput re-

nje latinske metrike i za čije razumijevanje treba poznavati gomilu specijalnih pravila. No, Maretiću je strana ideja da bi se poetičnost mogla kriti i u *dijalogu* prijevoda s izvornikom, u prevodiočevoj mogućnosti da predlošku nešto doda ili nešto oduzme. Maretić je filolog; za filologa, vlastiti je udio neoprostiv (ili *neizreciv*) grijeh; filolog, kad prevodi, čini sebe prozirnim staklom koje propušta zrake izvornika uz minimum otpora i izobličenja. Drukčije je u engleskoj prijevodnoj književnosti. Ondje filolozi postoje, ali ne dominiraju; ondje se lopta kreativnosti dodaje i preotima još od spomenutog Goldinga (koji od Tesalije i Trakije stvara engleske pejzaže). Tako *After Ovid* i *Ovid Metamorphosed* počivaju na cijeloj jednoj tradiciji kakve u hrvatskoj književnosti nema. Odnosno, možda je postojala, ali je odbaćena i marginalizirana: igranjem s Ovidijem bavili su se stari dubrovački pjesnici, da bi ih zbog toga strogo ukorio autor

Priče iz Ovidija: Erisihthon

Ted Hughes (1997)

Iako Glad živi kao sušta suprotnost Cererina, ipak joj se pokorava. Pa jezdi kroz tamu Nad zemljom, do kuće Erisihthonove, I naginje se nad jastuk gdje njegovo lice

Hrče otvorenih usta.
Njezin ga kosturni zagrljaj obavija,
Njezina sparušena usta pripijaju se uz njegova usta,
Ona dahom pušta

U svaki kanal njegova tijela
Vihor izgladnjelosti.
Učinivši to, nestaje,
Odljeće, napušta zemlju obilja,

Kao da ju je natrag k sebi
Usisao vakuum –
Pusti predjeli oskudice
Koji pripadaju njoj, i kojima pripada ona.

Erisihthon još uvijek hrče –
Ali premda se bog sna trudi
Umiriti ga, Erisihthon već sanja da je na banketu
Gdje hrana okusa nema. Košmar.

Njegovi kutnjaci melju zrak, uz suhu škripu,

Dok sanja da tim kutnjacima melje
Gozbu ništavila, hranu od zraka.
Napokon se budi uz trzaj, sklupčan je i skvrčen

U grčevima gladi. Čeljusti mu,
Čini se, djeluju vlastitom voljom, škljocaju oko zraka
U nesavladivoj žudnji da grizu,
Da gutaju hranu – kao mačka

Kad fiksira pogledom nedohvatnu pticu.
Želudac osjeća kao šaku,
Šaku što stišće, stišće toliko da izažimlje
I samu ideju hrane. ▣

Ovidije Metamorfoze 8, 821-836

Neven Jovanović, (2002)

Glad izvrši što je Cerera rekla (premda su vječita oporba jedna drugoj); na krilima vjetra klisne do dvora Erisihthonova, uskoči u spavaću sobu bezbožnikovu; njega bio je shrvaio duboki san (noćno bijaše doba). Gole ga kosti obgrle; Glad udahne sebe Erisihthonu u grlo, u pluća, u usnu šupljinu; putove njegova tijela ispuni vučjom prazninom. Obavivši zadatak, ode iz svijeta blagostanja natrag u metropoli oskudice, na svoja jalova polja. Blagi je sanak i dalje htio peruškom počinka milovati

Erisihthona; on u snovidenju stupa pred bogatu gozbu, žvačući ustima praznim, škrgučući zubom o zub; radi i radi jednak obmanut nepostojećom hranom no umjesto gurmanskih jela tamani tanani zrak. Od toga pobježe san, a Erisihthon pade u krizu; žudnja za hranom nadvladava sve, trbuh poludi, u želucu zine rupa. ▣

Publija Ovidija Nasona Metamorfoze, 8, 813-829

Tomo Maretić (1907)

Nalog Cererin poslušaj Glad (i ako je svagda Protivan djelima njenim), i vjetrom bivši donesen
Do kuće, kamo treba, svetogrdniku se odmah
U sobi nađe, kojem je san razglobio ude
Duboki – u doba noćno –, objeručke obujmi tad ga,
Sebe udahne u nj te čeljust mu, prsi i usta
Zapahne, u žile prazne izatog mu taštinu uspe.
A kad izvrši nalog, iz zemlje otide plodne
Pa se u uboški povrti dom, u običnu spilju.
Tihi je san Erisihthona još pomahivao blagim
Krilima, i on speči u utvari hoće da jede,
Miče ustima praznim i zube o zube tare,
Jelima puni grlo, al' ništava jela se grlu
Izmiču, i mjesto hrane badava tanahnji uzduh
Guta; a san kad ode, goropadna požuda jela
Gladnu mu osvoji čeljust i utrobu bezdanu... ▣

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma káskeä vírgula

Srdan Rahelić,
Gioia-Ana Ulrich

Francuska

Quid na sudu zbog revizionizma

Francuski opći leksikon poznatiji pod imenom Quid našao se na sudu zbog revizionističkih natuknica o holokausu. Naime, ovogodišnje izdanje, Quid 2003. donosi mišljenje francuskog revizionista Roberta Faurissona o broju mrtvih u koncentracijama logoru Auschwitz-Birkenau: «Faurisson (revizionist): ukupno 150.000 (od čega 100.000 Židova, većina umrla od tifusa)». Kako se ta rečenica našla u leksikonu prošle godine, Quidu 2002, Unija židovskih studenata Francuske i još neke židovske organizacije u Francuskoj pokrenule su sudski proces kako bi se zabranila distribucija primjeraka s navedenom natuknicom. Izdavač Robert Laffont priznaje da je došlo do «pogreške» koja će biti ispravljena u sljedećim primjercima. Ta se «pogreška» nalazi u oko 400.000 primjeraka objavljenih sredinom listopada, dok Quidova Internet stranica ne donosi revizionističku natuknicu. Ovome valja dodati da je Robert Faurisson, bivši profesor književnosti u Lyonu, izbačen sa sveučilišta i da je 1978. osuđen jer je tvrdio da su tvrdnje o nacističkom genocidu Židova laž u svrhu stjecanja ratne odštete, da plinske komore nisu nikad postojale i da je većina zatvorenika umrla od bolesti i neuhranjenosti. Inače, francuski zakon Gayssot zabranjuje širenje revizionističkih ideja i dovođenje u pitanje postojanja genocida. (S. R.)

Grčka

Povrat mramora s Partenona?

Grčki ministar kulture Evangelos Venizelos vrlo je zadovoljan inicijativom grčkog premijera Costasa Simitisa koji je prigodom prošlotjednog posjeta svom britanskom kolegi Tonyju Blairu u Londonu izravno postavio pitanje povrata mramora s atenskog Partenona za Olimpijske igre, koje će se u glavnom grčkom gradu održati

2004. godine. Nakon razgovora u Downing Streetu Simitis je novinarima izjavio da je Tonyja Blaira podsjetio kako bi Grčka željela imati mramorne ploče u Muzeju Akropole kad se budu održavale Olimpijske igre. Britanskim je kolegi uručio i prijedlog ugovora s British Museumom, gdje su mramorne ploče izložene, u zamjenu za izložbu klasičnih grčkih eksponata. Simitis je Blairu također uručio i primjerak knjige o Lordu Byrnu koji je osudio Lorda Elgina i njegovo odnošenje mramornih ploča iz Grčke. To je prvi put da jedan grčki premijer to pitanje izravno postavlja jednom engleskom premijeru. Grčko ministarstvo kulture je podsjetilo da se o tom pitanju već više puta raspravljalo između grčkog i britanskog ministarstva kulture, u okviru Unesca, te između British Museuma i Muzeja Akropole. Venizelos je također podsjetio na nedavno istraživanje javnog mnijenja u Velikoj Britaniji prema kojem je 54% Britanaca za povrat navedenih predmeta, pod uvjetom da se on izvrši u obliku dugoročne posudbe, da budući Muzej Akropole bude spreman prihvatiti predmete te da zauzvrat Grčka organizira izložbe u British Museumu. Inače, istočni friz Partenona koji datira iz V. stoljeća prije naše ere sastavljen je od 56 mramornih ploča duljine 75 metara, a ploče obuhvaćaju 15 metopa i 12 statua. (S. R.)

Njemačka

Muzej Güntera Grassa

Muzej Güntera Grassa, koji je otvoren u Lübecku sredinom listopada uoči piščeva 75. rođendana, namijenjen je kao mjesto za izložbe i istraživanja, a Grass je prvi njemački pisac koji je za vrijeme života dobio svoje spomen-mjesto. Sam pisac je radio na uređenju muzeja, a na pitanje na što je posebno ponosan odgovara: «Na to da sa 75 godina još mogu napraviti

stoj na rukama». U Njemačkoj postoje na stotine spomen-mjesta za pjesnike i pisce, a Grass koji je politički aktivan i rado se mišlja u sve izjavio je kako osjeća da je ovdje dobro «pohranjen», te kako želi da se zgrada ne smatra samo njegovim muzejem, nego mjestom na kojem će se umjetnicima s dvostrukim talentom pružiti mogućnost da se pokažu.

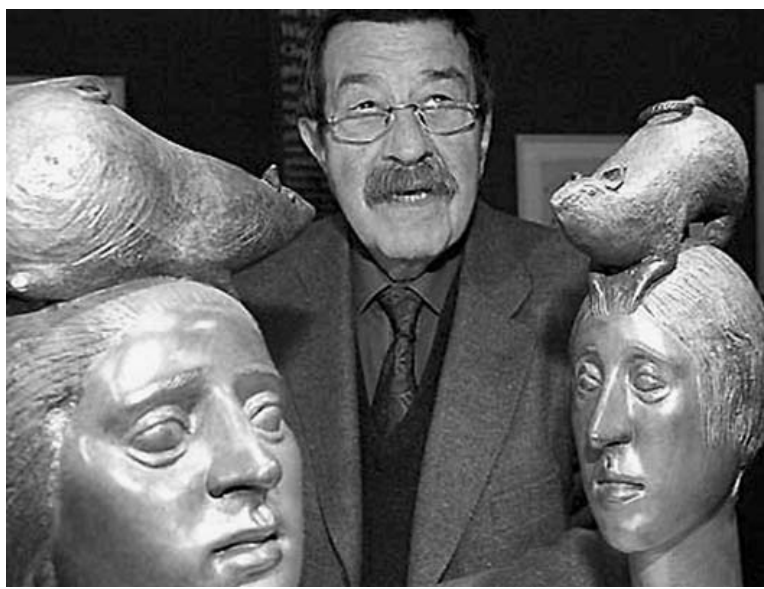

Grassov muzej

Na razgledavanje izložbe Grass osobno namjerava voditi školske razrede iz Lübecka: «Nastava je često potpuno apstraktna. Djeci mogu pokazati kako nešto nastaje, koji se materijali koriste za riječ i sliku te koje varijacije postoje». Promatranje stvaralačkog procesa u svim svojim aspektima ono je što Muzej čini živim i zanimljivim za posjetitelje. Zgrada i koncept izložbe djelo su arhitekta Thomasa Schrödera-Berkentiena iz Lübecka i arhitekata iz hamburškoga Studija Heller. U muzeju su također izloženi Grassovi kiparski radovi. Na konferenciji za tisak Grass je izjavio kako su riječ i slika od početka određivali njegov rad te da je on školovani kipar i grafičar, a kao autor smatra se autodidaktom. Njegovi grafički i kiparski radovi uvijek su se nalazili u sjeni njegovih književnih uspjeha. Na početku muzejskoga programa koji će biti otvoren do jeseni 2003. pred-

stavljen je pregled najvažnijih motiva i sadržaja njegova umjetničkoga i književnoga rada. U stalnom postavu mogu se vidjeti najnoviji radovi te Grassove tehnike rada i pisanja. Sâm autor majstor je za dokumentiranje; svaki izloženi papir potpisan je i datiran, može se vidjeti nastajanje svakoga rada. Inače, Grassovoj prozi uvijek prethodi pjesma ili grafika. Uz izložbu u Lübecku njegovi su radovi također izloženi na izložbi *Pronađeno za čitatelje* na Akademiji za umjetnost u Berlinu, koja je otvorena do 20. studenog.

Grassov novootvoreni muzej dodatna je atrakcija za grad Lübeck, u kojemu se nalazi i muzej *Buddenbrookhaus* s izložbom Thomasa i Heinricha Manna, a godišnje ga posjećuje oko 57.000 ljudi. Za kupnju zgrade Grassova muzeja i njegovu obnovu te kupnju dijela umjetničkoga kiparskog i grafičkog opusa utrošeno je dva milijuna eura.

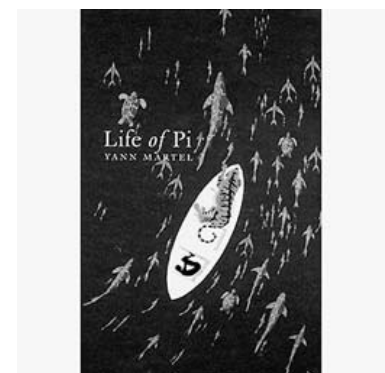

Grassovo umjetničko djelovanje toliko je opsežno da se planira još jedan muzej u Danzigu. (G.-A. U.)

Velika Britanija
Booker
Yannu Martelu

Yann Martel

Kanadski pisac Yann Martel ovogodišnji je dobitnik prestižne britanske nagrade *Booker*, koja mu je dodijeljena 22. listopada na svečanosti u londonskom British Museumu uz iznos od 50.000 funti. Jednom od najznačajnijih književnih nagrada na svijetu Martel je nagrađen za roman *Life of Pi*, koji govori o šesnaestogodišnjem dječaku koji sam na splavi pluta morem sa zebrom, hijenom, orangutanom i gladnim tigrom koji pati od morske bolesti. Brod kojim se dječakova obitelj, inače vlasnici zoološkoga vrta, namjeravala preseliti iz Indije u Kanadu doživljava brodolom, a dječak Pi čvrsto je odlučio preživjeti. Predsjednica žirija Lisa Jardine roman je pohvalila kao smion i maštovit, a Martel je o svojem trećem romanu izjavio kako je riječ o knjizi «koja će vas potaknuti da vjerujete u Boga ili da se ba-

Naslovnica Martelova romana *Life of Pi*

rem zapitate zašto ne vjerujete».

Martel, 39-godišnji sin diplomata rođen u Španjolskoj, osim pisanja bavi se i jogom, a trenutno je gost-predavač književnosti na berlinskom sveučilištu. Yann Martel premoćno je pobijedio u konkurenciji sto trideset romana iz Velike Britanije, Irske i Commonwealtha, a uz Martela u užu su izbor ušli i Velšanka Sarah Waters, Irac William Trevor, Australac Tim Winton te Carol Shields i Rohinton Mistry iz Kanade. Nakon Margaret Atwood i Michaela Ondaatjea Martel je treći kanadski pisac koji je dobio nagradu *Booker*. (G.-A. U.)

skupovi

Okrugli stol **Homoseksualna orijentacija kao izvoršte poremećaja u ponašanju**

Marijeta Babić

U sklopu Znanstvenog skupa Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta organiziran je okrugli stol na temu internalizirane homofobije. Okrugli stol trebao biti *fancy*, s obzirom na to da je mjesto održavanja bio hotel *Sheraton*. No, kao studentici dodijeljena mi je dvorana veličine prosječnoga dnevnog boravka koju su studenti, ali i profesori, dupkom ispunili, što govori o zanimljivosti teme.

Okrugli stol je započeo prikazivanjem kratkog filma o *Gay Prideu* održanom u Zagrebu, 29. lipnja 2002. koji je vjerno prikazao netolerantnost hrvatskoga društva. Vulgarne riječi, psovke i uvrede prštale su sa svih strana uz tek pokoji riječ ohrabrenja, ali protagonisti zagrebačkog *pride*a nisu pobjegli čak ni kada je njihov fizički integritet bio ugrožen. Oduševili su "pasivne" sudionike rasprave svojom snagom i ustrajnošću.

Rasprava i pomaci

Gosti, Aleksandar Štulhofer, profesor na Filozofskom fakultetu i voditelj kolegija *Sociologija spolnosti*; Damir Hršak, potpredsjednik Iskoraka – udruge za promicanje prava seksualnih manjina, i Ljiljana Bastaić, psihijatrica, složili su se oko temeljne teze o potrebi razvijanja tolerancije. Uvaženi teolog, čije ime ne želim spominjati, nije se pojavio na skupu, pa rasprava nije mogla niti poprimiti žustriji ton, pa stoga nije bilo konfrontiranja oprečnih mišljenja.

Aleksandar Štulhofer je govorio o seksualnoj orijentaciji kao fluidno definiranoj kategoriji, što bi značilo da nitko od nas nije isključivo homoseksualne ili heteroseksualne orijentacije nego su moguća laviranja između ta dva pola. Bastaić je pojasnila pojam internalizirane homofobije kroz prikaz *slučaja*, a kao osobitu zanimljivost navela je da ju vrlo često zovu roditelji homoseksualnih osoba kako bi provjerili je li ona dovoljno dobra da bi joj mogli *prepustiti svoje dijete*. Na čemu se zasniva ta procjena kompetentnosti? Kako je pojasnila, roditelje zanima njezin stav, ali zapravo vrlo često ono što žele čuti jest da je homoseksualnost bolest od koje će ona uspješno izliječiti njihovo dijete. Žalosna je činjenica da roditelji *bezuvjetno vole* svoje dijete, ali kada dijete odluči živjeti svoj život, napravi *coming out*, nailazi na negodovanje pa čak i roditeljsko odbacivanje. Vole li roditelji svoju djecu ili sliku o djeci kakvu bi oni željeli?

Gost koji je *pasivne promatrače* šokirao svojom otvorenošću, iskrenošću, odmjerenošću, inteligentnim i smirenim izjavama bio je Damir Hršak, potpredsjednik Iskoraka.

Edukacija i razgradnja

Homofobija ili heteroseksualne oči

tijelo i psiha prolaze kroz burne promjene. Fizičko sazrijevanje odvija se mnogo brže nego psihičko, stoga je mlada osoba nesigurna, potvrdu vlastite vrijednosti osigurava joj status u vršnjačkoj skupini u kojoj pojedinac može biti popularan, odbačen, izoliran ili pak omiljen. Iz

Kao heteroseksualka se uistinu stidim postupaka dijela heteroseksualnog svijeta, ali smatram da svijet ne možemo dijeliti na homo i heteroseksualni

predrasuda

Ovim je okruglim stolom učinjen pomak, riječi nisu izgovorene uzalud, efekt je vidljiv na onima koji su prisustvovali, iako *pasivno*, odnosno slušajući, ali ipak i aktivno jer im je pružena dobra baza za razgradnju predrasuda, a na njima je da učine dodatni napor i razgrade svoje stereotipe do kraja.

Edukacije mladih dobar su način razbijanja predrasuda, način da ljude natjeramo da propitaju vjerodostojnost svojih stavova i razmisle imaju li opravdanja za njih ili ne. Informiranjem i edukacijom o različitim spolnim usmjerenjima možemo odgojiti mlade u duhu tolerancije i poštivanja individualnosti, a što su stariji, njihov odgoj, odnosno preodgoj ne ide lako. Ako sami ne žele uložiti napor i educirati se – naša nastojanja su uzaludna.

Problem internalizirane homofobije

Čak i kad bismo uspjeli razbiti sve predrasude, možemo li izmijeniti ili izbrisati problem internalizirane homofobije? Kao budući socijalni pedagog, kao ona koja intencionalno socijalizira, trebala bih vjerovati u pedagoški optimizam, u tezu kojom se odgojem može baš sve, no ipak zastupam tezu pedagoškog realizma. Zašto?

Prema Greenu i Hereku internalizirana homofobija je sklop negativnih stavova i osjećaja prema osjećajnim i seksualnim sklonostima prema osobama istog spola, intimnim vezama s osobama istog spola, te deklariranju sebe kao homoseksualne osobe. Gotovo svaka osoba usvaja negativne stavove o homoseksualnosti kao svoj razvojni model. Na internalizaciju homofobije utječu društveni faktori, ali i obilježja ličnosti, samopoštovanje, lokus kontrole, izgrađenost obrambenih mehanizama ličnosti... Zašto potonjim faktorima pridajem tako veliku važnost? Odgovor na to pitanje prilično je složen. Naime, zašto bi homoseksualne osobe sebe propitivale o svojoj seksualnoj orijentaciji ako žive u apsolutno tolerantnom društvu?

Burne promjene u sazrijevanju

Osim društvene homofobija ima i psihološku komponentu. Spolni nagon budi se u najosjetljivijem životnom razdoblju, u pubertetu. Ulaskom u pubertet

u srednjim školama su osnovane grupe koje podupiru i ohrabruju mlade da *iskorače*. No, da bi osoba napravila *coming out* nije dovoljno postojanje takvih organizacija, potrebno je da mlada osoba prizna svoju seksualnu orijentaciju, prihvati je kao integralni dio svoje ličnosti i prihvati sebe takvom kakva jest. Većini je potrebno vremena da taj težak zadatak privede kraju, a neki to nikad ne naprave. Na taj način ostaju prikraćeni za mnoga zadovoljstva u životu, a za to plaćaju visoku cijenu.

Coming out kao razrješenje krize

Kako kaže Erikson u svojoj teoriji psihosocijalnog razvoja, razrješenjem krize (u ovom slučaju *coming outom*) u ličnosti se pojavljuju pozitivne osobine, vrline koje osobi omogućuju da dosegne punu zrelost, odnosno da u potpunosti ostvari svoju seksualnost. Ako osoba ne riješi krizu (*ostane u sjeni*) u ličnosti će se javiti negativne osobine (nepovjerenje, stid, očajanje...) koje otežavaju i usporavaju razvoj osobe.

Mali broj homoseksualnih, ali i heteroseksualnih osoba može u potpunosti potisnuti spolne želje ili ih trajno zadovoljavati masturbacijom, neki posežu za prostitucijom, a neki pak zapadaju u promiskuitet. Takvi spolni kontakti osiguravaju zadovoljenje spolnog nagona, garantiraju anonimnost, ali ne ispunjavaju potrebu za toplinom i prisnošću koju pruža trajnija veza. U nastojanju da kompenziraju prazninu mnogi posežu za alkoholom koji im pomaže da se opuste, no dugotrajna konzumacija alkohola dovodi do depresije koja teško narušava kvalitetu čovjekova života. Dep-

resivan čovjek nema interesa, umoran je, bezvoljan, ništa ga ne veseli, život mu nema smisla, sve postaje crno. Takvo rezignirano mišljenje u 10% slučajeva dovodi do odustajanja od vlastita života, odnosno do suicida.

Mostovi međusobnog uvažavanja

Čime su homoseksualne osobe *zaslužile* tako težak put izgradnje vlastita identiteta? Ima li heteroseksualna većina opravdanja tražiti od homoseksualne manjine da žrtvuje *najljepši* dio svoje ličnosti kako bi postala konfekcijski proizvod heteroseksualne kulture?

Kao heteroseksualka se uistinu stidim postupaka dijela heteroseksualnog svijeta, ali smatram da svijet ne možemo dijeliti na homo i hetero-seksualni svijet. Nažalost, takva podjela postoji u nečijim glavama i uzrokom je nečijeg očajanja, krivnje, degradacije, oduzimanja životne radosti, zabave, kreativnosti, stvaralaštva, elana... Problem je ipak rješiv, nužna je izgradnja mostova između ta dva svijeta, ali samo ako strana kojoj je nanesena nepravda prihvati *ispriku*, tek je tada moguća izgradnja mostova koji počivaju na: komunikaciji, kooperaciji i afirmaciji, odnosno prepoznavanju tuđih kvaliteta. ☒

Renata Salecl

predavanje "Zašto se bojimo hiper-kapitalizma?" i promocija knjige "Protiv ravnodušnosti"

[ŠTO, KAKO I ZA KOGA | ARKZIN COM.MUNICATIONS | DRUŠTVO ZA TEORIJSKU PSIHOANALIZU]

Daleko od konformističke pozicije lijepe akademske duše koja iz svoje katedre od bjelokosti odbija reflektirati o zbivanjima oko sebe, Renata Salecl nas podsjeća da teoretičar nema prava na neodgovornost i manjak kritičnosti. Ne mrzi, nego ravnodušnost jedan je od glavnih problema danas: ravnodušnost Zapada spram Trećeg svijeta, ratnih zločinaca prema žrtvama, ravnodušnost nacionalnih ideologa u odnosu prema masama kojima prodaju svoju sovinstičku demagogiju... Možemo dodati i ravnodušnost intelektualaca i teoretičara spram društvene zbilje u kojoj odbijaju sudjelovati svojom kritičkom djelatnošću. Upravo takvi se iz *Protiv ravnodušnosti* mogu naučiti kako pisati kritički, odgovorno i bez uzmičanja.

četvrtak | 07/11/2002 | 18 h
net.kulturni klub Mama | Preradovićeva 18 | Zagreb
srijeda | 20/11/2002 | 18 h | art klub Gal
| Korzo 28/II | Rijeka

ORGANIZATORI:

Što, kako i za koga - Zagreb
Arkzin com.munications - Zagreb
Udruga Drugo more - Rijeka
Multimedijalni institut mi2 - Zagreb

PREDAVANJE OMOGUĆILI:

Institut otvoreno društvo Hrvatska
Ured za udruge Vlade RH
Ministarstvo kulture RH

“FAŠIZAM? NE, HVALA!”

subota, 9. 11. 2002. u 12 sati, Zrinjevac, Zagreb

9. studenog 1938. U tzv. Kristalnoj noći počeo je u

Njemačkoj masovni progon Židova, počelo je ubijanje svih onih koji su drugačiji po rasi, vjeri, naciji, seksualnoj

orijentaciji, političkom uvjerenju...**9. studenog 2002. Na Međunarodni dan borbe protiv fašizma i antisemitizma**

mi tražimo defašizaciju društva jer nas smeta suvremeni oblik fašizma koji otkriva svoje lice. Jer - ako

zaboravljamo, zločini se ponavljaju - širi se i generira govor mržnje - širi se vjerska, nacionalna i spolna nesnošljivost

- nastavlja se teror nad drugima i drugačijima - izdižu se predrasude i mitovi kao nove “jedine i prave istine” -

ugrožavaju se temeljna ljudska prava i slobode **ZAŠTO ME SMETA FAŠIZAM? Zašto me smeta**

isticanje Pavelićevih slika i ustaških simbola? - jer slave one koji su okrvavili ruke u Jasenovcu i drugim

stratištima - jer izvlači iz povijesti ono najgore čega se i danas stidim - jer mi onemogućava da se usredotočim na

sve čime se stvarno ponosim u hrvatskoj prošlosti i sadašnjosti **Zašto me smeta spomenik Juri Francetiću u**

Slunju? - jer slavi čovjeka koje je ubijao civile - a ja želim slaviti život **Zašto me smeta isključivost?** - ne da mi da

živim jer pokušava spriječiti moj susret s drugima - ne dopušta da mala Ela iz Kaštela ide u školu s drugom djecom

- ne dopušta da mali Romi idu u školu s drugom djecom **ZATO TRAŽIMO DEFAŠIZACIJU DRUŠTVA!** Ne

budimo šutljiva masa! Protiv svakog poticanja na rat ili nasilje, na etničku, rasnu, rodnu, ili vjersku mržnju ili diskriminaciju! Za zdravo i otvoreno društvo! Naš glas protiv nasilja a za mirotvorstvo! Postanimo odgovorni za sve

što nam se događa! Za ekologiju srca! Ljubimo, a ne ubijmo razliku! **JA SAM, MI SMO, DOVOLJNO JE,**

POČNIMO(ERNST BLOCH), **PREDLAŽEMO: Saboru Republike Hrvatske** - da dopuni Kazneni zakon

uredbama o zabrani korištenja nacističkih, fašističkih i ustaških znakova te zabrani slavljenja ustaških časnika i

ustaških političara - da prihvati Zakon o jednakopravnosti (ili Zakon protiv diskriminacije) i time stavi izvan zakona

diskriminaciju na osnovi pripadnosti etničkoj ili nacionalnoj grupi, spolu, seksualnoj orijentaciji, boji kože,

hendikepiranosti i političkoj pripadnosti - da inicira sustavna istraživanja na temelju kojih bi istine svih žrtava

Domovinskog rata mogle izaći na vidjelo; **Ministarstvu prosvjete Republike Hrvatske** - da pripremi dodatni

program educiranja romske djece - s posebnim naglaskom na predškolskom obrazovanju - u suradnji s nevladinim

organizacijama - da analizira postojeće školske programe s vidika učenja o antifašizmu i holokaustu te napravi

potrebne promjene - da iz školskih udžbenika odstrani nacionalne, rasne, rodne i druge stereotipove i jednostranosti

Bankama u Republici Hrvatskoj - da osnuju zakladu za stipendiranje romske djece i Građanima i građankama

Hrvatske da učine sve što mogu za promociju različitosti i dijaloga

**ODBOR
ZA DEFAŠIZACIJU**